

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

АБДЫКЕРИМ ИСАЕВ

ПЕДАГОГИКА

(лекциянын конспектиси 1-бөлүм)

Ош – 2017

АВТОРДОН

Элди түбөлүк эл кылып турган – анын тили. Ар бир тил өз элине улуу. Бирок Кыргызстанда отурукташкан көп улуттуу калктын жашоосунда орус тили бир топ мезгил ичинде өз ара жалпы сүйлөшүү каражаты, дүйнөлүк цивилизация менен байланышууда негизги курал катары маанилүү роль ойноп келгени баарыбызга маалым.

Чындыгында, орус тили эл арасына ушунчалык бекем орногон экен, азыр деле түптүү эл кыргыздар да, башка аз улуттар да бүгүнкү турмушун орус тилисиз элестете албайт. Сырткы дүйнө менен соода, билим берүү, илим, айтор, бардык тармактагы карым катнашта орус тили негизги орунда турат. Ошол үчүн бул тилге расмий статус берүү жөнүндөгү демилге коомчулукта кеңири колдоого ээ болду.

Кыргызстандыктардын орус тилин эне тили менен катар бирдей өздөштүрүү далалаты СССР кыйрай электе башталган. Орусча эркин окуп, эркин сүйлөй албаган адамдын илимдеби, бийлик баскычындабы көлөчөги чөнөлүү эле. Аны туйган ар бир инсан (айрыкча 70-90-ж.ж. муундары) орус тилин терең үйрөнүүгө мажбур болгон. Ал турсун жаштыгыбызда орус тилин өзүбүздүн экинчи эне тилибиз деп окутушту. Ошого ынандырышты, тарбиялашты. Ишендик, биротоло болбосо да, кайсы бир деңгээлде кабыл алдык. Жакшы окутат деп балдарыбызды орус мектептерине бердик. Ал дагы кашкайган чындык. Ошентип, биздин муун орус тилинде шар окууга, сүйлөөгө үйрөндү. Туурасы, анча дале кыйналбадык, мурдагы союздун кайсыл жерине барбайлы, кайсыл окуу жайында окубайлы аксабадык. Эч бир улуттан калышпадык. Дээринде барлар керек болсо орус тилдүүлөрдөн да жакшы окуп, терең билим алуу менен алардан да бийик жеңиштерге жетише алды. Кыскасы, илимдин кайсыл тармагын албайлы орус тилинде эле окуп үйрөнүп, кыргызча адабияттарга анча таңсык болбодук. Бирок эгемендүүлүк келгени тил маселесине башкача көңүл бөлүнүп эне тилибиздин аброюн көтөрүү максатында мамлекеттик атап, орус тилин таптакыр четке кагып керексиз, жараксыз кылып таштадык.

Орто мектептердеги орус тили сабагы кыскарып, көпчүлүктүн шарданы менен окуучулардын да тил үйрөнүүгө болгон кызыгуусу өчө баштады. Ал турсун жогорку окуу жайларындагы фундаменталдуу, коомдук илимдер боюнча лекциялар да кыргыз тилинде окулуп, адатыбызча ураалаган бойдон бир беткейлик компанияга аралашып кеттик. Кыргыз тилинде окуу китебин же окуу куралдарын түзүүгө эч ким киришпеди.

Натыйжада эмне болду? Студент жаштарыбыз эне тилибизде коомдук, анын ичинде педагогика, психология багытында эч бир адабияттын жоктугунан мугалимден уккан лекция менен гана чектелип, аны да жөндөп жаза албагандыктан, алапайын таппай көзүн жалжылдатып олтуруп калды. “Окубайсың, билбейсиң” деген зекүүнү уккан студент менталитетибизге ылайык “эмнеден окуймун?” деп каяша сүйлөөгө кудрети жетпеди. Бир-эки адабияттарды атасаң “кыргызчасы жок беле?” деген аянычтуу, боор ооруй турган суроо салып тим болду. Мына бүгүнкү кыргыз группаларындагы студенттердин абалы.

Москва, Алмата, аяк-бияктан чогулткан китептерибиздин баары орус тилинде. Кыскасы, окутуучулардын да, студенттердин караманча айласы кетип, алакан жайып олтуруп калган учуру. Бул ахыбал бир топко созулчудай.

Ырас, турмуш зарылдыгы орус, англис тилдерин терең үйрөнүүгө алып келет. Бирок ага чейин бул туңгуюктан чыгыш үчүн жогорку окуу жайларындагы мен илимпоз, окутуучумун деген ар бир адис өз предмети боюнча жок дегенде лекциялар курсун кыргыз тилинде жазып чыкпасак болчудай эмес. Ошондуктан бул окуу куралы – убактылуу болсо да мугалимдик адистиктеги студенттерге, жаш окутуучуларга жардамы тиер деген ишеничте жазылган алгачкы эмгек.

Негизги педагогикалык идеялар, ойлор орус авторлоруна таандык. Мазмуну билим берүүнүн мамлекеттик стандарттын талабына ылайык болсо да, айрым түйүндүү

маселелер улуттук өзгөчөлүктөргө, элдик педагогикага негизделип, жергиликтүү материалдар, студенттердин мугалимдик кесипке байланыштуу жазган сочинениелериндеги мисалдар менен жабдылды. Практикада көп пайдаланылган айрым терминдер которулбастан берилди. Алардын маанисин студенттер сөздүктөрдөн изденип табуу керектигин же лекция учурунда суроо берүү менен билип алууга аракеттенүүсү абзел экендигин эскертебиз.

Кошумчалай кетчүү нерсе китепте көп чекиттер аркылуу калтырылган сөздөрдүн маанисин чечмелеп түшүнүү үчүн лекция учурунда лекторду тыңдап угуп, жазып олтуруу менен кошо сүйлөмдөрдү мазмунуна карай улоо керек. Бул ыкма студенттердин өз алдынча ойжүгүртүүсүнө, китеп менен иштөөсүнө түрткү берет деген максатта колдонулду.

Тема №1. ЖОЖдогу мугалимдеринин талаптары жана биринчи мугалим тууралуу сочинение тапшырма

1.1. ЖОЖдогу мугалимдердин талаптары тууралуу, (сочинение тапшырма) .

1.2. Педагогикалык кесипке киришүү предметинин милдети.

1.1.Мугалим тууралуу сочинение. Гезит...

Биринчи мугалим

Залкар жазуучунун бир топ эле чыгармалары жаш баланын дүйнө таануу сезиминин калыптануусуна багытталгандыгы жалпы окурмандарга маалым. Балким кесибиме байланыштуубу, айтор, Айтматовдун бул повестиндеги биринчи мугалим Дүйшөндүн түйшүктүү образынын сүрөттөлүшү мага өзгөчө таасир берет. Чыгарма мугалимдик адистикке карата коомчулуктун пикирин биротоло өзгөртүп жиберсе албаса да, бул маселеге элдин көңүлүн бир аз өзүнө бургандай сезим жаратат. Андагы жаңыдан турмушка кадам таштаган өспүрүм жаш кыздын тагдырындагы ички психологиялык карама-каршылыктардын сүрөттөлүшү, мугалимдик кесиптин коомдогу орду, керек болсо мартабасын кандайдыр бир деңгээлге жогорулатып салгандай туюлат...

Ар бир инсан жашоосунда кандайдыр бир өнөр үйрөнүүсүнө себеп болуп, турмуш жолуна багыт көрсөткөн адамын “бул менин алгачкы устатым” деп, аны өмүр бою унутпай эсинде бек сактайт тура. Демек, ар бирибизде жүрөгүбүздүн түпкүрүнөн терең орун алган, биринчи мугалимибиз, өз Дүйшөнүбүз бар...

Сөз биринчи мугалим тууралуу болгондо арадан 60 жылга жакын мезгил өтсө да, мага алгачкы ирет тамга тааныткан Айтбү эжекем кылт эске түшөт. Ырас, болгону биринчи класстын жарымына чейин гана окутканы үчүнбү, айтор, фамилиясын, жүзүн, өңү-түсүн дурус элестете албайм. Кыялымда эжекем сулуу жүздүү, шыңга бойлуу, тарсылдаган, чечкиндүү, окууну мыкты бүткөн, ачык-айрым киши болсо керек (Менин эжекем мындан башкача болуусу да мүмкүн эмес). Так билгеним - жашаган жери бизден жогорураак, ал эми күйөөсү айылдын башкармасы болчу.

Ар жылы алгачкы лекциямды “Менин биринчи мугалимим” деген темада студенттерге дил баян жаздыруудан баштайм. Байкаганым, башка класстарда окуткан агай-эжекелердин аттарын билбей калышы мүмкүн экен, бирок биринчи мугалимин эсинен чыгарып койгон адамды азырынча практикадан жолуктурбадым.

Азыр эсептеп көрсөм күз айларын баш чөндөрүндө Көк-Жаңгак шаарында жашап жаткан жерибизден чоң атам бизди өз айылына көчүрүп алды. Жаңы бала дайыма көңүл чордонунда болот эмеспи, баары эле мени тегеректешип жылуу мамиле жасашат. Кыскасы, туугандарым менен тез эле тил табыша аралашып кеттим. Эртеси күнү да моокум кангыча аябай ойнодук окшойт. Бир мезгилде көпчүлүк балдар “биз эми сабакка барышыбыз керек” дешип тарай башташты. Жалгыз калгым келбей “мен да силер менен окууга барам” деп аларды ээрчип мектепке барып алыпмын. Аркада отурган бейтаныш, кара баланы көрүп эжекем мээримдүү добуш менен акырын гана жылмая “мектепке таза, жакшы кийинчи келет, сен болсо... окууга азырынча даяр эмес окшойсуң, эмдиги жылы эле келбейсиңби” деди. “Эжеке, менин деле таза кийимдерим бар, бүгүн билбей калыпмын. Эртеге жакшына болуп келем, уруксат бериңиз” деп үйгө чуркап жөнөгөнүм эсимде. Эртеси жуунуп-таранып дегендей, даярданып алып “качан мектепке жөнөйбүз, жүргүлө, кеттик” деп кошуна балдарды шаштыра баштадым. Класска дагы келип алган мени көрүп таң кала “окуу жылынын башталганына көп болуп калды, биз тамгалардын баарын таанып, эми окуп, жазганды үйрөнүп жатабыз, сен жетишпей каласын го, бир жолу кийинки жылы эле келбейсиңби” деп жүзүмө карады. Аябай коркуп кеткенимден “эжеке буларды сөзсүз кууп жетем, уруксат берсеңиз” деп жалооруган окшоймун. Же бир эки күндөн кийин өзү эле келбей калат деген пикирде болдубу, айтор, мейли эмесе башкаларга тоскоол болбой жазып олтур деп колума бир калемсап менен дептер карматты. Ошентип жетиге толо элегимде биринчи класстын окуучусу болуп калдым.

“Түз, мынабул сызыктан чыкпай жаз” деген кеңешинен кийин “Эжеке, мен бүттүм, дагы тапшырма бериңиз”, - деп шашкалактана, күйүп - жана азыр ойлонсом эжекемди кыйла тажаткан окшоймун. Башкаларды кууп жетишим керек деген максатта оюнду да токтотуп, анын үйүнө күндө эки үч жолу каттап, тамгаларды тез эле үйрөнүп алдым. Албетте, бул жерде эжекемдин терең билим алгандыгы, баланын жан дүйнөсүн, психологиясын түшүнө билип, окууга, билимге умтулган наристенин кызыгуусун өчүрбөстөн, аны ого бетер алоолонто, шыктанта дем берип, туура багыт көрсөтө билгендиги бүгүнкү күндүн тепкичинен даана байкалып турат. Көрсө, менин биринчи мугалимим улуу классик педагогдор Коменский, Песталоццинин идеяларындагы “Жаш баланын көзү көргүсү, кулагы уккусу, колу кармагысы келет” деп жазгандарын тереңинен түшүнө билип үйрөнгөн эң мыкты адис тура. Чыны ар бир бала мектеп босогосун аттаарда окууга, билим алууга ынтызар болуп келет. Кийинчерээк сабакка болгон кызыгуусунунун жоголуп калуусуна, ышкы отунун басаңдашына мектеп мугалимдери күнөөлүү деген сөздүн кандайдыр бир дөңгөздө чындыгы бардай туюлат. Билим берүүнүн өзөгү, күрөө тамыры башталгыч мектеп экендигине, айрыкча башталгыч класстын мугалимине өтө чоң жоопкерчилик жүктөлгөндүгүнө ушул мезгилге чейин эч ким маани бербей келе жатпайбы. Көрсө, башталгыч билим берүүдөн толук өткөн окуучу ортоңку жана жогорку класстарда ийгиликтүү билим алып көтө тургандыгын, бүт өмүр бою билимди, илимди өз алдынча өздөштүрүп жана тынымсыз толуктап туруусун камсыз кыла турган фундаментти башталгыч класстын мугалимдери куят тура (Бекембай Апыш).

Баланын ички дүйнөсү жазыла элек ак кагаздай. Ар бир наристе мугалимге жаңы үмүт менен карап мектеп босогосун аттайт. “Бөшиктеги баланын бек болоорун ким билет” дегендей анын кимдин баласы, кимдин кызы экендигине карабай болгон билимбизди жумшоо менен баарына терең билим берүү биздин ыйык милдетибиз.

Сөз биринчи мугалим тууралуу болгондо мага алгачкы ирет тамга тааныткан Айтбү эжекем кылт эске түшөт. Ырас, фамилиясын, жүзүн, өңү-түсүн дурус элестете албайм. Бирок менин адам болуп азыркы деңгелге чейин өсүп жетүүмдө негизги ролду ошол киши ойногондугу талашсыз. Ушул тапта биринчи мугалим эжекеме канчалык ыраазы экендигимди билдирүүнүн жолун бир гана нерседен - болочок башталгыч класстын мугалимдерин даярдоодон көрүп, өмүр бою бир адистикти аркалап, бир окуу жайында тынымсыз эмгектенип келем.

Абдыкерим Исаев, Ош Мунун башталгыч билим берүүнүн педагогикасы жана психологиясы кафедрасынын доценти.

1.2. Педагогикалык кесипке киришүү предметинин негизги милдети болуп - биринчи курстун студентине жогорку окуу жайынын шартына, турмуш - талабына, психологиялык жактан ыңгайлашуусуна (адаптациясына) жардам берүү.

Мындан башка

А) андаган адистигинин мазмуну, өзгөчөлүктөрү жана коомдогу орду тууралуу жалпы түшүнүк берүү.

Б) Келечектеги мугалимдин маданиятын, эрудициясын өстүрүү жана студенттин укук, милдеттерин кесипке ээ болуу маселелери менен бирдиктүү байланышта кароо.

В) Студенттердин педагогикалык кесипке көздөгөн чыгармачыл, активдүү аракетин калыптандыруу.

Г) Адистиктин бекем базасын түзүүдө студенттин аудиториялык, өз алдынча ишмердүүлүгүнө көмөк берүүчү рационалдуу форма, методдор менен тааныштыруу.

Д)Окуп жаткан жогорку окуу жайынын тарыхы, салты, структурасы, республиканын билим берүү системасындагы орду жана окуу процессинин уюштурулушу жөнүндө маалымат берүү(8,6).

Тажрыйба көрсөткөндөй биринчи курстун студенти үчүн жогорку окуу жайынын шарт - талабына ыңгайлашып, көнүп кетишине бир топ убакыт кетет. Демек ошол окуу жайынын негизги эрежелери, өзгөчөлүктөрү менен студент канчалык тез таанышса, окуган предметтерин жакшы өздөштүрүүсүнө мүмкүнчүлүктөр ошончолук тез түзүлөт.

Адисти даярдоо сапаты, анын билим деңгээли окуу процессинин уюштурулушуна, окутуучулардын чеберчилигине жараша болгону менен көбүрөөк студенттердин өздөрүнөн көз каранды. **Мектептен айырмаланып университеттерде окутат эмес, окуганга жардам берет.** Андыктан, адам өзү аракеттенгенде гана ага жардам берүү бир кыйла жеңил да, натыйжалуу да. Муну көкүрөккө бек түйүп, эсиңерден чыгарбагыла.

Демек, студенттин окуудагы ийгиликтери жогорку окуу жайдын шартына канчалык тез ыңгайлашып, билим алуунун жаңы методдорун ыкчам үйрөнүп, аны канчалык деңгээлде чыгармачылык менен түздөн-түз байланышта ишке ашыра билишинде. Так ушундай кырдаалда гана жогорку окуу жайы өзүнүн келечекте мыкты адистерди даярдоо, аларды бүгүнкү күндүн талабына ылайык төрөң профессионалдуу билим, илим, компьютердик технологиянын жетишкендиктери жана адистик ык, көндүмдөр менен куралдандыруу милдетин толук аткара алат.

Тема№2. Илимдеги мыйзам ченемдүү зарылдык түшүнүгү жана тарбиянын пайда болушу.

§2.1.Мыйзам ченемдүү зарылдык, тарбиянын келип чыгышы жөнүндөгү теориялык көз караштар.

§2.2. Тарбия илиминдеги үч постулат тууралуу.

§2.1. Адам баласынын кантип, кандай жаралгандыгы тууралуу ар кандай илимий божомолдоолор,көз караштар, түшүнүктөрбар жана алар мезгилдин өзгөрүүсү менен улам жаңыланып, өсүп-өнүгүп келгендигин билебиз. Алардын айрымдары жөнүндөгү маалыматтар толук болбосо да бөлгилүүөлчөмдө бизге жетип илимий иликтөөлөргө алынуу менен дүйнө таануу көз карашыбызды, илим казынабызды байытып келет. Биз ал маселеге токтолбойбуз. Анткени табийгаттын айрым бир кубулуштары бизге али күнчө белгисиз, табышмак бойдон калуу менен турмуш тарабынан коюлган суроолор дале илимий жактан негизделбей жоопсуз калууда.

Чынында адам баласы жаралгандан тарта айлана чөйрөдө болуп жаткан процесстердин сырын билүүгө аракеттене баштаган. (**Процесс-** бир нерсенин же бир кубулуштун көрүнүшү, жүрүшү, мисалы, окуу, той процесси, сот процесси .)

Байкап көрүшсө турмуштагы, табийгаттагы биз көрүп турган, билген бардык буюмдар, кубулуштар жөн эле пайда бол бербейт экен. Мисалы: ручка, кагаз, сотка, парта, окутуу иши, тарбиялоо процесси, соттоо,театр, жогорку кеңеш ж.б. **Мындан улам илимде бардык нерсе мыйзам ченемдүү зарылдыктан(М.Ч.3)дан келип чыгат жана бул законго, баш ийбеген эч нерсе жок деп айтылат.** Эмне үчүн мыйзам ченемдүү?

Анткени, табийгаттын, коомдун, жашоонун мыйзамы боюнча бул процесстер,кубулуштар же көрүнүштөр турмушта сөзсүз жаралат, пайда болот жана байкалат!

Ойлонуп туруп, бул законго (МЧ3га) баш ийбеген буюмду, көрүнүштү, кандайдыр бир процессти табалы.... **Таба албадыкпы! Жок!** Демек. Зарылдык болбосо эч нерсе жаралбайт да, табылбайт да пайда болбойт да! Демек, биздин бардык кыймыл аракетибиз да кандайдыр бир зарылчылыктан жаралат.

(Психологияда зарылдык мотив деген түшүнүк аркылуу окутулат. *Мотив түшүнүгү да МЧЗ га баш ийсе керек*).

Белгилей кетчүнерсе бул процесстербаш аламан эмес белгилүү бир эрежеге баш ийип, белгилүү ырааттуулукта, тартипте өтөт тура. Мисалы...

Табият жараткандардын ичинен эң коозу да, татаалы да – адам.

Адам баласы жашоонун кайсыл бир мезгилинде эмгек куралдарын жасоону жана аны пайдаланууну кийинки муунга калтыруу **зарылдыгын** түшүнүшкөн. Анткени, кийинки муунга жашоосунда башынан кечирген кандайдыр бир нерселерди үйрөтүп койсо, алар учурдагы жашоо турмушунда кыйналышпайт экен. **Ушундан улам балдарды үйрөтүү, балдарга тарбия берүү, деген процесс, кубулуш пайда болду.**

Тарбия жана **тарбиялоо** түшүнүктөрү адам коомуна гана тиешелүү жана адамдар менен кошо жаралган түбөлүктүү процесс.

Бирок ушул мезгилге чейин бул суроонун тегерегинде түрдүү көз караштар, кайчылаш пикирлер жашап келгенин белгилей кетмекчибиз. Жогоруда айтылгандай баардык нерсе мыйзам ченемдүү зарылдыктан келип чыгат жана бул эрежеге баш ийбеген эч нерсе жок. Демек тарбиянын келип чыгышы да кандайдыр зарылдык менен байланышта деп божомолдоого туура келет.

Бул тарбиялоо процессинин, кубулушунун пайда болуусу жөнүндөгү көз караштарды, илимпоздордун айткандарын негизинде үч топко бөлүп карайбыз.

1.Психологиялык көз караш. Биринчи топтогу Ш. Летуэрно, А. Эспинас сыяктуу окумуштуулар өз божомолдорун далилдөө максатында түрдүү айбанаттарга, жан-жаныбарларга, ал турсун курт-кумурскаларга чейин байкоо салышып: - **«Тарбиянын келип чыгышынын негизи болуп, адамдардын өз тукумун сактап калууга жасаган инстинктиедүү аракети эсептелет»**деген жыйынтыкка келишкен. Чындыгында эле жаныбарлардын жашоосунда бири-бирине кандайдыр бир **«камкордук»** көрүүсү байкалгансыйт. Мисалы: тоо эчкилери оттогондо же жуушап жатканда жол башчысы үйүрүн сактап кароолдукка тураарын мергенчилер жакшы билишет.

Чоң Алайда үйүрүнө карышкырларды жолотпой эки-үчөөнү илип ыргытып, дагы бирөөнү мүйүзү менен жерге матыра сайып өзүөлүп калган топоз жөнүндө болгон окуяны газетадан окуганым бар. Ал турсун, тоок да өз балапаны үчүн боюн отко, сууга таштап, какылыктаганын көрүп эле жүрбөйүзбү.

Бул мисалдардан эс акылга байланышпаган, тарбия процессине тиешеси анчалык деле эмес биологиялык касиет – **өзүн коргоо инстинкти** жетектөөчү ролду ойногонун байкоого болот. Чындыгында, биологиялык тирүүорганизм катары адамда өз тукумун сактап калуу инстинкти жашайт. Бирок, **тарбиянын эс акылдуулук** мүнөзүн биротоло танып, аны стихиялык табигый мүнөздөгү **биологиялык** кубулуш деп жыйынтык чыгаруу да туура эместей.

2.Биологиялык көз караш. Т. Монро баш болгон дагы бир теоретик окумуштуулар тобу ойноп жаткан кичинекей балдарга байкоо салуу менен**«тарбиянын келип чыгышынын негизи болуп жаш балдардын улууларды тууроого багытталган инстинктиедүү иш аракети эсептелет»,** - деп жазышат. Тарбиялоо процессинде балдардын башкаларды, чоңдорду тууроо элементтери сөзсүз жашайт. Бирок, социалдык кубулуштун пайда болушун **психологиялык** факторлорго таянып бул теориянын ачык **идеалисттик** мүнөзүн далилдейт деген пикирлер айтылган. Башкача айтканда бул көз карашта аң сезим биринчи орунга коюлуп, дүйнөнү «акыл» же болбосо **«кудай жараткан»** деген жыйынтык чыгарылат.

3.Материалисттик көз караш. Акыркы жылдарда жарык көргөн окуулуктарда бул үчүнчү, материалисттик көз карашты таптакыр эле четке кагышып, социализм доору адазаттын тарыхында таптакыр болбогондой түс көрсөтүшүп материалистер, **коммунистер** тууралуу эч бир сөз кылышпайт. Илим үчүн мындай мамиле таптакыр туура эмес. Адамзаттын кандай мезгилдерди жашап өткөндүгүн, канча түрдүү ой жүгүртүүлөрдү башынан кечиргендиги жөнүндө сөз кылбай биротоло унутуп коюуга болбойт. Кийинки

муун түрдүү мезгилдердеги түрдүү ой жүгүртүүлөр жөнүндө сөзсүз кабардар болуусу абзел жана мезгили келгенде тиешелүү жыйынтыкты өз доорунун талабына ылайык чыгарып алышат деген пикирдебиз. Кыскарта айтканда үчүнчүсү **материалисттик** деп аталат. Бул көз карашты жактаган окумуштуулар дүйнөлүк классиктеринин окууларына таянуу менен **”тарбиянын келип чыгышын адамдардын эмгек куралдарын жасоо жана аны пайдалануу жаш муундарга үйрөтүү зарылдыгы”** деген бүтүм чыгарышат. Ф.Энгельс «Маймылдын адамга айлануу процессиндеги эмгектин ролу» деген эмгегинде адамдар коомунун калыптанышында эмгектин ролу өтө чоң экендигин далилдеп, **“адамдын өзүн эмгек жараткан”** деп баса белгилейт.

Ошентип биз предметибиздин (педкесипке киришүү предметинин) **эң негизги сууроосу** болуп эсептелген тарбиянын келип чыгышы жөнүндөгү теориялык көз караштарга токтолуп өттүк. Жогоруда айтылгандарда баарына тиешелүү бир жалпылык-мыйзам ченемдүү зарылдык болуп жаткандыгы.

§ 2.2. Педагогикалык кесипке киришүү предметин өздөштүрүүдө бардык илимдердин өзара байланышта экендигин негиз кармоо менен төмөнкүлөрдү предметтин пастулаты катары кабыл алабыз. Бул бүтүм башка коомдук илимдерде эбак чыгарылып, далилденгендигин эске алуу менен биз бул маселенин үстүндө токтолуп олтурбастан эле кабыл алабыз жана өтүлүп жаткан ар бир теманын өзөгүн кызыл сызыктай дал ушул идея аркылуу призмалап өткөрүп окуп үйрөнөбүз.

1.Баары мыйзам ченемдүү зарылдыктан келип чыгат жана бул эрежеге баш ийбеген (жаратылышта, коомдо, илимде ж.б.)эч нерсе жок. Чынында эле табигатты карасак кышка жакын бардык жаныбарлар сууктан коргонуш үчүн денесине май, жүн, тыбыт топтой башташат. Бул табигаттын закону жашоо зарылчылыгы. Антпесе алардын кыштан эсен- аман чыгышы кыйыныраак. Бул жаныбарлар дүйнөсүндөгү мыйзам ченемдүү көрүнүш - инстинкттүү зарылчылыктан, жашоо үчүн болгон күрөштөн улам, табигый түрдө келип чыгып олтурат.

Коомдук түзүлүштө врач, сот, тигүүчү, куруучу, мугалимдик жана башка институттар да турмуштук зарылчылыктан улам пайда болгон. Бул кесиптерсиз коомду элестетүү мүмкүн эмес. Ар - биринин өз мааниси, орду жана аткара турган милдеттери бар.

Биз күндөлүк турмушубузда кадимкидей пайдаланып жүргөн телефон, телевизор, автомобиль, самолетжана башка ушул сыяктуу нерселер да мыйзам ченемдүү зарылчылыктан ойлонулуп табылган. Алардын мезгил өткөн сайын турмуш талабына ылайык улам өркүндөп, жаңыланып турушу да биздин идеяны тастыктайт

2.Тарбиялоонун максаты, мазмуну жана милдети ошол мезгилдин материалдык-экономикалык, географиялык жана коомдук абалына жараша болот.

Мисалы ар бир эл өзүнүн тагдырына жазылган жерлерде (материктерде) туулат, жашоосун өткөрөт. Тарбия берүүнүн максаты, мазмууну да ошол жердин материалдык-экономикалык, географиялык жана социалдык абалына жараша уюштурулат. Өзүбүздүн эле республикабызды карасак тоолуу райондорунда балдарга тарбия берүүнүн мазмууну мал чарбачылыгына байланыштуу уюштурулса, өрөөндүү жерлерде пахтачылыкка, жержемиш, жашылча естүрүү ж.б. дыйканчылыктын түрлөрүн үйрөтүүгө багытталат. Башкача айтканда тарбиялоонун мазмуунунда географиялык абал сөзсүз негизги ролду ойнойт.

Ошондуктан материалдык-экономикалык базасы өнүккөн мамлекеттерде билим, тарбия берүүнүн усул каражаттары да өзгөчөлөнөт.Айталы, Японияда компьютерге үйрөтүү бала бакчадан башталса, Кыргызстандын билим берүү системасында бул предмет кенже класстардын окуу планындакаралган. Ал жерде билим берүү заманбап технологияларга таянып жүргүзүлсө, биз болсо али күнчө баягы...

3. Мамлекет тарабынан уюштурулган тарбия ишинин максаты, мазмуну жана милдети аны башкарып турган таптын же топтун кызыкчылыгын колдойт.

Жогорудагы 3 жобону төмөнкү айрым турмуштук фактылар жана мисалдар менен бышыктоого аракеттөнели. Мисалы, адамзаттын тарыхын бир кылчая карасак алгачкы общиналык коомдо бийлик, мамлекет, демек тап деген да болгон эмес. Адамдар уруу-уруу болуп жашашкан, тапкандарын ортодо бөлүп жеп күн өткөрүшкөн. Ошондуктан тарбия берүү да жалпы мүнөзгө ээ болуп өзүнчө түшүнүк (категория) катары бөлүнүп чыккан эмес. Жеке менчиктин пайда болуусу менен баардык нерсе, анын арасында илим да материалдык байлыктын булагы катары колунда барлар тарапка ооп, алардын кызыкчылыгын колдогон күчтүү каражатка айланды. Ошентип тап пайда болгондон тарта тарбия берүү да таптык мүнөзгө ээ болду. Айталы, кул ээлөөчүлүк доордо тарбиянын максат мазмууну кул ээлөөчүлөрдүн кызыкчылыгын колдосо, феодализм мезгилинде тарбиянын максаты ак сөөк феодалдар үчүн кызмат кыла баштаган.

Жайынтыктап айтканда, ар - бир теманы өздөштүрөөр алдында ушул үч пастулатка басым жасап таянабыз. Алар түрдүү педагогикалык ойлордун жаралыш, пайда болуш өзөгүн түзгөн **зарылчылыкты** аңдап бүлүүдө чоң жардам берет жана предметти тереңинен түшүнүүгө көмөк көрсөтөт.

Тема№.3. Алгачкы общиналык коом мезгилиндеги тарбия жана тамгалардын пайда болуусу.

§3.1 .Алгачкы общиналык коом жана ал бузула баштаган учурдагы тарбия.

§3.2. Тамга, сабаттуулуктун пайда болуу зарылдыгы.

§3.1 .Алгачкы коом мезгилиндеги тарбиялоо кандай болгондугу жөнүндө сөз кылганда ушул мезгилге чейин даде болсо жарым жартылай жапайычылык деңгээлден ажырабастан уруу-уруу болуп жашап жаткан адмдардын турмушуна негизделген фактыларга, археологдор тарабынан казылып табылган түрдүү тарыхый, этнографиялык материалдарга таянабыз. Уруу-урууга бөлүнгөнгө чейинки мезгилде адамдар башка айбандар сыяктуу эле үйүр-үйүр болушуп табийгаттын даяр продукциясын таап жешип, жер-жемиш жыйноо, аңчылык менен күн өткөрүшкөн. Бара-бара мезгилдин өтүүсү менен тамак-аш табуу процессин жеңилдетүүнүн түрдүү жолдорун издөй башташкан деп айтылат.

Адам коомунун пайда болушунда, кишинин өзүнүн өсүшүндө адамдардын эмгек аракети чоң мааниге ээ болгондугун баса белгилеп кетүүкө керек. Материалистик багыттагы классик философтордун көрүнүктүүсү Ф.Энгельс өзүнүн чыгармаларында эмгек адамдын өзүн жаратканын далилдөп, “эмгек процесси курал жасоодон башталат” - дейт. Адамдар тамак табууда жөнөкөй эле таяктарды, курч таштарды курал катары пайдалануу бир кыйла ыңгайлуу экендигин практика жүзүндө байкашкан. Ошентип эң жөнөкөй эмгек куралдарын ойлоп табуу менен бирге аларды жаш муундарга үйрөтүү зарылдыгынан **улам тарбилоо процесси** келип чыккан. Убакыттын өтүүсү менен тамак табуу зарылдыгы улам жаны эмгек куралдарын ойлоп табуу процессинин өркүндөп өсүшүнө, аны менен катар адамдардын аң сезиминин өрчүшүнө калыптануусуна алып келген. Бул процесс ушул күнгө чейин үзгүлтүксүз тыным албай уланып келүүдө. Адам баласы бир күн да тамаксыз тура албайт. Анткени тамак – аш адамдын жашоо организми үчүн зарыл болгон энергия. Аны камсыз кылып туруш үчүн адамдар түрдүү калориядагы продуктыларды, витаминдерди пайдаланат. Ошон үчүн “элдик педагогикада жаш балдарды тамакты канчалык көп, жакшы жесең чоң, палван жигит болосуң” деп айтышат.

Алгачкы коом мезгилинде балдарды тарбиялоо жалпы мүнөзгө ээ болгон. Айрым окумуштуулардын эмгектеринде жазылгандай баша ошол топтун бардык мүчөлөрүнө таандык болгондуктан аны тарбиялоону алгачкы коомдун мүчөлөрү коллективдүү жүргүзүшкөн. Балдар чоңдордун ишине тикеден - тике аралашып жардам берүү менен бирге үрп- адаттар менен таанышып, турмушка зарыл болгон нерселерди үйрөнүшүп, эмгек тажрыйбасына каныгышкан, аларды аткарууга жана сактоого көнүгүшкөн.

Алгачкы коомдо тап, мамлекет деген болгон эмес дедик. Анда тарбиянын мазмуну жана максаты кимдин кызыкчылыгын коргоосу мүмкүн? Эч кимдин. Тагыраак айтканда тап болбогон соң тарбия да жалпы мүнөздө болуп бардык балдарга бирдей берилген жана ошол уруу мүчөлөрүнүн кызыкчылыгы үчүн гана кызмат өтөгөн.

Убакыт улам арылап өтүп коомдун белгилүү бир деңгээлинде адамдар балдар менен кыздардын ортосундагы физиологиялык айырмачылыктарды, өзгөчөлүктөрдү ажыратып биле башташат. Анын натыйжасында балдар менен кыздарга берилүүчү тарбиянын мазмунуна өзгөрүүлөр киргизилип, уул балдар эркек кишилерге кошулуп курал жасоого, аңчылык кылууга, балык улоого катыша, кыздар аялдар менен бирге тамак бышырууга, идиш-аяк кармоого, кийим - кече тигүүгө үйрөнүшкөн. Бул милдеттер салт катары ушу мезгилге чейин өз маанисин жоготпостон атадан балага, энеден кызга өтүп сакталып келүүдө.

Окумуштуулардын божомолдоосуна таянсак **алгачкы коомдун бузулушунун мүнөздүү белгиси катары жеке менчик, кулдардын жана моногамдуу (бир никелүү) үй-бүлөөнүн пайда болушу** эсептелет. Бир никелүү (моногамдуу) үй- бүлөөнүн жаралышы адамзаттын өнүгүү тарыхында чоң бурулуш болгон. (Ф.Энгельс ?) Үй-бүлө коомду эң маанилүү көрүнүштөрдүн бирине айланаары менен адамдар жашоонун ушул формасына, тез эле өттү, башкача айтканда ар – бир үй- бүлө өз алдынча оокат тиричилик кыла баштады.

Тарбиялоо мурда жалпы мүнөздө болуп бир уруунун милдетине кирген болсо, эми аны менен катар үй-бүлөлүк тарбия башталды. Баланын тарбиясына, келечегине ата- эне кызыкдар болгондуктан аны ишке ашырууну ар - бир үй- бүлө өз мойнуна алды.

Элдин арасынан бийлик бийлик жүргүзүүчүлөр (аксакалдык, кол башчылык, диний жетекчилик) менен кошо табигатта болуп жаткан түрдүү кубулуштарга байкоо сала билген, табиятынан зирек адамдар өзгөчөлөнүп чыга баштаган. Алар көп жылдык байкоолордон улам жыл мезгилдери уламдан-улам кандайдыр мыйзам ченемдүүлүктө кайталанып, системалуу алмашып тураарын жана табигатта баары өз-ара, бири - бири байланышта болоорун баамдашкан. Мисалы кечкурун күн кызарып батса эртеси аба ырайы ачык болоорун алдын ала айтуучулар ж.б чыккан. Бул сыяктуу практикалык тажырыйбалар мезгил өткөн сайын байып, топтоло берген. Ал эмприкалык билимдерди өздөрүнө кийинки муундарга, көбүн эсе өзүнүн үй- бүлөө мүчөлөрүнө мурас катары жашыруун сыр катары калтырып кетишкен. Ошентип тарбиялоо адам коомунда акыл-эс тарбиясы жана кара күчтү талап кылуучу иштерге ажырап, бөлүнө баштаган.

Алгачкы билим жөнүндөгү маалыматтарды (жерди ченөөнү, дарыялардын ташышын алдын ала айтууну, ооруларды дарылоону жана башка ушу сыяктуу элдик тажырыйбаларды) жакшы өздөштүргөн адамдар ал тажырыйбаларды өздөрүнүн артыкчылык касиети катары пайдаланыша билишкен. Ушулардын таасиринен улам адамзат топтогон тажырыйбаларды (билимдерди) үйрөтүү үчүн атайын мекеме (мектеп) түзүлгөн. Алгачкы мезгилдерде мектептер аркылуу берилүүчү уюмдашкан тарбия колунда бар, тандалган үй – бүлөөнүн шыбагасына айланган. Мисалы, байыркы Мексикада эл бийлеген “жакшылардын” балдары күч эмгегинен бошотулуп, букаранын жөнөкөй мүчөлөрүнө аралашпастан өздөрүнчө бөлөк үйдө окушкан. Аларга жалпыга белгисиз илимдерди (пиктографиялык жазууну, жылдыздарды байкоону, аянттарды ченөөнү, эсептөөнү) үйрөтүшкөн. Бул болсо аларды башка коом мүчөлөрүнүн алдында беделдүү көрсөтүп, бийлигин ого бетер чыңдоого шарт түзгөн.

Мезгилдин андан ары жаңылануусу менен коомдо белгилүү өзгөрүүлөр пайда болуп, адамдар оокат табуунун жаңы, өздөрүнө ыңгайлуу түрлөрүн өздөштүрө баштады. Башкача айтканда тегерегинде оттоп жүргөн айбанаттарды кармап, камап коюу жана зарыл учурларда оокатка пайдаланууну үйрөнүштү. Тиричилик жүргүзүүнүн бул ыкмасы бир кыйла ыңгайлуу экендиги практика жүзүндө далилдениши үчүн бир канча кылымдар өткөн деп божомолдойбуз. Ошентип мал чарбачылыгы, дыйканчылык, кол өнөрчүлүк пайда болду. Албетте мындай өзгөрүүлөргө байланыштуу адамдардын аң сезими

көнейип, өрчүп- өсүп байый баштаган. Анын натыйжасында топтолгон турмуштук тажрыйбаларды кийинки муунга үйрөтүү жана мурас катары калтыруу зарылдыгы, бакача айтканда **тарбиялоо** келип чыкты. Эмгек куралдары канчалык өркүндөп өсүп татаалдашкан сайын аны үйрөтүү жолдору, же тарбия процесси да уламдан – улам өөрчүп, өзгөрүп, татаалдаша берди. Мындан төмөнкүдөй жыйынтык чыгарса болот: **адам баласынын психологиясында өз турмушун жеңилдетүү зарылдыгы дайыма жашай берет**. Бул деген сөз, эмгек куралдарынын жаны түрлөрү ойлонулуп табыла бермекчи жана аны үйрөтүү процесси да уламдан – улам татаалдана берет дегенди билдирет. Андыктан тарбияны адам коому менен биргеликте жашоочу **түбөлүктүү процесс** деп айтабыз.

Өндүрүш күчтөрдүн өсүшүнө жана адамдардын эмгек тажырыйбасынын көңөйишине байланыштуу тарбиялоо иши да көп тармактуу, максаттуу жүргүзүлө баштаган. Адамдар уруу-уруу болуп чогуу жашашкандыктан балдарды **уюмдашкан түрдө коомдук тарбиялоо** зарылдыгы пайда бологон. Алгачкы коомдо бул милдетти аткаруу мурдагыдай аңчылыкка чыгууга, же башка бир эмгектин түрүнө жарай албай калган, бирок турмуштук тажырыйбасы мол жашы өтүп калган адамдар аткарган. Балдарды кароо менен бирге алар жаштарга эмгек куралдарын жасоо жана пайдаланууну үйрөтүп жатып өз башынан өткөргөн окуяларды мисал катары пайдаланып өз көңөштерин, акыл насааттарын айтышкан. Балдарды эмгек кылууга машыктыруу менен катар пайда болуп келе жаткан динге сыйынуунун эрежелерин үйрөтүшкөн. Башкача айтканда **тарбиячылык ишти акылман, бир уруунун сыйлуу адамдары** аткарып келишкен десек болот.

§ 3.2. Тамга, сабаттуулуктун пайда болуу зарылдыгы.

Мезгилдин өтүүсү менен адам баласы айлана чөйрөдө өтүп жаткан процесстердин сырын билүүгө аракеттене баштады. Байкап көрүшсө турмуштагы, табигаттагы бардык процесстер, кубулуштар белгилүү бир эрежеге баш ийет экен. Б.а. алардын баары сөзсүз кандайдыр бир ырааттуулукта, тартипте өтөт экен.

Ошентип, бул процесстердин эрежесин, сырын билүүгө адамдар аракеттене башташты. Анткени табигаттын закондорун билүү жашоодо керек. Ошентип билген нерселерди, баштан өткөргөн тажрыйбаларды кандайдыр бир жол менен кийинки муунга калтыруу зарылдыгы пайда болду. Болгондо да өзгөртүүсүз, так калтыруу керектигинен алгач , белгилер, андан кийин тамгалар келип чыкты.

Мезгилдин өтүүсү менен калтырылган белгилерди жана тамгаларды чечмелей турган, окуй ала турган, маанисин түшүндүрүп бере ала турган адамдарды, даярдоо зарылдыгы келип чыккан. Андай адамдарды **билимдүүлөр, сабаттуулар** деп аташты. Мезгилдин өтүүсү менен илимдүүлөр пайда болду.

Илим алуу- билим алууга караганда бир кыйла оор, түйшүктү көп талап кылган татаал иш (процесс) . Ошондуктан элдө” **Илим алуу ийне менен кудук казгандай**” деп коюшат

Тема№4. Педагогика илиминин жаралышы жана башка илимдер менен байланышы.

§4.1 Педагогика илиминин пайда болушу, анын бөлүктөрү.

§4.2. Педагогика илиминин башка илимдер менен байланышы, студенттин укук милдеттери.

§4.1 Мурунку темада айтып өткөндөй калтырылган белгилерди жана тамгаларды чечмелей турган, **адамдарды билимдүүлөр, сабаттуулар** деп атадык. Эми ошол илим алууга, жана билим алууга балдарды атайын даярдабаса болбой тургандыгы ачык байкалып калды. Мындан улам ал маселени чечүү зарыл экендигинен педагогика илими жаралды деп айтабыз.

”Педагогика” термини байыркы гректердин “ пейдос” бала, “агогейн” - жетелөө деген сөздөрүнөн келип чыккан. Маанисинде - баланы жетелөө аркылуу ага

түз жол көрсөтүү, турмушка түз багыт берүү, тарбиялоо дегенди туюндурат экен. Айрым булактарда баланы караган кулдарды “педондор” же педагогдор деп аташкандыгы жазылат. Алар кул ээлеринин балдарын атайын даярдалган жерлерге, тийешелүү даярдыгы бар адамдардын жетекчилигине тапшырышкан. Кийинчерээк андай атайын ылайыкталган жерлерди мектеп деп атап коюшкан (Араптарда мектеп - “маа” –китоб дегенден чыккан дешет).

Кандай болгондо да педагогика илими жаш бала жана ага кызмат көрсөтүүчү адамдардын ишмердүүлүгү менен тыгыз байланышкандыгы факт.

Бардык илимдер сыяктуу эле педагогика илиминин өзүнө гана тийешелүү болгон изилдөө объектиси (реалдуу дүйнө, мекеме, ишкана) жана предмети болот. Мурда педагогика илиминин объектиси катары окуучуну, кабыл алып келишкен. Азыркы мезгилде болсо педагогика илиминин объектиси болуп “ педагогикалык факт (кубулуш)”, тактап айтканда билим берүү саналат. **Демек, педагогика илиминин предмети-болуп жаш муундардын өнүгүү жана калыптануу закон ченемдүүлүгүн изилдөө процессинин теориясын, практикасын жана технологиясын иштеп чыгуу эсептелет.** (Мамбеткунов, Сияев.)

Тарбиялоо процесси - учурда кеңири мааниде, окутуу, өнүктүрүү, калыптандыруу, турмушка, жашоого даярдоо процесстерин өз ичине камтыган татаал процесс (кубулуш, иш) экендиги талашсыз чындык.

Айрым изилдөөчүлөр. окумуштуулар педагогика – адамдарды тарбиялоонун искусствосу деп айтышса, айрымдары ал прикладдык (турмуштук, практикалык илим) дешет, учурда педагогика илимин искусство дагы, технология дагы деп атай башташты. Негизи --педагогика- жаш муундарды жашоого даярдоо, аларды тарбиялоо илими. Биз билгендей искусстводо актердун чеберчилигинен көп нерсе кө каранды.М.Сүймөнкул чокморов, Таттыбүбү Турсунбаева ... Демек окутуу процесстеринде да **педагогдун чеберчилигини** мааниси чоң.

Педагогика илими мурунку стандартка ылайык негизинен 5 бөлүктөн турчу эле. 1. Пед. кесипке киришүү, 2.Окутуунун теориясы, (Дидактика) 3.Тарбиялоонун теориясы, 4.Педагогиканын тарыхы, 5.Пед чеберчилик, 6.Мектеп ишин уюштуруу. Азыр эми алардын бириктирип, бирге окууга туура келип жатат.

Бардык илимдер өз ара байланышта болушат. Айрымдарынын байланышы өтө тыгыз, айрымдарыныкы анчалык деле эмес. Бул эми ар- бир предметтин максат милдетине байланыштуу нерсе.

1.Педагогика илими биринчи кезекте гуманитардык (философия, этика, эстетика, тил илимдери ж.б.) илимдери менен байланышта. Анткени жаш балдарды окутуу жана тарбиялоо процесстеринде алардын ички, руханий дүйнөсүнүн тазалыгына чоң маани берилип, ошолорго басым жасалат.

2.Анатомия жана физиология илими - адамдын биологиялык өнүгүшүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн үйрөтүү менен бирге, педагогикага керектүү болгон баланын өнүгүү этаптарын көрсөтөт.

3.Психология илимин окуп жатып баланын акыл эстик, таанып билүү, аң сезимдик жактан калыптанганын билип, анын психологиясын туура түшүнүү керектигин баамдайбыз. Демек ар - бир окуучуга өзүнө жараша мамиле жасай билиш керек тура.

4.Педагогика илими табият таануу, тарых илимдери менен тыгыз байланышта. Анткени коомдун, айлана чөйрөнүн өзгөрүүсү баланын калыптануусунда чоң роль ойнойт.

5. Ар бир изилдөөлөр сөзсүз математикалык жана статистикалык методдор аркылуу жыйынтыкталат. Ошондой эле тарбия процессинин натыйжалуулугун аныктоодо, анын экономикалык жактан пайда зыяндуулугун эсептөө да керек болот.

6.Педагогика илими - адабият таануу, музыка, кинотеатр ж.б. искусство илимдери менен тыгыз байланышта. Анткени, инсандын эстетикалык калыптануусунда, адеп ахлактык, укуктук билим алуусунда ушул аталган илимдер өтө зарыл.

Ар бир педагог жогоруда саналып кеткен илимдер тууралуу менен жок эле дегенде кабардар болуу менен аларды окуу тарбия ишинде пайдалана билүүсү шарт.

§4.2.Кечээ эле мектеп окуучулары болгон силер, биринчи курстун студенттери үчүн, мугалимдин ишмердүүлүгү жакындан тааныш сезилет. Мына бүгүн өзүңөр тандап алган мугалимдик кесипке ээ болуунун алгачкы кадамын баштап отурасыңар. Ар бир адам төрөлгөндөн кеңири шык, мүмкүнчүлүктөргө ээ, бирок алар конкреттүү ишмердүүлүктө гана жөндөмдүүлүккө айланат.

Түрдүү багыттагы, адистиктеги окуу жайлары Республикада бир топ. Алардын арасынан өзүбүз кызыккан, мүнөзүбүзгө, шыгыбызга жараша кесипти берүүчү окуу жайын тандаганыбыз оң. Ошондо гана ар бирибиздеги табигый жөндөм практика жүзүндө толук ачылып, коомго чоң пайда келтирүү менен эмгегибиздин натыйжасына, үзүрүнө кошо руханий рахат ала алабыз.

Адистикти туура тандап алуу - маанилүү жана татаал социалдык процесс. Мүмкүн адамдын жөндөмүнө шайкеш келе турган кесипти алдын ала божомолдоп билүүгө боло турган илимий методикалык ыкмалар иштелип чыга турган мезгил да келээр. Азырынча көпчүлүк жаштар кесип тандоодо кызыгуусуна, ата-энесинин, жоро жолдошторунун же улуулардын кеңешине таянат эмеспи. Силердин мугалимдик, педагогдук кесипти тандап алууңарга да кандайдыр бир негиз болсо керек.

Студенттердин дилбаяндарынан мындай мисал келтирели: “Биринчи мугалимиме көптөн-көп ыраазымын. Себеби “А” тамгасын үйрөтүп, жакшы тарбиялаганы үчүн мектепти ийгиликтүү аяктап, ошол эжекемдөй болсом деген ниетте ушул университетке тапшырдым. Аны өмүрүмдүн аягына чейин эч качан эстен чыгарбай сыйлайм жана урматтайм” (21).

“Менин эжекем, - ай десе ай, күн десе күндөй, сулуу, назик, боорукер, козуларым, улактарым келдиңерби”, - деп тосуп алчу. Педагогикалык кесипти тандап алгандыгыма биринчи мугалимим сөбөпкөр... Ал эжекемдин ар бир алтын сөздөрү дале кулагымда”. Мындай мисалдар абдан көп учурайт. Арасында эжекесине арнап жазылган төмөнкүдөй ыр саптары да кезигет:

Ак мектеп босогосун баскан күнү,
Мээримдүү эжекебиз тосуп алып.
Ошондон ушул күнгө биз келебиз,
Билим үчүн ийне менен кудук казып (21).

Биз жыйнаган материалдар көрсөткөндөй баарынан да биринчи мугалим эч качан унутулбай, окуучуга чоң таасир этип, түбөлүктүү элес калтырат экен.

Бирок арасынан “мугалим болууну каалаган эмес элем, тагдыр ушундай болуп калды” дегендер да жок эмес. Аларга: “Кеч болуп кала электе башка адистикке кетип кал”, - дегенден башка кеңешибиз жок. Чындыгында, өмүр бою өзүн да, балдарды да кыйнагандын пайдасы не. Кантсе да, көпчүлүгүңөр аруу тилек, жакшы максат коюп келгенсиңер.

Артыңарга кылчая карап, окуучулук күндөрдү, окуткан эже, агайлардын элесин, алардын өз милдетине, окуучуларына жасаган мамилесин, сүйлөгөн сөздөрүн, баскан турганын, ал турсун бой турлатып, кыймыл - аракетин көз алдыңарга келтиргилечи. Өзүңөр ошол жакшы көргөн, сыйлаган эже - агайларыңардай боло аласыңарбы? Эмне үчүн кээ бир агай-эжелерди сыйлап алардын предметин жакшы окууга тырышсак, кээ бир сабактарга кош көңүл (эже-агайларга ат коюп, аларды тоготпой) мамиле жасадык? Кээ бир сабактарга үзбөй катышып, айрым биринен качып кетчүбүз. Алардын себеби, сыры эмнеде?

Ушул кесипти тандап алган соң, өзүбүз сыйлаган инсандардай боло алабызбы? Мугалимдик кесиптин маңыз - маанисин толук билебизби? Мугалим болуш кыйынбы же оңойбу? Дегеле бул кесипке жарайбызбы, канткенде инсан жакшы адис боло алат?

Ушул, жана толгон-токой башка суроолордун үстүндө ой толготуп сөз кылмакчыбыз. Чындыгында силер тандап алган мугалимдик кесип, ардактуу жана

жооптуу. Чех элинин педагогу Я.А.Коменский айткандай “Күн алдында мугалимден артык эч бир кызмат жок”(14,44). Анткени коом ага жаратылыш жараткандардын ичинен эң татаалы, эң баалуусу болгон - адамды өстүрүү, тарбиялоо милдетин жүктөп жатпайбы. Ошондой жооптуу мугалимдик кесипке педагогикалык атайын жана жогорку окуу жайлары даярдайт. Андагы окутуу, тарбия процессинин уюштурулуш формалары жана методдору, студенттерге коюлган талаптары мектептен кескин айырмаланат. Натыйжада жогорку окуу жайынын билим берүү формасына өтүү, кечээги мектеп окуучулары үчүн бир топ кыйынчылыктарды туудураары шексиз.

Аны студенттер өздөрү да жакшы түшүнүп: “ушул адистикке киргениме аябай-аябай кубанычтамын. Бирок мөн айылдагы мектепте орто эле окугамын. Бул жерге кантип көнүп, кандай окуп кетээримди билбейм”, -деп санааркашат (21).

“Педагогикалык кесипке киришүү” предмети – бир жагынан алардын жаңы шартка тезирээк көнүп кетүүсүнө жардам берсе, экинчиден студенттин келечектеги ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрү, жогорку квалификациялуу адиске коюлуучу талаптар жөнүндө маалымат берет.

Студенттин укук милдеттери..Жогорку окуу жайынын студенттеринин милдеттери:

а) тандап калган адистиги боюнча системалуу жана терең практикалык, теориялык билимге ээ болууга;

б) окуу планында, программасында каралган бардык тапшырмаларды аткарууга жана сабактарды себепсиз калтырбоого;

в) коомдук, пайдалуу иштерге активдүү катышууга;

г) жогорку окуу жайынын ички эрежелерин сактоого жана талаптарын аткарууга;

д) аудиторияга окутуучу киргенде тике туруп саламдашууга;

ж) коомдук, мамлекеттик мүлккө аяр мамиле жасоого;

е) имаратта жана башка коомдук жайларда өзүн тыкан алып жүрүүгө жана тазалык, тартипти сактоого.

Студенттин укуктарына негизинен төмөнкүлөр кирет:

а) китепкана, окуу залдарынан пайдалануу.

б) мыйзам алкагындагы коомдук уюмдарга мүчө боло алуу.

в) мамлекеттик документ, эреже, жоболордун чегинде башка адистиктерге которулууга, окуудан четтетилген учурларда кайрадан калыбына келтирилуү.

г) түшүнбөгөн бардык суроолор менен окутуучуларга, кураторго, деканат ж.б. жогорку органдарга кайрылуу.

Албетте, студенттик турмушта түрдүү кырдаалдар, түшүнүксүз маселелер өтө эле көп. Студенттик жатакана, китепканалардын белгилүү эреже, жоболору бар. Ошондуктан, студент өз укугу жана милдети жөнүндө мыйзамдуу, канааттандыраарлык жоопторду алышы үчүн тийиштүү адистерге, кайрылуусу эң туура болот. Кыргыздарда: “Өзүң билбе, башкалардан сураба”, - деген катуу сөзү бар. Сурап билгендин эч убакта уяты жок экендигин унутпа.

Зачеттук китепче. Жогорку окуу жайына жаңыдан кабыл алынган ар бир студентке белгиленген үлгүдөгү зачеттук китепче (студенттер “зачетка” дешет) берилет. Андагы жазуулар эреже катары мамлекеттик тилде жүргүзүлөт. Зачеттук китепче бир гана жолу берилип, окуу мөөнөтүнүн аягына чейин студенттин негизги документи катары кызмат өтөгөндүктөн көздүн карегиндей сакталууга тийиш. Ага ЖОЖдун проректорунун, факультеттин деканынын колдору коюлуп, студенттин сүрөтү жабыштырылган жерге окуу жайынын мөөрү басылат.

Зачеттук китепчеге бүткүл окуу жыл аралыгындагы билими тууралуу баалар, зачеттор, өндүрүштүк практикалардын жыйынтыктары, дипломдук жумуштардын жана мамлекеттик аттестациялардын (экзамендердин) баалары коюлуп, экзаменаторлордун өз колдору менен тастыкталат. Эреже катары сынактарга (экзамен, зачетторго) зачеттук

китепчесиз кирүүгө студенттерге уруксат берилбейт. Зачеттук китепчедеги бардык жазуулар окутуучу тарабынан гана так, даана жазылып, оңдоолорго тыюу салынат. Бузулуп калган учурларда окутуучу оңдолгонун өз колу менен ылдый жагында тастыктайт.

Белгилей кетчү нерсе, зачеттук китепчеге студент тарабынан оңдоолорду киргизүү же кандайдыр бир кошумча нерселерди жазуу кылмыш катары эсептелип, каттуу жазаланат.

Жылына эки жолу зачеттук китепчелерге ревизия (текшерүү) жүргүзүлүп, курстан-курска көчкөндүгү тууралуу печать (штамп) басылып турат.

Окууну аяктаган студент толтурулган зачеттук китепчени деканатка тапшырат, анын негизинде “диплом ыйгарылды” деген жазуу түшүрүлүп, студенттин биринчи курста тапшырган өздүк делосу менен кошо архивде бир топ жыл, керек болсо адам өмүрүнөн узак мөөнөткө чейин сакталат.

Албетте, ар кандай себептер менен зачеттук китепче жараксыз болуп, же жоголуп кетиши ыктымал. Мындай учурларда студентке жаза колдонулат, аны калыбына келтирсе болот, бирок машакаттуу, көп убакытты талап кылган жагымсыз процесс экендигин эстен чыгарбоо керек.

Демек, ушунчалык маанилүү документ болгон соң студент өз зачеттук китепчесине аяр мамиле жасоого милдеттүү.

Окуу жайы кабыл алган буйруктун негизинде ар бир абитуриентке анын ким экендигин күбөлөндүргөн *студенттик билет* тапшырылат. Ал да бир жолу, окуу мөөнөтүнүн аягына чейин берилет. Студенттик билетте ээсинин сүрөтү, аны тастыктаган окуу жайынын мөөрү жана ректордун колу болот. Билет жоголуп кеткен учурларда студентке жаза колдонулуу менен көчүрмөсү берилет.

Тема №5. Педагогикалык жогорку окуу жайынын структурасы жана ЖОЖдо билимге ээ болуу баскычтары.

§5.1 Педагогикалык жогорку окуу жайларынын түзүлүшү

§5.2 Педагогикалык кесипти өздөштүрүү баскычтары

§5.1 Педагогикалык ЖОЖдор башка окуу жайлары сыяктуу эле өз ишмердүүлүгүндө Кыргыз Республикасынын билим берүү министрлиги тарабынан бекитилген жоболорго, эрежелерге жана Өкмөттүн билим берүү багытындагы расмий документтерине таянат.

Жогорку окуу жайынын башында **Ректор** турат. Бул кызматка “Билим берүү жөнүндөгү” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына (13.05.03) ылайык окуу жайдын профессордук-окутуучулук курамы тарабынан тиешелүү профилде жана квалификацияда кандидаттыкы жактап, доценттиктен кем эмес илимий окумуштуулук даражасы бар адистердин ичинен жашыруун добуш берүү менен альтернативалуу негизде 5 жылдык мөөнөткө шайланат жана министрлик тарабынан бекитилет.

Ал окуу жайындагы бардык иштерге: материалдык базадан тартып, окуу, илим, студенттердин тартиби, жашоо шартына чейинки уюштуруу, аткаруу иштерин жетектейт жана жүзөгө ашырылышына көзөмөл жүргүзүү менен тикеден тике жооп берет.

Ректордун окуу, илим, сырттан окуу, чарба жана тарбия иштерин жүргүзүү боюнча орун басарлары болот. Аларды өз багыттарына карата **проректорлор (тарбия иштери боюнча департамент)** деп аташат. М: Окуу иштери боюнча проректор, сырткы бөлүм боюнча проректор ж.б.

Окуу жайы өзүнүн материалдык-техникалык базасына, окутуучулук-профессордук кадрларына таянуу менен адистиктерди ачып, факультеттерди уюштурат. М: кыргыз филологиясы факультети, педагогика жана дене тарбиясы факультети ж.б.

Факультеттеги жалпы окуу - тарбия, уюштуруу, көзөмөлдөө иштерин **декан** жүргүзөт. Аны факультеттин жалпы жамааты беш жылдык мөөнөт менен жашыруун **добуш** берүү аркылуу шайлашат.

Декандын ошол факультеттеги студенттерди курстан – курска көчүрүү, экзамен, зачетторго уруксат берүү, стипендия ыйгаруу, тартиби, жетишүүсү начар студенттерди окуудан чыгарууга чейинки чараларды көрүүгө укугу бар. Декандын да окуу, тарбия жана илим иштери боюнча орун басарлары болот. Алар шайланбайт, декандын жолдомосу, ректордун буйругу менен дайындалат, **мөөнөтү** расмий документтерде көрсөтүлгөн эмес.

Факультеттеги негизги структуралардын бири болуп кафедра эсептелет. Кафедраны жетектеп факультеттин Окумуштуулар кеңешинде жашыруун добуш менен шайланган профессор же тажрыйбалуу, илимий даражасы бар доценттер турат. Кафедра бир, же жакыныраак бир нече дисциплиналарды өзүнө камтып, ошол багытта окутуу, илимий-методикалык, изилдөөчүлүк иштерди алып барат.

Жогорку окуу жайындагы бир нече факультеттерде окуу-методикалык иштерди жүргүзгөн кафедраларды жалпы, коомдук деп аташат. М: философия, социология жана политология кафедралары ж.б.

Жогорку окуу жайлары үчүн 1937-ж. баштап төмөнкүдөй кызмат орундары бекитилген: профессор (эреже катары илимдин докторлору үчүн), доцент (эреже катары илимдин кандидаттары үчүн), улук (ага) окутуучу, ассистент (окутуучу), кабинет башчысы, улук (ага) лаборант, лаборант. Албетте, убакыттын өтүшү, коомдун өзгөрүшү, жаңы технологиялардын окуу процессинде орун алышына байланыштуу жаңыча аталыштар менен жаңы кызмат орундары, наамдар пайда боло баштады. М: ардактуу профессор, программист, оператор ж.б.

Ар бир жогорку окуу жайынын алдында жана факультеттерде **Окумуштуулар** кеңеши түзүлөт. Университеттин кеңешинин курамына ректор, проректорлор, декандар, көрүнүктүү профессорлор, доценттер жана коомчулуктун өкүлдөрү кирет. Ал студенттерге билим, тарбия, кесипке даярдоо ж.б. уюштуруу маселелерин чечүүдө окуу жайынын жамаатынын ишмердүүлүгүн бир максатка бириктирүү менен айрым эрежелерди кабыл алуу, кызматкерлерди алмаштыруу, дайындоо укугуна ээ болгон **ЖОЖ дун эң жогорку органы** болуп эсептелет.

Ар бир факультеттин алдында да факультеттин Окумуштуулар кеңеши уюштурулат. Аны декан, аны орун басарлары, кафедра башчылары, коомдук уюмдун өкүлдөрү түзөт. Ал факультеттин окумуштуулар кеңеши факультеттеги окуу, тарбия, илимий иштерин багыттап, отчетторун угуп, көзөмөлдөп турат.

Деканат кафедра башчыларына, доценттик, окутуучулук, ага окутуучулук бош орундарга конкурс жарыялайт жана жашыруун добуш берүү менен аларды шайлайт, демек ал - факультеттин жогорку органы болуп эсептелет.

Бөлгилей кетчү нерсе ЖОЖдогу кызмат орундарынын дээрлик баарына конкурстук негизде жашыруун добуш берүү менен шайланышат. Башкача айтканда **ЖОЖдор – республикадагы эң бир демократиялуу**, цивилизациялуу мекемелерден десек болот.

§ 5.2. Педагогикалык кесипти өздөштүрүү баскычтары.

Азыркы учурда мугалимди кесипке, анын ишмердүүлүгүнө коюлган коомдук талаптар менен педагогикалык жогорку окуу жайларын бүтүрүүчүлөрүнүн адистик деңгээлинин ортосундагы карама-каршылыктар улам тереңдеп баратат. Буга, билим берүүдөгү сапаттык эмес сандык жагынан кеңейүү багыты негизги себептердин бири болду жана ал мугалимдин коомдон, улуттук маданияттан, мектеп менен окуучудан алыстап калуусуна алып келди. Натыйжада педагогикалык кесиптин социалдык статусу жана бедели төмөндөп, мугалимди даярдоо системасы менен коомдук талаптын ортосунда дал келбөөчүлүк улам даана байкалып, билим берүү маселеси курчуй баштады(28, 59).

Мындай көрүнүш мурдагы СССРдин курамындагы республикалардын дээрлик бардыгынан учурайт. Ошондуктан, орун алган карама-каршылыктарды, кемчиликтерди жоюу максатында педагогикалык билим берүүнүн структурасы, мазмуну жана уюштуруу формалары менен байланышкан бир топ маселелерди чечүү зарылдыгы келип чыкты. Бул багытта Россиянын билим берүү тармагы бир топ реформалык иштерди жүзөгө ашырууда. Албетте, анын таасири Кыргызстанга да тийбей койгон жок. Буга биздин билим берүү системабыздын түпкү негизи Россия менен тыгыз байланышта калыптангандыгы биринчи себеп болсо, экинчиси пед. жогорку окуу жайларыбыздын программалары дүйнөлүк стандарттын талабына толук жооп берип, бүтүрүүчүлөргө берилген диплом эл аралык рынокто жарамдуу болушу керек эле.

Бүгүнкү күндө Кыргызстанда педагогикалык жогорку билим берүү системасы көп баскычтуу структурадан турат. Анын максаты личносттун жана коомдун көп кырдуу маданий, билимге болгон мүдөөлөрүн канааттандыруу, экономика жана эмгек рыногунун талаптарынын дайыма өзгөрүп туруусун эске алуу менен билим берүү чөйрөсүндө адисти жалпы жана илимий жактан даярдоонун ийкемдүүлүгүн жогорулатууда окуу жайларынын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү болуп эсептелет. Структурага ылайык педагогикалык билим алуу, адис катары калыптануу жана кесипке ээ болуу түрдүү дөңгөөлөрдө, тиешелүү программаны өздөштүргөнгө жараша болот.

Педагогикалык жогорку билим берүү структурасы жалпысынан төмөндөгүдөй схемада түзүлөт

Педагогикалык билим берүүгө көп баскычтуу структуранын киргизилиши анын мазмунун терең өзгөртүп, жаңыртуу милдетин биринчи катарга койду жана ал өз ара байланышкан блоктордон туруп, ар бир адистиктин өзгөчөлүгүнө жана түзүлгөн окуу планына ылайык бөлүнөт.

Бирок жалпы жонунан окулуучу предметтерди 4 блокко бөлүп караса болот.

1. *Жалпы гуманитардык, табигый жана социалдык экономикалык* предметтер. Анын негизги максаты келечектеги мугалимдин дүйнө таанып-билүү көз карашын өнүктүрүү, адистик жана турмуштук жолун туура аныктоого шарт түзүү менен катар мугалимди жалпы адамгерчилик маданиятка, түрдүү тилдер жана искусство дүйнөсүнө аралаштырат.

2. *Психологиялык – педагогикалык* блок, мугалимдин педагогикалык мүдөөсүн, аң -- сезимин өстүрүүгө, педагогикалык ишмердүүлүгүндө айкын байкалган аналитикалык, проектилик жана рефлексивдик шыктарын өнүктүрүүгө багытталат.

3. *Атайын кесиптик жө предметтик* блок,, жалпы адамзаттык маданияттын бөлүгү жана окуучунун инсандык өнүгүшүнүн каражаты болуп эсептелген конкреттүү илим, билимдердин мазмунун ачууга багытталат. Башкача айтканда адистигине жараша негизги кесиптин билим берүүчү окуу предметтерин өз ичине камтыйт. Мисалы: математик мугалими адистигинде окуган студенттер үчүн математика предметтери, тил адистигинде окуган студенттер үчүн тилге байланышкан предметтер басымдуу орунду ээлейт.

Жогорку окуу жайлары адис даярдоо спецификасына жараша өз алдынча предметтерди да киргизе алат жана аларды таноо курстары деп аташат.

Тема №6. ЖОЖ до окуу процессин уюштуруунун формалары.

§6.1. ЖОЖ догу окуу процесси (лекция, семинардык сабак, лабораториялык сабактар)

§6.2. Студенттердин өз алдынча билим алуу ишмердүүлүгү (реферат, доклад

§6.1. Педагогикалык жогорку окуу жайларынын маанилүү милдеттеринин бири болуп студенттердин билим алууда өз алдынча изденип, чыгармачылык менен иштей алуусун үйрөтүү эсептелет. ЖОЖдун аудиторияларында калыптанган бул сапат көлөчөктөгү мугалимдин ишмердүүлүгүндө алдыңкы педагогикалык тажрыйбаларды туя билип, иликтеп, өз практикасында колдонуусуна өбөлгө түзөт.

Студенттин өз алдынча иштей алуу жөндөмдүүлүгү билим алууда чечүүчү мааниге ээ. Анын деңгээлинен окутулган предметтерди терең өздөштүрүүнүн бирдиктүү процесси толук көз каранды. Мектептен айырмаланып ЖОЖдо окутуунун негизги, өзөктүү өзгөчөлүгү мына ушунда турат.

Өз алдынча иштөө - личносттун таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн таасирдүү механизми. Бул процессте студент активдүү кабыл алууга, билимге олуттуу маани берүүгө, мурда ээ болгон маалыматтарды тереңдетүүгө, кеңейтүүгө жана жаңыларды жаратууга көнүгөт. Практикалык маселелерди чече билүүгө каныгып, адистик ык, машыгууга ээ болот.

Жогорудагы билгичтик, көндүм сапаттар педагогикалык, психологиялык предметтерди окуп үйрөнүүдө жана реферат, курстук иштерди даярдоо, жазуу процесстеринде калыптанат.

Педагогикалык жогорку окуу жайларында окутуу иштерин уюштуруунун төмөнкү формалары милдеттүү болуп эсептелет: *лекция, семинардык, лабораториялык, практикалык сабактар, реферат, курстук, дипломдук иштерди жазуу, консультация, зачет, экзамендер. Окутууда* РИТМ системасы колдонулган окуу жайларында модультапшыруу да акыркы жылдарда кеңири орун ала баштады.

Болочок мугалимди профессионалдык жактан адистикке даярдоодо жогорудагылардын ар биринин өз орду бар жана алардын мазмунуна, ролуна токтоло кетели.

Лекция - жогорку окуу жайында окутуунун өзгөчө жана негизги түрү болуп эсептелет. Студенттин акылына, жүрөгүнө жана эркине таасир этүүдө биринчи орунду ЖОЖдун лекциясы ээлейт. Ал ушул аудитория үчүн атайын даярдалган билимдердин системасы менен илимий-педагогикалык ой жүгүртүүнү бириктирип турат.

Лекция - окуу- окуу китебинин мазмунун айтып берүү эмес, студент окуп үйрөнүүчү материалдарга багыт берүүчү, жол көрсөткүч десек туура болчудай. Лектор эч убакта программда каралган материалды толук камтып маанисин ачып бере албайт. Ага убактысы да, мүмкүнчүлүгү да жетишпегендиктен, түйүндүү, курч маселелерге гана токтолот.

Лекцияда окутуучу гипотеза (илимий божомол) сунуштап, айрым маселелерге токтолуу менен анын илимий жана практикалык жактан чечилүүчү жолдорун гана

көрсөтүшү мүмкүн. Башкача айтканда лекция материал менен жалпысынан тааныштырып, окуу программасындагы татаал бөлүктөрдү үйрөнүп билүүгө жардам берет (8,42).

Лекциянын мазмунун теманын ичинен атайын иргелип алынган ойлордун өзөгү түзөт, аны студент өздөштүрүп алуусу зарыл.

Лекция - жөн эле маалымат берүүчү процесс эмес, ал студент менен окутуучунун мамилелешкен, биргелешкен ишмердүүлүгү. Ошондуктан, лекцияны жогорку окуу жайында окутуунун башка формасы менен алмаштырууга азырынча мүмкүнчүлүк болбой жатат. Лекцияны окуу жана аны угуу - лектор үчүн да, студент үчүн да нары татаал, нары түйшүктүү жумуш. Лектор чындыгында бир эле учурда үч ролду аткарат: окумуштуу, педагог жана оратор. Практикада көп кездешчү бир терс көрүнүш бар: ораторлук роль кээде педагогдук жана окумуштуулук жагын басып түшөт, же тескерисинче. М: кээ бир лектор чечендикке салуу менен күлкүлүү мисалдарды келтирип, аудиторияны өзүнө тартып, сабакты жандуу, кызыктуу өткөндөй болот. Бирок жыйынтыгында материалдын негизги ою, өзөгү студенттерге толук жетпей калат. Сурап келгенде студенттин эсинде кызыктуу мисалдан башка эч нерсе жок. Же тескерисинче эрежелерди, жоболорду так, материалды толук жеткизүүгө далалат жасоо менен лектор студенттерди чарчатып алат, сабактын жандуулугу төмөндөйт.

Бул бири-бирине карама-каршы, бирок дайыма кошо жүргөн проблеманы чече билип, сабакта экөөнү тең кошо жетелеп кетүү, лектордон бир топ тажрыйбаны жана чеберчиликти талап кылат.

Лекциянын жүрүшүндө окутуучу нерв жана акыл күчүн көп сарптаган менен студентке караганда бир кыйла утушка ээ болорлук абалда турат. Анткени активдүү иштеп жаткандыктан, ал үчүн убакыттын өткөнү сезилбейт. Ал эми студент болсо дээрлик кыймылсыз абалда лекцияны кабыл алып, анализдеп, маанилүү жерлерин белгилеп жазып 80 минутту өткөрүш керек. Албетте, кечээ эле мектеп партасында отуруп 40-45 минуттук убакта, таптакыр башка формада сабак өтүүгө көнүп калган биринчи курстун студенти үчүн бул түйшүктүү иш.

Орустун улуу педагогу К.Д.Ушинский жазгандай "кыялдануу ар дайым жеңил жана жагымдуу, бирок ойлоону оор". Даярдыгы жок, көңүл буруу жөндөмдүүлүгү калыптана элек студент үчүн лекция - суз, көңүлсүз, монотондуу ал турсун тажатмадай сезилет. Ошондуктан, студент өзүн сабакка даярдап, лектордун оюна баам салып, материалдын негизги жерлерин бөлүп, акылынын тереңине чегерүү менен эске тутуп алууга аракеттенбесе дегеле майнап чыкпайт.

Илимде айтылгандай башка бирөөнүн сүйлөп жатканына көңүл бөлүү, угуу жана ынанып эске сактап калуу сапаты бала кезден калыптанып, баарында эле боло бербейт. Чындыгында, лекцияда үргүлөп уктап, же жазымыш болуп, ою башка жакта чабыттап жүргөндөрдү көп эле байкайбыз. Бекеринен кыргыз элинин педагогикасында бирөөдөн уккандарын көкүрөгүнө сактап, эске тутуп калгандарды "куйма кулак" аташып, жүз айтсаң да натыйжа бербегендерди "кум кулак" дебесе керек. *Жыйынтыктап айтканда, жогорку окуу жайдын лекциясын билим алууга ынтызар, окууга аң-сезимдүүлүк менен мамиле жасаган, активдүү, аракетчил, тырышчаак студент гана өздөштүрө алат.*

Студенттер арасында лекцияда конспект жазыш керекпи же жазбай койсо деле болобу деген суроо туулушу мүмкүн.

Юридикалык жактан алганда студент лекция учурунда сөзсүз конспект жазууга милдеттүү деген официалдуу жобо же талап жок. Бирок тажрыйба лекцияны конспектилөө зарыл экендигин тастыктайт. "Жазган эки жолу окуганга тете," – деп бекеринен айтылбаган. Лекцияны жазуу менен студент бир эле учурда: угат, жазат, анализдейт, ой жүгүртүүгө машыгат б.а. анын бир канча анализаторлору ишке киришет. Мындай комплекстүү ишмердүүлүк окуу материалын жакшы өздөштүрүүгө жана студенттин илимий ой жүгүртүүсүнүн интенсивдүү өнүгүшүнө жардам берет.

Лекция көбүнесе бир нече группаларды бириктирүү менен окулат. Кээде жүз, же андан ашык да студенттер бир аудиторияда чогуу лекция угушу мүмкүн. ЖОЖ дун бул өзгөчөлүгүнөн кээ бир студенттер туура эмес пайдаланышат. М: башка иш менен алек болушу, же жөн эле чиймелеп олтурушу мүмкүн. Муну менен студент окутуучуну эмес өзүн алдап, кайталангыс алтындай мүнөттөрдү төккө кетирип жаткандыгын түшүнбөйт.

Кээ бир окутуучулар студенттердин конспект жазуусун катуу көзөмөлгө алып турат. “Кааласаң жаз, каалабасаң өзүң бил, мага эмес, өзүңө зыян,” - деген көз караштагы лекторлор да жок эмес. Бири - бирине кайчылаш бул эки методдун кайсынысы пайдалуу экенин баалоону студенттердин жана ошол окутуучулардын өздөрүнүн эркине койсок.

Биринчи жана экинчи курстун студенттерине лекция жөнөкөйүрөөк жана жеткиликтүү болуп окулат. Айрыкча биринчи курстун студенттерине лекция жазуунун ыкмасы, методикасы менен тааныштырып, өтүлүп жаткан окуу материалынын эң маанилүүсүн кыскача конспектилөөгө мүмкүнчүлүк берилиши зарыл. Лекция окулуп жаткан учурда окутуучунун бир эле айткан сөзүн ар бир студент ар башка кабыл алып, өзү түшүнгөндөй жазышы мүмкүн.

Кээде лектор бир ойду өтө эле майдалап, кайра-кайра кайталоо менен теманын өзөгүн студенттерге жеткирүү аракетинде анын төгерегинде кириш сөзгө, мисалдарга көбүрөөк орун берип, айрым бир учурларда негизги ойдон алыстап кеткен учурлар да болот. Ошондуктан лекцияны конспектилөөдө лектордун айткандарын өз алдынча “редакциялоого”, б.а. кеңири айтылган ойлорду, мисалдарды топтоштуруп, кыскача жазууга туура келет. Лекцияны жазууда ар кимдин жеке методикасы калыптанат. Ошентсе да, конспект жазуунун практикада көбүрөөк кездешүүчү жана максатка ылайыктуу делген бир топ түрлөрү бар, аларга токтоло кетели.

1. *Лекцияны тезис түрүндө жазуу.* Мында студент материалдын мазмунун кунт коюп угуу менен бирге лекциянын структурасын түшүнүүгө аркеттениши зарыл. Анткени студент окутуучунун лекциясына көңүлдү толук бөлүп, айтылып жаткан ойдун негизин илип алууга, анын жыйынтыкталып жатканын сезип, мазмунун *тезис* түрүндө жазууга үлгүрүшү керек. Белгилей кетчү нерсе бул ыкмада лекциядагы далилдөөлөр, келтирилген мисалдар калып калышы мүмкүн. Бирок негизги же айтылган сөздөр толугу менен аягына чейин жазылып калат.

2. *Лекцияны жалпы конспектилөө.* Бул жагдайда лектордун айткандарынын негизги жоболорун камтууга үйрөнүп, кээ бир майда тактоолорго токтолбостон, кыскача жалпы маанисин гана жазат. Мисалы, лектор окуйт: “Илим булактарына, тарыхый материалдарга таяна турган болсок, адам баласы биологиялык жаныбар катары ушул деңгээлге көтөрүлүүсү үчүн, миллиондогон жылдар өтүп, өсүп өнүгүүнүн бир топ татаал баскычтарын башынан кечирген”. Жалпылап мындай жазса да болот: “Адам баласы өнүгүшүндө көп жылдарды, татаал жолдорду башынан кечирген”. Эсептеп көрсөк лектор 28 сөздү айткан, аны студент 9 сөз менен жалпылап, конспектилеп алды. Б.а. лекция 3 эсеге кыскартылды.

Автордун жеке ою боюнча конспектини кайрадан толуктап жазып чыгуунун практикалык зарылдыгы деле жок жана артыкча жумуш. Бирок аны китептеги материал менен салыштырып, окуп, кээ бир жерлерин белгилеп, бир сыйра сөзсүз үн чыгарып кайталап толуктоо, студент үчүн өтө маанилүү жана пайдалуу экендигин белгилеп көтмөкчибиз.

Көңүл бурарлык бир нерсе, көпчүлүк лекторлор интонациясы, же өзүнө анчейин байкалбаган “кайталанма” сөздөрү менен (М: жыйынтыктап айтканда, ошентип, белгилей кетчү нерсе, жалпысынан алганда ж.б.) лекциянын орчундуу жерине басым жасайт. Демек, студент ушул учурду туура пайдалануу абзел.

3. *Кыскартып жазуу.* Ар бир предметтин мазмунуна жараша көп колдонулуучу түшүнүктөрү, терминдери бар. Ал сөздөрдү толук жазбай эле 1, 2 тамга же белгилер менен кыскартып жазууга болот. М: педагогика илиминде: тарбия -Т; педагогика - П;

инсан - И; метод-М; психология - Пс; мазмуну - Мм; окутуу ишинде - ОИ; окуу процессинде - ОП; ошондой эле - о.э; жогоркудай - ; төмөнкүдөй - ж.б.

Албетте, ар кандай белгилерди, кыскартууларды студент өз каалоосу менен пайдалана алат. Ошондой эле өзүнө гана түшүнүктүү белгилерди ойлоп табышы да мүмкүн.

Тилекке каршы, көпчүлүк окуу жайларда адабияттын жетишпегендигинен айрыкча кыргыз тилиндеги китептердин жоктугунан лекция - лекция эмес диктант формасында өтүп жатат. Билим алуунун башка булагын таппаган студент жазган конспектисине гана таянып, анын мазмуну менен чектелип калууда. Демек, мындай шартта лекцияны туура пайдалануу, аны туура конспектилөө студентке эки - үч эсе зарыл жана керек.

Дагы бир токтоло кетчү нерсе лекция тез окулгандыктан, үлгүрүп калыш үчүн студент сөздөрдү сулуу, кээде орфографиялык жактан туура жаза албай калат. Ага кыжалат болуунун зарылдыгы жок. Эң негизгиси болуп - конспектинин мазмунун түшүнүү, айтылуучу ойдун өзөгүн туура кабыл алуу эсептелет (8,43).

Семинардык сабактар – лекция сыяктуу эле окутуунун теориялык формасына кирет. Көбүнчө коомдук предметтерде колдонулат жана лекцияда алган билимин тереңдетүү милдетин аткарат. Семинарда студент өз алдынча даярдануу менен өтүлгөн темага тиешелүү кошумча адабияттарды окуп, билимин, сөз байлыгын, илимий терминдер менен кеңейтип, өз пикирин, көз карашын бекемдөөгө мүмкүнчүлүк түзүлөт. Аны өтүүнүн ар кандай формалары жашап, ал мугалимдин тажрыйбасына, методикасына жараша болот. Семинарда баа коюлат жана студенттин сабак учурундагы активдүүлүгү экзамен, зачет мезгилдеринде окутуучу тарабынан эске алынышы да мүмкүн.

Лабораториялык – практикалык сабактар – окуу ишин илимий теория менен практиканы жакындаштырып, алган билимди бекемдөөгө, жана ой жүгүртүүнү өстүрүүгө түрткү берет. Алар техникалык жабдуулар менен жүргүзүлүп калышы мүмкүн. Мындай учурларда студенттер коопсуздук эрежелери менен алдын-ала тааныштырылат.

Консультациялар – окуу материалдарын өздөштүрүүдө, түшүнүксүз суроолор пайда болуп калган учурларда окутуучу тарабынан студентке берилүүчү жардам. Формасына жараша консультациялар группалык, жекече ал эми мазмунуна жараша жалпы, тематикалык жана экзамен алдындагы болуп бөлүнөт.

Консультациялар пландуу, зарылдыгына ылайык плансыз, коллоквиум же аңгемелешүү формасында өтүшү да мүмкүн. Анда студент окуу, илимий адабияттар, өз алдынча иштөөнүн ыктары, доклад, рефератка коюлуучу талаптар, кыскасы түшүнбөгөн же кыйналган суроолордун баарына жооп ала алат. Кээ бир студенттер консультацияда бир теманы толук атап, түшүнбөй жаткандыгын билдирет. Бул көрүнүш туура эмес. М: математикадан маселенин шартын окуп жатып түйүндүү сүйлөмдү түшүнбөй калышы мүмкүн; мисал иштеп жатып белгилүү бир жерден адашып калуусу ыктымал. Окутуучу ошол жерге көңүлдү топтоп түшүндүрүп, калганын өзү улап кетүүсүнө багыт берет.

Ал эми коомдук илимдерде консультация бир аз өзгөчөрөөк өткөрүлөт. М: кошумча адабиятты, идеянын өзөгүн чагылдыруучу абзацты кайталап окууну сунушташы мүмкүн. Кээде студенттин оюн толук угуп бүткөн соң окутуучу негизги, айтылбай калган ойдун маңызын өзү түшүндүрүп бериши да ыктымал. Жыйынтыктап айтканда, консультация окуу, таанып-билүү процессинде зарыл нерсе жана анын өтүлүшү мугалимдин тажрыйбасына, ыкмасына студенттин даярдыгына жараша жүзөгө ашырылат.

§6.2. Реферат – теманын мазмунун чагылдырган кыскача доклад, билдирүү. Анын милдети - илимий адабияттарды, булактарды салыштыруу, анализдөө жолу менен белгилүү бир маселенин абалына баа бөрүүгө студенттерди каныктыруу болуп эсептелет (26,15). Тема кафедра (окутуучу) тарабынан сунушталат. Бирок айрым учурларда студенттин каалоосу, окутуучунун макулдугу менен өзгөртүлүшү мүмкүн.

Тема тандалып алынган соң негизги окуу куралдарынан керектүү бөлүктөр кунт коюу менен окулат. Андан соң адабий булактардын түп нускасы, кошумча адабияттар, күндөлүк басма беттеринде (газета, журнал) жарык көргөн тиешелүү маалыматтар иликтенет жана ал материалдар анализделип, пайдалануучу бөлүктөргө топтошурулат.

Жалпысынан алганда, рефераттын структурасы төмөндөгүлөрдү өз ичине камтыйт: киришүү, негизги бөлүк, корутунду жана пайдаланылган адабияттардын тизмеси (библиография).

Киришүү алдында сөзсүз план жазылат. Рефераттын мазмуну планга дал келип, негизги пункттары параграфтарга бөлүнөт. Киришүүдө теманын баалуулугу, мааниси тастыкталып, коюлган суроолордун конкреттүү максаты жана милдети, аларды ачып берүү жолдору аныкталат.

Негизги бөлүгүндө адабий булактарды анализдөө менен каралып жаткан маселенин пайда болушуна илимий аныктама берилип, аларды чечүү ыкмаларынын теориялык, практикалык жолдору сунушталат. Башкача айтканда рефератка коюлган маселени теориялык (адабияттарга таянуу менен) жактан гана эмес, реалдуу турмуштук тажрыйбага таянуу менен да чечүүгө боло тургандыгы тастыкталат.

Демек, реферат жазуунун үстүндө иштеп жатып, студент байкоо жүргүзүү, ой жүгүртүү, кабыл алуу навыктарына ээ болуп, теория менен практиканы айкалыштыра билүү жөндөмүнө үйрөнөт. Аягында тема жалпыланып, жыйынтык чыгарылуу менен кыскача практикалык сунуш, көрсөтмөлөр берилет.

Рефераттын көлөмү тандалып алынган темага, аны изилдөөнүн тереңдигине жараша, кол жазма түрүндө алганда 12-15 беттин тегерегинде болот. Акыркы бетинде пайдаланылган адабияттар көрсөтүлөт.

Реферат жеке, же болбосо практикалык, семинардык сабактарда коллективдүү анализделиши мүмкүн. Экинчи учурда студент 10-15 минута чыгып сүйлөп, жазылган рефератты коргойт. Билдирүүдө каралып жаткан маселенин мааниси, максаты жана милдетине токтолуп, түйүндүү жөрлерине басым жасалуу менен жыйынтык чыгарылат.

Рефератты коллективдүү талкуулоонун артыкчылыгы бар. Анткени ошол кырдаалда группадагы студенттердин да башкалардын пикирин уга билүү, анализдөө, толуктоо, жалпылоо, жыйынтыктоо жөндөмдүүлүктөрү калыптанат.

Мындай комплекстүү теманын үстүнөн иштеп жатып студент педагогикалык жараяндарга жана кубулуштарга психологиялык көз карашта мамиле жасоо менен анда философиянын закондору жана категориялары кандай орун ээлерин баамдайт.

Кафедра студенттин темасын бекитип, окутуучулардан илимий жетекчини дайындайт. Ал студент түзгөн планды жана аткаруу ишинин графигин тастыктап, адабияттарды иликтөө, мектептеги алдыңкы педагогикалык тажрыйбаларды үйрөнүү жана корутундулоо тууралуу консультацияларды берет.

Негизги бөлүгү чоң эмес эки бөлүкчөдөн турат:

1) *Теориялык бөлүкчөдө* тандалып алынган теманын (карала турган маселенин) педагогика жана психологиядагы орду анын азыркы учурдагы теориялык жана практикалык абалы биргеликте анализделет. Курстук иштин мазмунун чагылдыруучу материалдардын негизги теориялык жоболору аныкталып, изилдөөнүн түрдүү методдору иликтенип, керектүүсү иргелет.

2) *Практикалык бөлүмдө* студенттин окуучулардын үстүнөн табигый шартта, оюн, окуу, эмгек ишмердүүлүктөрүндө жүргүзгөн анчалык чоң эмес эксперименттик изилдөөсү чагылдырылат.

Педагогикалык эксперименттин аныктоочу этабы окуучулардын билим, билгичтик жактан өнүгүү деңгээлин баалоого мүмкүндүк берет. Анда бул, же тигил ыкма, усулдардын мектеп окуучуларын тарбиялоо жана окутуу жараянында кандай орунду ээлегендиги тастыкталат.

Эксперименттик иштин контролдук этабы балдардын өнүгүүсүндө кандай өзгөрүүлөр болгондугун айкындайт. Студент алынган маалыматтарды анализдөө менен өзү колдонуп көргөн усул, ыктардын тажрыйба жүргүзүлгөн группадагы балдарга канчалык таасир бергендиги тууралуу бүтүмгө келет.

Так, даректүү жыйынтыктарды алуу үчүн түрдүү методдорду колдонуу сунушталат: байкоо, аңгеме, педагогикалык иш кагаздарды иликтөө, окуучу балдардын ишмердүүлүгүнүн натыйжасын пайдалануу ж.б. Топтолгон материалдар таблица, график түрүндө жасалгаланып, сандык жана сапаттык жактан иштелип чыгат. Башкача айтканда салыштыруу, теңештирүү, мүнөздөмө берүү сыяктуу ыкмалар менен изилденип жаткан кубулуштун же процесстин түпкү маңызын бөлүп көрсөтүү керек.

Мындай кырдаалда өзүнүн ой жүгүртүүсүнө, түшүнүгүнө туура аныктамаларды берип, илимий терминдерди (сөздөрдү) сабаттуу, орду менен пайдалануу чоң мааниге ээ. Жумуштун бул этабы жүргүзүлгөн эксперименттин натыйжасын жалпылоого жана мектептеги окуу тарбия иштерин өркүндөтүүгө багытталган усулдук көрсөтмөлөрдү иштеп чыгуу менен жыйынтыкталат.

Рефераттан айырмаланып, курстук иште жүргүзүлгөн экспериментти жана тажрыйбаны жалпылоо менен гана чектелбестен мүмкүнчүлүктүн болушунча практикалык сунуштамалар берилет.

Корутунду бөлүгүндө аткарылган иштин мазмунунун кыскача жыйынтыгы чыгарылып, пайдаланууга практикалык кеңештер жана бул теманы улантуу мүмкүнчүлүгү, келечеги жөнүндө жазылат.

Аягында пайдаланылган адабияттардын тизмеси, жумуштун мүнөзүнө ылайык студент таянган материалдар: анкета, сочинение, мектеп документтери, таблица, схема, график, диаграмма сыяктуу курстук иштин мазмунун толуктоочу иллюстрациялар (көрсөтмө сүрөттөр) тиркелет.

Тема №7. Жогорку окуу жайындагы билим текшрүүнүн формалары жана педагогикалык кесиптин өзгөчөлүктөрү.

§7.1. Жогорку окуу жайындагы билим текшерүүнүн түрлөрү.

§7.2. Педагогикалык кесиптин өзгөчөлүктөрү жана келечеги.

§7.1. Жогорку окуу жайындагы билим текшерүүнүн түрлөрү. Студенттердин алган билимин, окулган лекциялардын, өтүлгөн сабактардын натыйжасын көзөмөлдөө максатында ЖОЖдордо эки түрдөгү (зачет жана экзамен) сыноолор уюштурулат. *Илимий тил менен айтканда зачет жана экзамендер – окуу предметинин айрым бөлүгү же бир курс толук өздөштүрүлүп бүткөн соң студенттин билим деңгээлин аныктоочу механизм.*

Эреже катары *зачеттор* экзамендерден мурда жүргүзүлөт, жана ага баа коюлбастан “өттү” (зачтено) же “өтпөдү” (не зачтено) деп ведомостко жана зачеттук китепчеге түшүрүлөт. Эгерде студент зачет тапшыра албай калса жыйынтыгы ведомостко гана жазылат. Зачет алуунун ар түрдүү формалары бар. М; оозеки суроо, контролдук жумуш аткартуу, сочинение жаздыруу жана башка. Кээде студенттин практикалык сабактардагы активдүүлүгүн, алган бааларын, катышуусун эске алуу менен “автоматтык” түрдө “зачет” коюлган ыкмалар да колдонулат.

Бул эреже, жоболордо так көрсөтүлбөгөн окшоштуктар ар бир окутуучунун талабына жараша болуучу нерсе. Айрым студенттер “зачетко” анча маани беришпейт. Ал деле билимди аныктоонун формасы экендигин, “зачет” алалбай калып окуудан чыгарылган студенттердин практикада көп эле болгондугун эскерте кетмекчибиз.

Экзамен - студенттин билимин текшерүүнүн татаал жана талабы катуу формасы. Жыл бою сабактарды калтырбаган, системалуу окуп жана даярданып, материалды такай өздөштүрүп келген студент гана сессияны ийгиликтүү тапшыра алат. Экзамендердин саны эреже катары бир семестрде 3, 5 тен ашпайт жана алардын жыйынтыгы “эң жакшы”, “жакшы”, “орто”, “жаман” деп бааланып, зачеттук китепчеге жана

деканат тарабынан берилген ведомостторго коюлат (“жаман” деген баа ведомостко гана түшүрүлүп, зачеттук китепчеге коюлбайт).

Эреже катары экзамен, зачеттор деканат тарабынан түзүлгөн графикке ылайык, үч жолу гана алынат. Болгондо да үчүнчүсүнө атайын комиссия түзүлүп, ал студенттин билимин ар тараптан, терең изилдеген соң пикирин протокол аркылуу жыйынтыктайт. Комиссиянын чечими акыркы деп эсептелет жана аны эч кандай жогорку органдар (деканат, ректорат ж.б.) өзгөртө албайт.

Акыркы убактарда экзамен, зачетторду алуу компьютердик же бланкалык тигирлөө аркылуу ишке ашырылып жатат. Бул форма өнүккөн өлкөлөрдүн окутуу процессинде мурда эле колдонулуп келген. Албетте, компьютер менен экзамен алуунун кемчиликтери да жок эмес. Бирок, автор өзүнүн жеке тажрыйбасына таянуу менен анын артыкчылыктары бир топ арбын экенин баса белгилейт жана ишмердүүлүгүндө зачет, экзамендерди компьютердик тигирлөө жолу менен гана алып келе жатат.

Зачет, экзамендерге жасаган мамилелерине карап студенттерди негизинен эки топко бөлсө болот.

Биринчи топко сессияга жоопкерчилик менен мамиле жасап, баа алыш үчүн эмес, чыныгы билим дөңгөөлин аныктоого аракеттенген студенттер кирет. Ал студенттер билимине таянат жана экзамендердин таза болушун каалап, өз күчү, мээнети менен жогорку баага жетүүгө умтулушат. Каалаган баасына жетпей калган күндө да кемчилдигин сезип, ар кандай шылтоолор менен окутуучусун жамандабай, анын пикири менен макул экендигин мойнуна алат. Демейде жогорудагыдай студенттердин саны группанын 60-70% түзөт жана келечекте алардан эрудициясы кеңири, жогорку кесиптик чеберчиликке ээ болгон мыкты адистерди үмүт кылууга болот.

Экинчи топко - экзамендерди “экзамен үчүн” гана тапшырган студенттер кирет. Алар түрдүү жолдор менен, “эптеп” баа алууга далалаттанып, окуудан айдалбай, диплом алуу максатын көздөшөт.

Бул топтун өкүлдөрү окуу жылында такай эмгектенбей, конспект жазуудан, адабияттарды окуудан, практикалык, семинардык сабактарда чыгып сүйлөөдөн тайсалдашат. Лекцияга да катышты деген сөз үчүн эле келбесе, көбүнчө андан да ыгы келсе “качыштын” амалын издейт.

Мындай студенттерде терең билим кайдан болсун. Ошондуктан, алар зачет, экзамендерден коркот, аны менен кошо окутуучуну, предметти да жактырбай кээде туура эмес пикирлерди ойдон чыгарып таратышат. Андай студенттер “жыгып койду”, “койбой жатат”, “куллатып салды” деген жаргондорду көп колдонушуп, “билбей калдым”, “жооп бере албадым” деп, күнөөлөрүн мойнуна алгысы келишпейт.

Албетте, бул топтогу студенттерден жыйынтыгында жакшы адис чыкпай, коом жабыркайт. Өздөрү да жашоосун илең-салаңдык менен өткөрүп, кесибинен ырахат албай кыйналышат. Кейиштүүсү, “азыркы заманда окутуучунун көңүлүн таппасаң баа ала албайсың” деген пикирдин коомчулукта кенен орун алып, ага студенттер да, ата-энелер да бекем ишенгендиги.

Мындай көрүнүштү төгүнгө чыгаруунун механизми катары автор, окуу процессинде РИТМ системасын жана сынактарда компьютердик тигирлөөнү кеңири колдонууну сунуштайт.

РИТМ (Рейтинговая интенсивная технология модульного обучения)- Рейтингди аныктоочу модулдук окутуунун интенсивдүү технологиялык системасы ХХ кылымдын аягында пайда болуп, Кыргызстандын көпчүлүк жогорку окуу жайларында колдонула баштады.

Республикада, ал турсун бир эле жогорку окуу жайынын ичинде да ар түрдүү эрежелер, талаптар коюлуп келатканы менен анын принциби, максаты негизинен бирдей. Башкача айтканда, өтүлүүчү материал жалпысынан 3 кө бөлүнөт. Биринчи бөлүк (кээде блок деп аташат) бүткөн соң студенттер модуль (сынактын бир формасы) тапшырып, белгилүү баллга (упайга) ээ болот.

Үч жолу модуль тапшырылган соң, студент жыйнаган жалпы балл бекитилген жобого ылайык кадимки эле “баага” айландырылат. Бул ыкма дидактикалык жактан алганда төмөндөгүдөй артыкчылыктарга ээ:

1. Студент сессияга чейинки аралыкта системалуу даярданып, тынымсыз эмгектенет.

2. Материалды блокторго болуп өздөштүргөндүктөн семестрдин аягында студентке оорчулук түшпөйт.

3. Сессия башталганга чейин эле студент өзү топтогон баллдардын негизинде кандай баа аларын эсептеп коет.

Модуль алууда көп колдонулган ыкмалардын бири болуп компьютердик (бланкалык) тестирлөө эсептелет.

Тест деген өзү эмне ?

Педагогикалык тест деп, студенттин билим деңгээлин адилет баалоо үчүн колдонулган өзгөчө форма жана мазмундагы тапшырмалар системасын айтабыз(17,1).

Тест түзүлүшү боюнча ачык жана жабык деп аталып, экиге бөлүнөт. Биз практикада көбүрөөк колдонулган жабык формасына кененирээк токтолуп кетели. Тесттин бул формасында берилген тапшырманын туура жообун беш варианттын ичинен табыш керек болот. Тест түзүү окутуучу үчүн бир топ чыгармачылыкты талап кылат. Эреже катары беш варианттын ичинде сөзсүз бир жообу туура. Бирок студенттин изденүүсүн, ой жүгүртүүсүн күчөтүү максатында жооптордун арасына төмөндөгүдөй сөздөрдү кошуу коюшат.

Бардык варианты тең туура.

Бардык вариантында каталар бар.

Биринчи жана төртүнчү варианты гана туура.

Аныктама туура эмес.

Туура эмес жоопту тап.

Туура жообу жок ж.б.

Чындыгында эле бардык варианты тең туура, же аныктама туура эмес болушу да ыктымал. Же болбосо туура жообу жок деген сөз кошулганы менен, биринчи жана төртүнчү варианты туура, же тескерисинче болушу мүмкүн. Демек, студент туура варианты аныктаардын алдында шашылбастан, берилген тапшырманы, андан соң жооптордун баарын окуп, ойлонуп, анализдеп анан жыйынтык чыгарышы керек.

Кандай тестти жакшы деп баалоого болот? Оюбузча идеалдуу тест болушу мүмкүн эмес. Тест, предметтин өзгөчөлүгүнө, мугалимдин жеке көз карашына билим деңгээлине, койгон талабына байланыштуу түзүлөт. Бир топ жылдык иш тажрыйбабыздан жыйынтыгына таянып: бир группадагы (агымдагы) студенттердин ичинен 5% эң жакшы; 25% жакшы; 50% орто; 20% начар; бааларды алса, тест негизинен талапка жооп берет десе болот. Эгерде жалаң эле “оң” же дээрлик “төрс” баалар басымдуулук кылса, мындай тестти жакшы түзүлгөн деп атоого болбойт жана кайрадан карап чыгууну сунуштамакчыбыз.

§7.2. Педагогикалык кесиптин өзгөчөлүктөрү жана келечеги. *Коомдо ар-бир кесиптин аткара турган өз милдети, алмаштыргыс орду бар жана ал турмуштун мыйзам ченемдүү зарылдыгынан келип чыгат.* М: самолет, автомашиналардын пайда болушу менен: учкуч, айдоочу; соода – сатык иштердин натыйжасында: бизнесмен, менеджмент ж.б. у.с. түрдүү адистиктер жарала баштады.

Бардык кесип ардактуу, анын чебери болууга аракеттениш керек. Ошондо гана адам аткарган ишинен баар таап, сыймык, дөөлөт күтөт, абройго ээ болот. Алардын арасында мугалимдик кесип коомдо өзгөчө орунда турат жана белгилеп кеткенибиздей өтө ардактуу да, жооптуу да.

“Баланын жүрөгү таза доскадай болуп жаралат”, - деп англиялык философ, педагог Джон Локк айткандай бала мектептин босогосуна жаңыдан кадам таштаганда окууга ынтызар, мугалимге чоң ишенич менен карайт. Алгачкы мугалиминен өткөн акылдуу, билимдүү адам жоктой сезилет. Салт катары ар окуу жылынын башында жазылуучу студенттердин дилбаяндарына таянсак алардын көпчүлүгү биринчи класста окуткан эжей-агайын өзгөчө урматтоо менен айтышат. “Мен биринчи мугалимимди өтө сыйлаймын, себеби ал мага “А” тамгасын үйрөтүп, ушул даражага жеткизди”. “Эжекемди өзүмдүн экинчи апам деп эсептейм, өмүр бою карызым”. Бир студент кызыбыз мындай эскерет: “Алгачкы күндөрү окуткан эжекемди жакшы көрчү эмесмин. Себеби жалгыз кыз элем, аябай эрке болгондуктан тартипке чакырса эле атама айтып барчумун. Азыр ойлосом эжеке туура эле кылыптыр. Окуучусу жакшы адам болсо, билим алса деген далалаты тура. Эркелигим калып, сабакка көңүл буруп окуп калгандыгым үчүн азыр ошол эжекеме миң мөртөбө рахматымды айтам” (21). Мындай мисалдар абдан көп.

XI кылымдын улуу даанышманы Жусуп Баласагын да: “Сөзүңдү акыл менен ченеп билгин, илимдүү адамдарды сыйлап жүргүн”, - деп айтуу менен тарбиячылык кесипти аркалаган илимдүү адамдарды абдан урматтаган.

Биздин эрага чейин (422-342 - ж.ж.) жашаган грек философу Платон: “...эгерде өтүкчү начар болсо андан мамлекет анча жабыр тартпайт, граждандар гана бир аз начарыраак кийиниши мүмкүн; тарбиячы өз милдетин жаман аткарса өлкөдө көптөгөн акылсыз, адамгерчилиги жок адамдардын мууну пайда болот. Мына ушул өтө коркунучтуу...” - деген экен (6,11). Совет мезгилиндеги көрүнүктүү ишмерлердин бири А.В.Луначарскийдин төмөндөгү сөздөрү да өтө баалуу: “Эгер уста алтындан жасап жаткан буюмду бузуп алса, кайрадан куюп буюмду оңдосо болот. Ал эми адамдын тарбиясын бузуп алуу оңолгус нерсе жана өтө чоң кылмыштуулук” (18,443).

Бир студенттин: “Мугалим кандай окутса жана үйрөтсө окуучулары да келечекте ошондой болот. Фундаментти түз куйса - түз, кыйшык куйса – кыйшык кетет. Менин назик эжем бар, азыр окуудан анча эмес. Ага окуткан мугалими себепкер. Эжем баары кеч болуп калгандыгын билет, аттиң кылат”, – деп жазгандыгы чындыгында ээниңди кейитпей койбойт (21).

XXI кылымда жашап жатсак да байыркы философтордун бири Цицерондун айтканына кошулуп, силерди, болочок мугалимдерди да ошого чакыргым келет: “Адеп-ахлак жөнүндөгү түшүнүгү таптакыр бузулган азыркы жаштарды жалпы күч менен тартипке салып тарбияласак, биздин мамлекетибизге тартуулаган эң чоң жана баалуу белегибиз болот эле”. Мугалимдик кесиптин жоопкерчилиги мына ушунчалык жогору.

Коомчулук, ата-эне, ал турсун окуучулар да башка кесиптегилерге койбогон талаптарды мугалимдерге коет. Анын инсан экендиги, жеке сапаттарында адамдарга тиешелүү кемчиликтер болушу мүмкүндүгү дегеле эске алынбайт.

“Мугалим кандай болуш керек?” – деген суроого студенттер: “Мугалим чынчыл, ак ниет, окуучуларга тегиз караган, сылык мамиледе, токтоо, жөнөкөй, жүрүш-турушу жакшы, ичпеген, чекпеген окуучуларды түшүнгөн, балдардын тилин таба алган, кругозору кеңири, билимдүү, маданияттуу, ачык мүнөз, өзүнө тыкан, талапты кое билген, мээримдүү, көрктүү болуш керек” деп ж.б. бир топ инсандык жогорку сапаттарды санашат. Көрдүңөрбү, мугалимге кандай оор, жеке адам көтөрө алгыс жүктүн артылганын. “Эмне үчүн башка кесиптегилерге, мисалы: шоферго, базардагы сатуучуга, банкирге, коммерсантка, артистке бул талаптарды койбойбуз?” – десек, алардын деле жогорудагыдай сапаттарга ээ болгону жакшы, бирок мугалим сөзсүз ушундай болушу керек дешет. Демек, мугалимдик оңой өнөр эмес.

Мугалимдик кесиптин дагы бир өзгөчөлүгү өз эмгегинин натыйжасын убагында, учурунда көрө албагандыгы. Мисалы, дыйкан жаз, жай жасаган ишин күзүндө жыйынтыктайт. Сатуучу, ашпозчу жумуш күнү аяктаганда эсеп-кысабын жүргүзүп, пайда-зыянын аныктайт. Ал эми мугалимдин эмгегин окуучулары кийинчерээк, турмуштун кыйынчылыктарын, ысык-суугун башынан өткөргөндөн кийин гана баалашы ыктымал. Бир

топ жылдан соң “Сиз бизди окуткан, тарбиялаган элеңиз, мына эми ошонун натыйжасында турмуштан өз жолумду таптым, рахмат сизге”, - деген окуучусунун сөзүнөн өткөн сыйлык жок мугалимге. Анын жүрөгү назик, сөзгич келет. Көзүнөн жаш алганча кубанып, көтөрүлүп калат. Тескерисинче, “Сиз мени окутпай эле сабак учурунда тамеки, аракка же үйүңүздөгү ишке жумшай берет элеңиз”, - деген окуучусунун нааразычылыгы мугалим үчүн эң катуу жазанын бири.

Чогуу олтуруп калган бир кечеде айылдашым кызып алып ушул сөздү айтканда улгайып калган агайымдын ыңгайсыз абалда калганына күбө болгонмун. “Эй, койсоңчу өзүңдүн нарагыңда жок болчу, бизди деле ушул агай окуткан,” – деп бир канчабыз кийлигишип, агайдын көңүлүн уладык. Бирок, кеченин аягына чейин агайдын көңүлсүз, айыптуудай ачыла албай олтурганы азыр деле көз алдымдан кетпейт. Айтарым, мугалимдик кесипте ар бир балага аяр, тегиз мамиле жасабаса болбойт. Өмүр бою сөзгө калышың мүмкүн.

Мугалимдин өз предметин жакшы өздөштүрүп, терең билим бериши да чоң мааниге ээ, анткени окуучулары мугалимдин адам катары кыялына, мүнөзүнө жараша кетирген кээ бир кемчиликтерине түшүнүү менен мамиле жасашы ыктымал. Бирок бир гана нерсени - өз предметин жакшы билбеген жана кесибин сүйбөгөн мугалимди түшүнө да, кечире да алышпайт. “Бул агайдын катуулугу, корстугу, кээде ичип алгандыгы болбосо сабакты түшүндүргөндө мээңе куюп гана коет”. “Эжекенин үй шарты оорураак, жупуну кийинип жүргөнү менен окуучуларга жасаган мамилеси, сабак өткөнү өтө жогорку деңгээлде”. Же тескерисинче “Бой көтөрүп жүргөнү, койкоюп кийингени менен, предметин өзү да жакшы билбейт, балдарды окуп олтургула деп чыгып кетет. Балдар менен жөндөп да сүйлөшө албайт”, - деген сын пикирлерди окуучулар арасынан көп учуратууга болот. Демек, мугалим үчүн кайсыл гана предметтен сабак бербесин өз адистигин терең өздөштүрүп, анын устасы, чебери болушу сөзсүз биринчи орунда турат.

Ушул учурда талаш - тартышты туудурган дагы бир маселеге токтолуп кетели. Мугалимдик кесипте бир топ адистиктер бар. Айталы; физик, математик, химик, тилчи, тарыхчы ж.б. Алар түрдүү предметтерден билим бергени гана болбосо, айланып келип эле педагог.

Айрымдары предметти жакшы билсең болду, окута бересиң деп ойлошот. Практика жүзүндө бул туура эмес пикир. Көп эле студенттерди окутуп, көрүп жүрөбүз. Сабактардан жалаң “төрт”, “бөшке” окуганы менен кийинчерээк мугалим болуп балдар менен иштеп кете алышпады. Ушундай эле көрүнүш жогорку окуу жайларынын окутуучуларынын арасында да кездешет. Айталы жакшы эле хирург, юрист же инженердин сабак өтүү методикасы, дегеле педагогикалык сабаты өтө төмөн.

Тескерисинче окууну “орто” эле аяктап, агартуу системасында үзүрлүү иштеп жаткандар бир топ. Эмне үчүн андай?

Пикирибизче, предметти өздөштүрүү менен, балдардын ички дүйнөсүнө сүңгүп кирип, тилин таап аларга билгениңди жеткире алуу - эки башка маселе жана эки башка жөндөмдүүлүктү талап кылат. Болочок мугалимдерге бул сапаттарды педагогика, психология жана усулдук предметтер калыптандырат деңизчи. Бирок ага кошумча адам менен мамилечилдик, тил табыша билүүчүлүк сыяктуу инсандагы жеке сапаттар да чоң роль ойнойт. Турмуштук тажрыйба да зор мааниге ээ.

Ушул мисалдардан кийин мындай жыйынтыкка келсек болчудай: *предметчи болгондон, педагог болуш кыйын.*

Керсе Ушинский бекеринен педагогиканы илимден айырмалап искусство дебеген экен.

Ошентип, педагогикалык кесипти тандап алуу менен коом алдында өтө жооптуу, өзгөчө милдетти мойнуңарга алып олтурганыңарды эч качан унутпагыла.

Тема №8. Педагогикалык ишмердүүлүктүн максаты, анын гумандуулук табияты

§8.1. Педагогикалык ишмердүүлүктүн милдети жана максаты

§8.2. Педагогикалык ишмердүүлүктүн гумандуулук табияты

§8.1 Ар кандай ишмердүүлүктүн өз багыты, максаты, талаптары, жоопкерчиликти бар. М: айдоочунун, учкучтун, сатуучунун, врачтын ж.б. Аталгандардын ар бири коомдо зарыл, адамдардын жашоосунда керек болгон милдеттерди аткарат жана аларсыз турмушту элестетүү кыйын. Педагогикалык ишмердүүлүктүн да биз мурда белгилеп көткөндөй коомдо өз вазыйпасы бар.

Студенттерге кайрылып, педагогикалык ишмердүүлүктүн милдетине эмнелер кирет, санап бергилечи десек негизинен: “Балдарды окутат, билимге ээ кылат, тарбиялайт, мүнөзүн калыптандырат, турмушка даярдайт,” - деген жоопторду алабыз.

Адабияттарда педагогикалык ишмердүүлүккө берилген бир топ аныктамалар кездешет. Алардын айтылышы түрдүүчө болгону менен түпкү маңызы бирдей.

Орус педагогу И.Ф.Козлов педагогикалык ишмердүүлүк: “... улуу муундун, ата-эне, мугалим, мектеп жана башка тарбия берүүчү мекемелердин балдарды тарбиялоого жумшаган аң - сезимдүү, багытталган иш - аракети”, - деп жазган (12, 43).

В.А.Сластенин башында турган авторлор: “... педагогикалык ишмердүүлүк – социалдык ишмердүүлүктүн өзгөчө түрү, улуу муун, адамзат топтогон маданиятты, тажрыйбаларды жаштарга өткөрүү менен, личносттун өнүгүүсүнө шарт түзөт жана коомдо белгилүү социалдык ролду ойноого даярдоо үчүн багытталат”, - деп аныкташат (28, 24).

Демек, педагогикалык ишмердүүлүк - педагогикалык тажрыйба, теория жана атайын, агартуу мекемелер системасына таянуу менен тарбиялоо процессин уюштурат, тездетет жана балдарды турмушка даярдоону жакшыртат. Кээде турмуш талабынан артта калып, жаңы коомдук көз караштарга кайчы туруп калышы да ыктымал.

Илимий педагогикалык теория - тарбиялоонун закондорун, турмуш талаптарынын, коомдун, жашоо шарттын тарбияга тийгизген таасирин изилдеп үйрөтөт. Ошону менен бирге педагогикалык ишмердүүлүктү так, ишеничтүү, жетишерлик билим менен каржылап, пайда болчу карама-каршылыктарды терең аң сезимдүүлүк менен, эффективдүү чечүүгө жөндөмдүү болушуна жардам берет (19, 29).

Педагогикалык ишмердүүлүктү негизинен экиге бөлүп карашат: тарбиялоо жана окутуу. *Тарбиялык иш деп* – личносттун гармониялык өнүгүшүнө тиешелүү маселелерди чечүүгө ыңгайлуу чөйрөнү түзүү менен тарбиялануучунун ошого багытталган ар тараптуу ишмердүүлүгүн башкарууну айтабыз.

Ал эми окутууда - көбүнчө личносттун дүйнө таанып-билүүгө карата жасаган ишмердүүлүгүнө басым жасалат (28, 27).

Жалпысынан алганда, педагогикалык жана тарбиялык иш - теңдеш түшүнүктөр. Ошондуктан, тарбиялоо менен окутууну бирдиктүү, тыгыз байланыштагы процесс катары эсептешет. Бирок окутуунун маңыз - максатына арналган бир топ атайын изилдөөлөр жүргүзүлгөнү менен аны дагы тереңирээк билүүгө ыңгайлуу болсун үчүн шарттуу түрдө тарбиялоодон бөлүп карашат.

Тарбиялоо жана окутуу жараянынын ортосундагы айырмачылыктар төмөндөгүдөй негиздөөлөр аркылуу чечмеленет.

- Тарбиялык иштин жыйынтыгы окуучулардын аң -- сезиминдеги жана жүрүш-турушундагы оң өзгөрүүлөрдөн байкалат.

- Ал эми окутуунун эффективдүүлүгүнүн маанилүү чени болуп, окуу ишинде жакшы натыйжага жетүү эсептелет. Аны сандык -- сапаттык көрсөткүчтөр (баалоо) аркылуу жыйынтыктап алууга болот.

- Тарбиялык иште личность тынымсыз өсүп -- өнүгүү, өзгөрүүдө болуп тургандыктан тарбиячынын таасирин дароо бөлүп көрсөтүү өтө кыйын, ал үчүн бир топ убакыт талап кылынат.

- Окуунун мазмунун же окутуунун логикасын программалыштырууга мүмкүн болсо, тарбиялык иштин мазмунун анте албайбыз.

- Тарбиялык иштин планы коомго, эмгекке, адамдарга, илимге, табиятка, буюмдарга, айлана-чөйрөгө, личносттун өзүнө тиешелүү болуп жалпы мүнөзгө ээ. Дегеле мугалимдин ар башка класстарда жүргүзгөн тарбиялык ишинин логикасын (эрежесин) нормативдүү документтер менен аныктоо мүмкүн эмес.

- Окуу планында каралбаса да этика, эстетика ж.б. илим искусство тармагы боюнча билимин, шыгын, билгичтигин калыптандырууну да окутуу деп эсептешет.

-Тарбиячы анын педагогикалык аракетине кайчы келген, атайын уюштурулган же уюштурулбаса деле терс таасирин тийгизген кубулуштар менен эсептешүүгө туура келет.

- Окутуу, сабак формасынан башка да ар кандай уюштуруу формалары менен ишке ашырылат жана көбүнчө убакыт боюнча чектелип, айкын, так максаты, ага жетүүчү иштөлип чыккан түрдүү жолдору бар.

- Тарбиялык иштин дагы бир өзгөчөлүгү мугалим менен тикеден байланышпаган учурда деле тарбиялануучу кыйыр да болсо анын таасиринин астында жүрөт.

Ошентип, окутуу жана тарбиялоо ишиндеги белгиленген өзгөчөлүктөр көрсөтүп тургандай уюштуруу, ишке ашыруу жагына келгенде окутуу бир топ жеңилерээк, ал эми толук педагогикалык процесстин структурасынан алып караганда тарбияга баш ийген абалда турат (28, 29).

Жалпысынан алганда, окуу ишинин ийгилиги, окутуу процессинин гана эмес, тарбиялоонун да натыйжасына көз каранды жана болочок мугалимдерди кесипке даярдоонун максаты болуп, аларды бүткүл педагогикалык процессти башкара билүүгө көнүктүрүү эсептелет.

Чындыгында тарбия -- тарыхый кубулуш жана адам коому менен бирге пайда болуп, аң сезимдүү педагогикалык ишмердүүлүктөн мурда жаралган. Ал (тарбия) объективдүү процесс катары атайын адистик даярдыгы жок адамдар аркылуу эле, балдар менен улуулардын турмуштук карым - катнашы, мамилесинин натыйжасында жүргүзүлө бериши ыктымал.

Башкача айтканда, адамдарды тарбиялоо - коомдун кайсыл гана өнүгүү баскычында болбосун жалпы коомчулук, аң - сезимдин формалары аркылуу ишке ашат.

Ал эми педагогикалык ишмердүүлүк коомдук функция катары объективдүү процесс - тарбиялоонун түпкүрүнөн пайда болуп, аны атайын окуган, адистик даярдыгы бар адамдар - педагогдор аткарышат. Алардан айырмаланып тарбия процессине катышкан улуу адамдардын көпчүлүгү балдар менен болгон өз ара мамиледе чоң тарбиялык маани бар экендигин түшүнбөстөн педагогикалык максатка ылайыксыз иштерди жасап жиберши да ыктымал.

Тарбиялоо процессинде баары: чоң адамдар жана балдар, буюмдар жана кубулуштар, табият жана айлана - чөйрө катышат. Ал эми педагогикалык ишмердүүлүк ошол табигаттын, айлана - чөйрөнүн, коомчулуктун таасирин туура багыттап, уюштура билген адистерге гана жүктөлөт.

Коомдук мамилелердин жана курчап турган чөйрөнүн тынымсыз өзгөрүп өнүгүшү, тарбиялоо менен педагогикалык ишмердүүлүктүн жакындашына алып келет. Себеби өндүрүштө иштеген насаатчылардын, коомчулуктун өкүлдөрүнүн, педагогикалык билими бар ата-энелердин жана балдардын өздөрүнүн катышуусу менен педагогикалык ишмердүүлүктүн чөйрөсү кеңейе берет (19, 30). Ошондуктан, педагогикалык ишмердүүлүктүн маңызына үңүлүп кириш үчүн, аны түзүп турган максат, мотив, аракет жана натыйжа сыяктуу түшүнүктөрдү бирдиктүү караш керек.

Педагогикалык ишмердүүлүктүн максатын көпчүлүк адистер тарбиялоонун максаты менен, же кылымдардан бери жалпы адамзат идеал туткан ар тараптуу өнүккөн личностту калыптандыруу менен байланыштырат. Бул жалпы стратегиялык максатка окутуу жана тарбиялоо аныктаган түрдүү багыттагы маселелерди чечүү аркылуу гана жетишсе болот.

Педагогикалык ишмердүүлүктүн максаты – тарыхый кубулуш. Ал коомдук өнүгүүнүн, адамдардын руханий жана табигый мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен койгон талаптарынын негизинде иштелип чыгат. Мында биринчи кезекте ар түрдүү социалдык жана этникалык топтордун кызыкчылыгы, экинчиден жеке личносттордун өз максаты менен умтулуусу камтылат.

Педагогикалык ишмердүүлүктүн максатынын негизги *объектиси болуп тарбиялоочу чөйрө, коллектив, тарбиялануучулардын жеке өзгөчөлүктөрү менен иш - аракеттери эсептелет.* Демек, педагогикалык ишмердүүлүктү ишке ашыруу тарбиялоочу чөйрөнү жана коллективди түзүү, тарбиялануучулардын иш аракеттерин уюштуруу, личносттун жеке өзгөчөлүктөрүн өркүндөтүү сыяктуу социалдык-педагогикалык маселелерди чечүү менен байланышта болот.

§8.2. Педагогикалык ишмердүүлүктүн гумандуулук табияты

Тээ байыртадан, тарбия процесси башталгандан эле жаш балдар менен иш алып баруу, аларды бир нерсеге үйрөтүү машакаттуу экендиги байкалган. Табиятына жараша балдар эч убакта бир жерде тынчтанып олтура албайт. Алар сөзсүз кыймылда болуп, бири-бири менен сүйлөшүп, шоктонуп турушат. Көңүл бөлүүсү да туруктуу болбой, башка нерсеге тез алаксыйп кетиши ыктымал.

Мектептер ачылып, балдарды сабаттуулукка үйрөтүү башталганда, кошумча проблемалар да пайда боло баштады. Мисалы: сабакка кечигип келүү, айтканды аткаруу же түшүнбөй калуу, билимге кызыкпоо, ката жазуу, начар окуу, сабак учурунда тартип бузуу ж.б. Ошентип, бул проблемаларды канткенде туура чечсе болот деген суроо кылымдар бою тарбиячыларды түйшүккө салып, ишмердүүлүгүндө түрдүү метод, каражаттарды колдонуп келишкен. Айтсак, адегенде эскертүү берип, кызыктырып, алдап да көрүшкөн, кээде макташып, кээде жазалашкан. Айрыкча жазалоо методу кеңири колдонулуп, ал турсун балдарды таяк менен сабаганга чейин барышкан. Кыргыз элинин педагогикалык пансофиясы катары бааланган “Манас” эпосунда мындай эпизод бар. “Манас жетиге толгондо айылда жок ашынган тентек чыгат. Бай Жакып байбичеси Чыйырды менен акылдашып, аны Ошпурга козу кайтаруучу кылып берет. Жакып Ошпур менен Кадообайга катуу тапшырды:

- Кээде ач болсун, кээде ток болсун, эркелетпегиле. Сөзү тийсе уруп деле койгула” (2,53).

Кытай элинде биздин заманга чейинки 551-479 - жылдары Конфуций (Кун- Фу-Цзы) деген улуу философ, даанышман адам жашап өткөн. Ал өзүнүн жеке мектебин ачып балдарды окуткан, адеп - ахлак, жашоо эрежелери (этика, мораль) туралуу китеп жазып калтырган. Анын окуусунун негизги максаты: “Мамлекетине берилген, атасына сыйынган, эзелки салттарды сыйлаган, байыркы акылман башкаруучуларга суктанган, милдетин пайданан жогору койгон, акыл менен сезимди баш ийдире алган, улууларды кыңк этпей уккан, коомду бузуп өзгөртөм деген жаман ойдон алыс болгон, жогорку адеп-ахлактагы адамды тарбиялоо” болгон (24, 130).

Көп улуттарда жок, таң калаарлыктай жана суктанаарлык бир нерсе-кытай, япон, корей элдери Конфуцийди пайгамбарындай көрүшүп, анын китебин биздин (мусулман элдеринин) Куранындай ыйык тутушуп, осуяттарын ушул мезгилге чейин так аткарышып келишкендиги, (алардын бүгүнкү жетишкендиктеринин негизи да ушунда жатса керек).

Ошол кишинин мындай жазганы бар экен: “Бир ирекет окуучуларымдын бири адепти жыйыштырып коюп, эки бутун талтайта сунуп салып отуруптур. Мен ага: “Жашыңда адепсиз, орой болсоң, кемелиңе келип турганда колго илинээрлик бир нерсе жаратпасаң, карыңда өлүмдөн үркүп корксоң - мына ушул адам сапатынан чыккан айбанчылык”, - деп эскерттип таяк менен бир салдым. Акылмандын токтоо болгону дурус, бирок аңкоого таяк дары”.

Демек, уруп жазалоо тарбия процессинде дайыма кошо жүргөн. Байыркы Египет кол жазмаларындагы: “Баланын кулагы анын желкесинде”, мусулман дүйнөсүндө баланы молдого окууга берээрде: “Эти сеники, сөөгү меники”, - деген сөздөр бекеринен чыкпаса

көрөк. Бирок жазалоо окуу-тарбия процессинде жакшы натыйжа бербегендигин, көпчүлүк тарбиячылар өз практикасында байкашкан.

Бүгүнкү күндө деле мектепте колдоруна узун линейка же указка кармап алып, класста кудум күзөтчүдөй ары – бери басып, сабак өткөн мугалимдер жок эмес. Студенттин эскерүүлөрүндө: “Биздин эжеке билбеген окуучуларды доскага чыгарып алып урчу эле”, - деген фактылар да кездешет. Дагы бир болгон окуяны мисалга келтирели: “Биринчи класста окуйбуз, эжекебиз сабакты ушунчалык берилүү менен өтүп жаткан. Укпай шоктонуп отурган окуучуну көрүп, бир чапты. Тигил бала бышактап ыйлап жиберди эле, эжекебиз да кошулуп ыйлады. Бир аздан соң эжекебиз жүзүн аарчып аны сооротту. Мен аны эч убакта унутпайм, дайыма сыйлайм” (21). Чындыгында, бир жагынан кейиштүү, бир жагынан ойлонтотурган көрүнүш. Эжекенин жасаган иши канчалык туура эмес болгону менен анын боорукердиги, ички дүйнөсүнүн тазалыгы, бардык күнөөсүн жууп, тазартып тургансыйт.

Дегеле, мугалимдин эмгегинин мазмунун ар дайым гумандуулуктун жалпы адамгерчиликтин башаты түзөт. Түрдүү доордун прогрессивдүү педагогдору буга чоң маани беришип, ар дайым биринчи орунга коюп келишкен.

Гумандуулук деген өзү эмне?

Гумандуулукту жалпы жөнүнөн адамды личность катары сыйлоо, адамгерчилик деп которушат.

Педагогикалык көз караштан алып караганда ал бир топ кеңири түшүнүк. Башкача айтканда, *гумандуулук деп, адам мүмкүнчүлүгүнүн, анын өркүндөө жөндөмдүүлүгүнүн чексиз экендигин, ар бир личносттун жеке көз карашын, ишенимин эркин билдире алуугу урматтоо көрөктүгүн мойнуна алган принциптерди* айтышат.

Демек, окуу жана тарбия процесстерин гумандаштыруу - тарбиячы менен тарбиялануучунун ортосундагы мамиледе личностту сыйлоо ал жөнүндө кам көрүү, педагогикалык көңүлдүн борборуна окуучунун кызыкчылыгын, таламын коюу, жараткандын эң кымбаты, баа жеткиси адам экендигин баланын туюмуна жеткирүү болуп саналат (11,32).

Педагогикалык ишмердүүлүктө гумандуулук принциптерди даңазалагандардын бири болуп В.А.Сухомлинский (1918-1970) эсептелет. Ал, ар бир окуучунун кайталангыс жеке талантын таанып ача билүүнү жана алпештеп өстүрүүнү мугалимдик иштин негизи деп билген. “... тарбиячылардын туура таасиринен билимдүү, моралдык жактан калыптанган эмгекчил адам чыкпаган бала эч убакта болбойт. Наристеге ишене билүү - педагогикалык оптимизмдин фундаменти”, - деп жазат Сухомлинский (29,15).

Элестетеличи, мектеп, отузга жакын кичинекей биринчи класстын окуучуларынын жарык маанай наристе жүздөрү кандай адам болбосун жүрөгүн жылытпай койбойт.

Алардын алдында чоңдор улуулар дүйнөсүнөн келген даанышман. Балдардын көпчүлүгү күндү караган күн караманын гүлдөрү сымал аны бажырая тиктешет. Мындай шартта мугалим окуучулардын арасында ата - эненин аброюнан калышпаган сый - урматка жеңил гана ээ болуп калышы ыктымал.

Бирок аны менен кошо мугалимдин ийине кичинекей, ишенчээк бөбөктөрдүн бүтүндөй окуучулук мезгилинде нормалдуу өсүп - өнүгүүсүнө тиешелүү жоопкерчилик да кошо жүктөлөт. Ошондуктан, тарбиячынын кандай адам экендигин, ой-жүгүртүү сезимдеринин канчалык дөңгөөлдө экендигин билүү чоң мааниге ээ.

Деги тарбиячы алдындагы окуучулардан кимди көрөт? Кеп мына ушунда. Балдарды баш мээсине билим куя турган бош челек, же системага түшүп калган сыйлоо, жазалоо сыяктуу методдор менен керектүү нерсени жасоого жарамдуу материал деп эсептеген класста кырдаал башкача.

Ал эми кичинекей отуз наристенин ар биринен индивидуалдуулукту, коомдо орду бар инсанды көрүп, алардын өсүп -- өнүгүүсүнө көмөк көрсөтө алаарын туйган мугалимдин классындагы кырдаал да, окутуу жараяны да өзгөчө болот. Мезгил өткөн

сайын ар бир окутуучуда аздыр - көптүр тажрыйба топтолуп, кээ бири тың чыкса, айрымдарынын жүнү бош экендиги байкалат.

Турмушта моюнга ала турган бир нерсе, кенже класстар үчүн мугалимдин жогорку же атайын орто билимдүү экендиги анчалык чоң мааниге ээ эмес. Негизгиси - балдар жөнүндө эмне пикирге, кандай ички маанай менен класска кирет, максаты окуучулардын жөндөмүн өстүрүүгө жардам берүүбү, же аларды “акылдуу жаныбарлар” көрүп, өндүрүшкө, саясий системага кызмат өтөөгө үйрөтүүбү? Мүмкүн мектепке өкмөттөн маяна алуу үчүн гана бараттыр?

Ошондуктан, адам баласынын табияты кандай экендиги жөнүндө терең ой жүгүртүп түшүнүү, аны күндөлүк педагогикалык ишмердүүлүгү менен тыгыз байланыштыруу мугалимдик кесип үчүн өтө маанилүү. Педагогикалык ишмердүүлүктүн жоопкерчиликтүүлүгү да, гумандуулук табияты да мына ушунда.

Тема №9. Балдарды сүйө билүү жана айыл мектептеринде иштөө өзгөчөлүктөрү

§9.1. Балдарды жана педагогикалык кесипти сүйө билүү

§9.2. Айыл мектептеринде мугалимдердин иштөө өзгөчөлүктөрү.

§9.1. Балдарды жана педагогикалык кесипти сүйө билүү. Өз адистигин сүйө билүү кайсы кесиптеги адамга болбосун чечүүчү мааниге ээ. Адам өз ишин сүйө билбесе, ал иш адамга моралдык канааттанууну алып келбесе, анда жогорку өндүрүмдүүлүк, коомго пайда алып келүүчүлүк жөнүндө сөз болушу да мүмкүн эмес.

Бирок, башкалардан айырмаланып педагог өз кесибин сүйүү менен гана чектелбестен, балдарды да сүйө билиши керек болуп жатпайбы. Ошондуктан, мугалимдин өз адистигине жана балдарга болгон сүйүүсүн ажырата билүү теориялык, практикалык жактан маанилүү.

Адамдын өз адистигине жасаган мамилеси жана сүйүүсү коомдук-тарыхый шартка жараша болот. Бир эле мезгилде кээ бир адистиктер эл арасында кеңири жайылып, абройлуу болуп, башка бир адистик тескерисинче жоголуп кетиши ыктымал экендигин белгилеп өтмөкчүбүз (27,32).

Кыргыз элинин тарыхына көз чаптырсак, совет бийлигинин алгачкы жылдарында мугалимдик кесип абдан барктуу болгон. Анткени Кыргызстандын ошол мезгилдеги маданий-экономикалык шартына ылайык мугалимдер кыргыз интеллигенциясынын басымдуу көпчүлүк бөлүгүн түзүү менен алгачкылардан болуп элет жергесинде алдыңкы маданиятты, сейрек кездешүүчү илим-билимди алып жүрүүчүлөрдөн гана эмес, аны карапайым калка жайылткандардан да эле.

Кийинчерээк, XX кылымдын 60-70-жылдарында Рысбай Абдыкадыровдун таасири менен бир топ жаш, жаңы стилдеги обончу, аткаруучулар өсүп чыгып, Муратбек Рыскулов, Таттыбүбү Турсунбаева, Сүймөнкул Чокморов сыяктуу белгилүү актерлор аркылуу искусство адамдары турмушта өзгөчө орунду ээлеп, жогору бааланып келишкен. Бирок бүгүнкү кырдаал аларды да түйшүккө салып жаткандыгын чындык үчүн белгилеп кетмөкчибиз. Демек, мунун баары коомдун бул же тигил адистикке болгон талабына жана аркалаган кесибинин аброюн калк арасында көтөрүүгө кудурети жеткен адамдын жөндөм-шыгына жараша болот экен.

Бирок азыркы рыноктук экономиканын шартында адистикти тандоо адамдын материалдык жактан жетишээрлик камсыз болушуна да тикеден-тике көз каранды болуп калгандыгын эске албай коюуга болбойт.

Орустун улуу жазуучусу Лев Николаевич Толстой педагогикалык кесиптен биринчи кезекте гумандуулукту көрүп, ал балдарды сүйүүдөн тастыкталарын далилдөө менен мындай дейт: “Эгерде мугалим өз ишин сүйсө, андан жакшы мугалим чыгат. Эгер мугалим окуучусун ата-эне катары гана сүйсө, анда ал бардык китептерди окуп чыккан мугалимден дурусураак, бирок анда өз ишине, окуучуга карата сүйүү деген жок. Эгерде мугалим

ишине, окуучусуна да болгон сүйүүсүн бириктире алса, анда ал эң мыкты мугалим” (30,362). Л.Н.Толстой баланын эркиндигин окутуу жана тарбиялоодогу негизги принцип деп эсептеген жана Россияда алгачкылардан болуп аны жайылткан.

Ал эми швейцариялык улуу педагог И.Г.Песталоцци тарбиячынын ролун, балдарга болгон сүйүүсүн баса белгилеп, аны тарбиялоонун негизги каражаты катары жарыялоо менен: “Мен балдарга болгон терең сүйүүмдөн өткөн методду, тарбиялоо искусствосун билбеген экенмин”, - деп жазат (23, 68).

Бала – келечектеги адам, балалык чоң турмушка даярдоочу мезгил деп көпчүлүк тарабынан кабыл алынып калган жалпы түшүнүккө белгилүү польшалык педагог, жазуучу жана коодук ишмер Януш Корчак кошула алган эмес. (Ал согуш мезгилинде, 1942-ж., фашистердин калып кал дегендерине көнбөстөн өзү тарбиялап жаткан еврей жетим балдары менен кошо газ камерасына кирип уулануудан курман болгон). Өзүнүн “Баланы кантип сүйүү керек” деген эмгегинде бала менен чоң адамды айырмалап, экиге бөлүп карабайт. Анын ою боюнча “балдар жок - бирок башкача масштабдагы түшүнүктө, башкача тажрыйбага ээ, башкача кызыгуусу, башкача сезимдеги адамдар бар” экендигин белгилеп, “Педагогика адам жөнүндөгү эмес, бала жөнүндөгү илим дегендин өзү чоң катчылык”, –деп жыйынтыктайт (32,13).

Ошентип, мугалимдик адистиктин чыныгы чебери болууда балдарды сүйүү, аларга чоң адамдардай олуттуу мамиле жасоо маанилүү ролду ойнойт жана зарыл. Дегеле, мектеп босогосуна “Баланы сүйбөсөң бул эшикти аттаба!”, - деп жазып коюу туура болчудай.

Тажрыйбалуу мугалимдердин бири “Педагогикалык кесип эмне үчүн кымбат?”, - деген суроо коюп, төмөндөгүдөй жооп берет: “Анткени барынан да мага өсүп келе жаткан жаш муундардын ишене, сыйлай, сүйө билүүсү менен катар ачык сындап, жаман көргөнүн да жашыргысы келбеген, өзүнө кымбат тарбиячыларынын асыл сапаттарын түбөлүккө эске сактай билүү жөндөмүнө ээ болгондугу үчүн кымбат. Баланын жүрөгү ар дайым ачык, умтулуусу, максаты таза, чоңдордун таасири болбосо ал эч качан калп сүйлөбөйт” (27,33). Чындыгында, “баланын тилеги жакшы, пейили ак, таза, аны дайыма периште колдоп жүрөт, ошондуктан, кудай тилегин кабыл кылат”, - деген сөз эл арасында көп айтылат.

Баланы сүйүү деген өзү эмне?

Жогоруда айтылып кеткендей адам биологиялык тирүү организм, инстинкттен куру эмес. Ата-эне балдарын башка жаныбарлардай эле, инстинкт аркылуу сүйөт (табигатта кой, уй ж.б. жаныбарлар деле белгилүү бир убакытка чейин балдарын “сүйүшөт, коргошот” эмеспи).

Бирок адам жаныбарлардан айырмаланып аң-сезим, ой жүгүртүү, сүйлөө, нравалуулук ж.б. бир топ коомдук касиеттерге ээ. Адамдын балага болгон сүйүүсү ошол коомдук сапаттарга негизделип чечмеленет. Жыйынтыктап айтканда, дегеле моралдык жана психикалык жактан дени соо адамдын баары баланы сүйөт.

Баланы сүйүү көбүн эсе анын жаш курак психологиясын түшүнүүдөн, балдар менен узак жана өз - ара жакын, туура мамиледе болуудан башталат. Мугалимдеги балдарга болгон сүйүү сезиминин калыптанышы үчүн канча убакыт талап кылынаардыгын тастыктоо мүмкүн эмес. Ошол эле учурда үйүндөгү ага-инилери, эже-карындаштары менен болгон өз ара мамиле, теңтуштары менен чогуу ойногондору ал сезимди калыптандырууда чечүүчү роль ойноору практикада далилденген.

Ата-эненин үлгүсү да чоң мааниге ээ. Болочок мугалим өскөн үй-бүлөдө чоңдор менен балдардын ортосундагы жагымдуу мамиле, балдарды жакшы көрүү менен бирге туура коюлган талап, андагы балдарды сүйө билүү сапатынын калыптанышына оң таасирин тийгизет. Мектепте окуп жүргөндө Исаак Ньютон физиканы жакшы билген эмес. Ч.Дарвинди атасы эч нерсеге жөндөмү жок деп эсептеген. Н.Гоголь сочинениени “ортого” эле жазчу экен (6,38). Албетте, жогорудагы адамдардын бардыгы кийинчерээк тынбаган эмгек, өзү-өзү башкаруу, тарбиялоо аркылуу дүйнөлүк атак-даңкка жетишти. Бирок

биздин максат ар бир баланы сүйүп, көлөчөктө турмуштан өз ордун таба ала турган адам болоруна ишенич артыш керек деген ойду дагы бир ирет бышыктоо болуп саналат. Элдик педагогикада муну:

“Бешиктеги баланын бек болоорун ким билет,
Карындагы баланын хан болоорун ким билет”, - деген макал
менен кыска, бирок нуска гана тастыктап коет.

Башталгыч класстын мугалимдери жаш балдарда күчтүү таасир калтыраары жалпыга маалым. Биринчи мугалимдин элеси андагы жакшы же жаман мүнөз, пейилдерге карабастан окуучунун эсинде өмүр бою сакталат. Биздин көз карашыбызда ал төмөндөгү себептер менен түшүндүрүлөт.

1. Окуучулардын элестөөсүндө башталгыч класстын мугалими кемтиги жок, ар тараптуу өнүккөн адам, мектептин жүзү, андагы тартип, эрежелерди балдарга жеткирүүчү мектеп дирекциясынын өкүлү.

2. Баланын мектепке чейинки турмушундагы эң кымбат адамдары болуп ага кам көрүшкөн ата-энеси, агасы, эжеси эсептелип келсе, мектеп босогосун аттаган соң личностке катары калыптануунун жаңы этабы башталып, бул процессте чечүүчү ролду мугалим ойнойт.

3. Мектептин биринчи күндөрүндө эле бала өзүн таптакыр башка дүйнөгө келип калгандай сезип, кулк-мүнөзүн, адаттарын өзгөртүүгө туура келет. Мындай ички психологиялык жаңылануу процессинде бала сөзсүз биринчи мугалимдин жардамына, камкордугуна муктаж (27,34).

Жогоруда белгилеп өткөндөй балдарды сүйүү аларга айрым бир талаптарды кое билүү дегенди да билдирет. Ансыз тарбиялоого жана окутууга мүмкүн эмес. Белгилүү француз педагогу Жан Жак Руссонун мындай жазганы бар: “... адамды бузуунун эң эле ишеничтүү жолу - анын каалаганын аткарып, эч нерсе талап кылбоо. Ошондо чыныгы залым сиздин колунузда дей бериңиз”.

Бирок талап коюу - окуучунун кудуретин, мүмкүнчүлүгүн жүрөк аркылуу туя билгенде гана педагогикалык максатка жетерин эстен чыгарбоо зарыл.

§9.2. Айыл мектептеринде педагогикалык ишмердүүлүктүн өзгөчөлүктөрүнө токтолгондо, айылдык мектептеги мугалимдердин ишиндеги айрым бир шарттар эске алынбаса, окуу тарбия процессин уюштурууда алардын терс таасири тийип калышы ыктымал. Айыл мугалимдеринин эмгегиндеги жана ишмердүүлүгүндөгү өзгөчөлүктөр айылдагы коомдук мамилелердин, жашоо шарттарынын жана чарба өндүрүшүнүн бөтөнчүлүктөрү менен аныкталат.

Белгилей кетүүчү нерсе *айыл мектеби бардык жалпы билим берүү мекемелеринин функциясына тиешелүү маселелерди чечүү менен катар окуучуларды айыл чарбасында эмгектенүүгө даярдоо багытындагы өзгөчө милдеттерди да аткарат*. Ошондуктан, айыл мектептериндеги мугалимдин ишмердүүлүгүндөгү жана эмгегиндеги өзгөчөлүктөрдү аныктоочу факторлорду: туруктуу жана убактылуу (өтмө мүнөздөгү) деп эки топко бириктирсе болот (28,22).

Биринчи группадагы факторлор курчап турган табият жана айыл чарбачылыгы менен шартталса, экинчиси айыл жергесинин шаарга салыштырганда социалдык - экономикалык жактан айрым бир артта калуучулугу менен түшүндүрүлөт. Айтсак, компьютердик техникалардын жетишсиздиги, бүгүнкү күндөгү окутуунун алдыңкы технологияларынын окуу процессинде кеңири колдонулбагандыгы ж.б.

Мектептин тегерегиндеги айыл чарба өндүрүшүндөгү шарттар, айыл окуучуларын окуу менен турмушту байланыштырууга, табиятка байкоо жүргүзүүгө, сабакты жана класстан сырткары иштерди конкреттүү материалдар менен байытууга, окуучуларды коомдук пайдалуу эмгекке тартууга, айыл чарба адистерин сыйлоого тарбиялайт.

Элет жеринин тургундары бирин-бири абдан жакшы тааныгандыктан мугалимдин ишмердүүлүгү коомдук катуу көзөмөлдүн шартында жүрөт. Анын баскан кадамы, кыймыл

- аракети, жасаган иштери, сүйлөгөн сөзү, кыялы, кулк - мүнөзү баарына дайын, билинип турат.

Айыл эмгекчисинин үй - бүлөсүндөгү өзгөчөлүктөрдү да эске албай коюуга болбойт. Ал азыркы коомдогу үй - бүлөгө тиешелүү жалпы эрежелерди сактоо менен дале болсо эскичилдиги, үрп-адатты, салтты бекем кармагандыгы менен мүнөздөлөт. Кээ бир үй - бүлөдөгү маданияттык деңгээлдин төмөндүгү, ата - энелердин тарбия маселесинде кабарынын жоктугу да балдарга өз таасирин тийгизет.

Башкача айтканда, “кыргызчылыктын” айрым бир терс жактары да окуу, тарбия процессине өз таасирин тийгизбей койбойт экен. “Бизде бир жаш мугалим эжейдin кайнатасынын аты фамилияма, кайненесинин аты менин атыма окшош эле. Ошол үчүн эжей мени жаман көрүп жүрдү..”, “... эжекебиз жердешчил эле, тууган-уругуна аябай жан тартчу. Класста бир үкөсү, эки кайниси бар болчу. Алардын чөйрегине дайыма “5” коюлуп калганына, биз таң калчубуз. Чындыгында, өздөрү “3ке” да татыктуу эмес эле (21). Бул мисалдарды окуп кантип эле ушундай болсун деп таң каласың, ишенгиң да келбейт. Студенттер жазып жаткан соң демек, бул факт, турмуш чындыгы. Кандай болгондо да болочок мугалимдерди ушундай нерселерден этият болгула, окуучуларыңар силердин жакшы, жаман жагыңарды эч качан унутпайт деп эскертип кетмөкчибиз.

Айылдык мектептердеги педагогикалык процессти уюштурууда кыйынчылыктарды алып келүүчү факторлордун дагы бири - айрым мектептердин толук комплекттүү болбогондугу. Андыктан көпчүлүк учурларда тиешелүү билими болбосо да мугалимдер эки-үч предметти окутууга аргасыз болот. Демек, андай шарттарда иштей ала турган универсал мугалимдерди атайын даярдоо бүгүнкү күндүн актуалдуу маселелеринин бири (28, 22).

Кээ бир жогорку окуу жайлар кошумча адистиктерди берип, же айрым предметтерди тереңдетип окуп жаткандыгы маселенин оң чечилишине жардам берүүдө. Айрыкча, мектептердин басымдуу көпчүлүгү айыл жергесинде жайланышкан Кыргызстандын шартында бул демилге толук колдоого арзыйт.

Тема№10. Мугалимдеги адистик үчүн маанилүү сапаттар.

§10.1. Педагогикалык мамиле, тил табыша билүүчүлүк.

§10.2. Мугалимдеги көркөм сүйлөө, сабырдуулук сапаттардын мааниси.

§10.1. Педагогикалык мамиле, тил табыша билүүчүлүк. Илимде

далилденгендей адам – биосоциалдык тирүү организм. Башкача айтканда, адам өзүнө биологиялык (тирүү организмге таандык) жана социалдык (аң-сезим, сүйлөө, түрдүү кыял, мүнөз, жүрүм-турум адаттары) сыяктуу касиеттерди жана сапаттарды синтездеп, бириктирип турат.

Демек, биологиялык тирүү организм болгон соң адамга табиятынан, тукум куучулуктан берилүүчү касиеттер да ишмердүүлүгүндө эске алынып, ага чоң маани берилет. Турмушта кээ бир адамдарды башкалардан айырмалап, бир нерсеге кичинесинен жөндөмдүү, шыктуу деп айтканыбыз ошондон.

Адам коомдун мүчөсү катары каалоосуна, кызыгуусуна жана жөндөмүнө жараша кесип тандап алуу менен коомго кызмат өтөөрү белгилүү.

Бирок практикада кээ бир адистиктер адамдан тубаса касиетти жана жөндөмдү талап кылат. М: космонавт, учкуч, музыкант, артист, сүрөтчү ж.б.

Алардын катарында педагогикалык кесиптин да өзүнө гана тиешелүү талаптары бар. Кээде “*мугалим болуп төрөлүш керек*” деп коюшат. Демек, мугалимдик кесипти өмүр бою аркалап келген адамда ошол талаптарга жооп бере ала турган сапаттардын болушу зарыл. Эгерде андай касиеттерге ээ боло албаса адам тынымсыз эмгек, изденүү жана атайын машыгуулар менен аларды калыптандырууга милдетүү. Белгилүү ойлоп табуучу Эдисон: “Гений - 1% эргүү, 99% кара төргө түшүп эмгектенүүдөн турат”, -- деп бекеринен айтпаса керек (6,43).

Ошондой эле тескерисинче, ар кандай кесип адамга белгилүү деңгээлде таасирин тийгизип, анда адистикке мүнөздүү психологиялык касиеттердин калыптанып калышына себеп болот. Ал эми педагогикалык ишмердүүлүктүн таасири ушунчалык күчтүү болгондуктан, кээде адамдын жүрүш-туруш маданиятынан, сүйлөгөн сөзүнөн эле мугалим экендиги сезилип калат (27,31).

Белгилүү советтик педагог А.С.Макаренко минтип жазат: “Практикада, көпчүлүк мугалимдер сиздер катары эле, мөн үчүн да төмөнкүдөй “майда-чүйдө” көрүнгөн нерселер: окуучулардын алдында кандайча туруу, кантип отуруу, качан үндү көтөрүү, жылмаюу, тиктөө ж.б. кээде чечүүчү роль ойнойт. Бул нерселерге бизди эч ким үйрөткөн эмес, бирок үйрөтүү зарыл жана үйрөнөсө болот” (20, 234).

Демек, балдар менен болгон педагогикалык өз-ара мамиледе “майда нерсе” деген болбойт: сүйлөгөнүң, караганың, каш-кирпигиңдин кыймылы, кол шилтегениң, баш ийкегениң, кыскасы баарынын өз кызматы бар. Себеби, биз үчүн окуучулар менен жөн эле мамиледе эмес, адис катары мамилелеш болууга туура келет. Бул жөнүндөгү маалыматтарды кийинки кыста, педагогикалык чеберчилик жана педагогикалык технологияларды өздөштүрүүдө толук аласыңар.

Мугалимдин үзүрлүү эмгектениши үчүн адистигине жараша билим, ык, машыгуулардан сырткары зарыл болгон айрым бир жеке, адамдын өзүнө гана тиешелүү психологиялык, личносттук сапаттарга, алардын маанилерине токтолобуз. Ошондой педагогикалык адистикке маанилүү личносттук сапаттардын бири болуп окуучулар, ата - энелер ж.б. адамдар менен тил табыша билүүчүлүк же мамиле түзө алуучулук (мамилечилдик) эсептелет.

“Балдарга айтылган пикир, олуттуу сөз чоң мааниге ээ жана биздин уюштуруу иштерибиздеги катчылыктардын көбү алар менен дурустап сүйлөшө албаганыбызда. Айткандарыңдан, сөздөрүңдөн сенин сүрүң, эркиң, маданиятың, инсандык жүзүң сезилип турсун. Буга үйрөнүү керек”, - деп А.С.Макаренко баса белгилейт (20,242).

Бир топ жыл мурун илим изилдөөчүлөр мектепти бүтүргөн чоң кишилерден: “Силер жактырган мугалимиңер жана эмне үчүн жакшы көрчү элеңер?” – деп сурамжылап көрүшкөн. Жыйынтыгында экспериментке катышкан беш миң кишинин баары мугалимдин окуучуга жасаган мамилесин өзгөчө бөлүп аташкан (6, 104).

Биздин студенттердин сочинениелеринде да мугалимдин жылуу мамилесине басым жасалып: “... бизди кел уулум, кел кызым деп чакырчу, мени кызым деди деп сүйүнчүбүз; ... эжекөмдүн жумшак сөздөрү, мээримдүү көздөрү алигиче көз алдымда”, - сыяктуу мисалдар абдан көп. Ошол эле учурда “... сылык мамиле жасоо менен бирге өз талабын да кое билүүсү зарыл. Биздин агай сабакта өтө эле сылык болуп, талапты унутуп койчу. Окуучулар агайдын сабагында радиону кулагына салып отурушчу. Менимче ошол сабактан досторум азыр кыйналып жатышса керек; “... Бир жоош агайдын сабагында эшикке чыгып-кирип жүрө берет элек. Директор келе жатат дегенди укканда бизден беттер дымып калчу. Ал агайдын сабагынан нөл болуп калдык; ... бир агайыбыздын боштугунан 10-11-класстар ага салам да бөрчү эмеспиз”, - деген пикирлер да учурайт (21).

Демек, адамдар менен тил табыша билүү педагогикалык мамиленин эң маанилүү бөлүгү болуп эсептелет. Ансыз мугалим менен окуучунун ортосунда өз ара түшүнбөөчүлүктүн дубалы тургузулуп, баланын ички дүйнөсүнө кирүү кыйын болуп калат. Мындай кырдаалда жемиштүү педагогикалык ишмердүүлүк жөнүндө сөз болушу мүмкүн эмес.

Турмушта кээ бир адамдар өтө эле токтоо, оор мүнөздүү болуп, төгөрөгиндегилер менен кыйла убакыттан кийин мамилелешсе, айрымдары башкалар менен тез эле тил табышып кетет. Булар адамдарга табигатынан берилүүчү сапаттар болгону менен, мугалим үчүн чоң мааниге ээ жана аны илимде *педагогикалык мамиле же педагогикалык мамилечилдик* деп атап коюшат.

Деги кандай мамиледе болуу керек деген суроо туулат. Ага конкреттүү жооп, туура кеңеш берүү да оңой эмес. Анткени жогоруда белгилеп кеткендей адамдын биосоциалдык табигаты, калыптанышы ар түрдүү эмеспи.

Окумуштуулар, психологдор педагогикалык мамилени үч түргө же стилге бөлүп карашат.

1. Авторитардык (авто-жеке). Бул стилде мугалим окуучулардын ишмердүүлүгүн жеке өзү башкарып, алардын демилгесине тыюу салат. Көбүнчө башкаруучулук тон (үн) менен сүйлөп, каршы пикирлерди жактырбайт.

2. Демократиялык (демос – эл). Бул стилди кармаган мугалимдер окуучулар коллективинин пикирине таянат, алардын сунуштарын уга билет. Бир ишти уюштураарда анын максатын баарына жеткире түшүндүрүүгө аракеттенет, чечимди чогуу кабыл алышат.

3. Либералдык (анархиялык). Бул стилди колдонгон мугалимдер коллективдин турмушуна кайдыгер карап, аралашпоого аракеттенет, активдүүлүгүн көрсөтпөй, көп маселелерди формалдуу, үстүртөн чечет. Жоопкерчиликтен өзүн алып качып, башкалардын пикирлерине оңой эле ынанып кетиши мүмкүн.

Балдар менен мамиле түзүү ар дайым чыгармачылыкты талап кылат. Бир эле сабактын жүрүшүн мисалга алсак, анын ичинде ар түрдүү педагогикалык кырдаалдар түзүлүп, чукул чечимди талап кылуучу маселелер пайда болуп турат. Канткенде балдар менен туура педагогикалык мамиле түзсө болот?

1. Практиканын алгачкы күндөрүндө бир канча мугалимдердин сабактарына катышып, алардын балдар менен болгон мамилесине байкоо жүргүз, өз пикириңди башкалар менен бөлүштүр жана жыйынтык чыгар.

2. Сабакты анализдөө менен мугалим колдонгон ыктарды өзгөчө бөлүп кара, алардын окуу-тарбия маселелерин канчалык деңгээлде чечип жатканын байка.

3. Тажрыйбалуу мугалимдер уюштурган тарбиялык иштерге катышуу менен алар кантип балдардын мүнөзүн, жеке сапаттарын эске алгандыгын жана анын мамиле түзүүдө кандай маанилүү экендигин белгиле.

4. Бир канча сабактарга катышуу менен анда түзүлгөн психологиялык абалды салыштыр, айырмасын жана себептерин ажырата бил.

5. Мугалимдин окуучулар менен болгон мамилелериндеги түрдүү илээ, ыктарды өзүңдөгү жеке сапаттар менен салыштырып көр. Себеби башкаларды жөн эле туурай берүү жакшы натыйжа бербешин эсиңден чыгарба жана ар дайым чыгармачыл изденүүдө бол (6, 107).

§10.2. Мугалимдеги көркөм сүйлөө, сабырдуулук сапаттардын мааниси. Педагогикалык процессте тарбиячынын сүйлөгөн сөзүн (речин) туура кабыл алуу жана түшүнө билүү чоң мааниге ээ. Анткени окумуштуулардын изилдөөсүнө караганда окуу убактысынын жарымына жакыны мугалимди угууга кетет экен (10, 85). Демек, өтүлүп жаткан материалды окуучулар тарабынан жетишерлик деңгээлде кабыл алынышы, мугалимдин речинин туура коюлгандыгына байланыштуу.

Балдар, айрыкча башталгыч класстарда окугандар мугалимине окшош болгусу келип, анын сүйлөгөнүн, баскан-турганын, кыймыл-аракетин туурашат эмеспи. Ошондуктан, тыбыштардын туура айтылышы, үндүн кооздугу педагог үчүн чоң мааниге ээ. Эгерде бир сөздү туура эмес айтып алсак, ашыкча эле үндү бийиктетип же төмөндөтүп сүйлөсөк бир жагынан балдарга күлкү, ал турсун лакап болуп кетишиң да мүмкүн. Экинчиден жасалма сүйлөп жатканың сезилип, мугалимге ишенбөөчүлүк пайда болоорун да унутпайлы.

Элестетип көргүлө - “P” тамгасын айталбай, кекечтенип, чулдурап сүйлөп сабак өтүп жаткан мугалимди. Андай көрүнүштү элестетүү кыйын, болушу да мүмкүн эмес. Демек, педагогдук кесип да адамда кээ бир сапаттардын сөзсүз болушун талап кылат экен. Үндүн кооздугу, бийиктиги, укукултуулугу тиешелүү жеке адамга гана берилген табигаттын белеги, ырыскысы деп айтышат. Бир жагынан алып караганда туура. Анткени

белгилүү обончу, аткаруучулардын үнүн кыялыңда, ичинден туура эле кайталап жаткандай болосуң. Бирок үнүңдү сыртка чыгара келгенде окшошпой калат.

Тарыхта өз алдынча аракеттенип бул багытта ийгиликке жетишкен адамдардын болгону үлгү катары айтылып жүрөт. Мисалы, Байыркы Грецияда Демосфен аттуу киши өзүңдөгү физиологиялык кемтикти(кекечтигин) жоюп, көрүнүктүү саясий ишмер, оратор (сөз чебери, чечен) болууга жетишкен. Ошондой эле Владимир Маяковский да (XX кылымдын башындагы советтик акын) эл алдына чыгууга даярданганда оозуна таш толтуруп алып дарыянын жээгинде өзүнчө сүйлөп, ырларын үн чыгара окуп машыкчу дешет (10,85). Бул мисалдардан адамдын каалоосу күчтүү, эрки бекем болуп тынбай аракеттенсе сүйлөө речин оңдоого боло турганын көрүп турабыз.

Бүгүнкү күндө оратордук чеберчиликке, речти калыптандырууга багытталган бир топ жаңы технологиялар, көнүгүүлөр системасы иштелип чыккан. Театралдык педагогиканын бай тажрыйбасына таянуу менен болочок мугалимди көркөм, кооз сүйлөөгө, ар-бир сөздү так, даана, уккулуктуу айтып окуучуларга анын мазмунун толук жеткире билүүгө үйрөтсө болот. Керек болсо азыркы эксперименталдык физиология илими үндүн сапатын түп - тамырынан өзгөртүп, оңдосо болоорун ишендирет.

Педагогикалык ишмердүүлүктөгү көркөм сүйлөй билүүнүн мааниси жөнүндө А.С.Макаренко: “бери келчи - деген сөздү 15-20 түрлүү айта алганымда жана үнүмдү, жүзүмдү 20 маани берүүчү түскө өзгөртүүгө жетишкенимде гана педагогикалык иштин чебери боло алдым”, - деп жазган (27, 56).

Эми адамдын сүйлөө речинде маанилүү ролду ойногон үнгө байланыштуу атайын түшүнүктөргө токтолуп кетели.

1. *Дикция – сөздүн, ар –бир муундун жана үндүн ачык, даана айтылып чыгышы.* Ал көбүнчө үн аппаратынын (эрин, тил, тиш, жаак, таңдай, үн түйүндөрү) түзүлүшүнө жана иштешине байланыштуу болот.

2. *Ритмика (ыргактуулук) – мугалимдин сүйлөп, же жаңы материалды түшүндүрүп жаткан учурда сөздөрдүн ылдам же жай айтылышы.* Кээ бир адамдар табигатынан быдылдап тез сүйлөсө, айрымдары өтө эле жай, дегеле шашпайт.

Педагогикалык иште речтин ыргактуулугун (ритмикасын) башкара билүү чоң мааниге ээ. Айталы, өтүлүп жаткан материалдын татаал бөлүгүн жай түшүндүрүп андан кийин тезирээк сүйлөй бөрсө болот. Илимпоздордун сөптөөсүнө караганда орустарда минутасына 120, Англичандарда 120-150 сөздүн айтылышы нормалдуу деп эсептелет (10, 91). Демек, ылдам же жай сүйлөө ар-бир элдин менталитетине, өзгөчөлүгүнө байланыштуу экендиги көрүнүп турат.

3. *Интонация (лат. –катуу сүйлөө) - деп үндү кээде бийик, кээде төмөн чыгаруу менен тыным сактап уккулуктуу, кооз сүйлөгөндү айтабыз.*

Жогорудагы элементтерди эске алуу жана педагогикалык иште туура пайдалана билүү мугалим үчүн аба менен суудай керек. Сабак өтүлүп жатканда ар кандай кырдаалдар түзүлүп калат. Мисалы, класста күбүр-шыбыр көбөйүп, балдар тынч олтура албай калды дейли. Мындай учурда “Тынч!” деп кыйкыrsa деле болот. Бирок тажрыйбалуу мугалимдер үнүн акырындатып жай сүйлөө менен классты керектүү нукка буруп алат.

Айрым мугалимдердин монотондуу (бир калыпта, бир түрдүү) сүйлөгөнү балдарды зериктирип, көңүл бөлүүсүн төмөндөтөт, уйкусун келтирет.

Ушундай көрүнүш жөнүндө бир студент мындай жазат: “Биздин бир эжекебиз бар болчу. Ал эшиктен кириши менен эле класстагы бардык окуучулар уйкусурашат эле. Биз анын сүйлөгөнүнөн жадап кетчүбүз. Андан көрө китептен окуп кел десе да окумакпыз. Мен ал предметтен жакшы эле болжумун, кийинчерээк формулалардын бирин да билбей калдым” (21). Бул мисалды келтирүү менен силерди, болочок мугалимдерди ушундай нааразычылык пикирлерден кудай алыс кылсын деген тилегимди кошо айткым келет.

Албетте, балдар башын столго коюп алып уктабашы, ал турсун мугалимдин айткандарын калтырбай жазып жатышы деле мүмкүн. Бирок көңүлү, ою сабактан

тышкары башка жакта чабыттап жүргөн соң, анын билим алууда пайдасы жок. Муну практикада академик И.П.Павлов айткандай “көзүн ачып уктоо” деп коюшат (10, 91).

Үндөгү интонациянын мааниси тууралуу сөз болгондо педагогикалык илимдердин доктору, профессор, Россия Федерациясынын Илимдер Академиясынын анык мүчөсү, академик Г.Н.Волковдун айтып берген бир мисалы эске түшөт. “Биздин айылда сабаттуу адамдар аз болгон учур экен. Бир карапайым кишинин шаарда окуган баласынан телеграмма келет. Окуганды билбеген соң телеграмманы көтөрүп сыртка чыкса кат тааныган темир уста жолугат. Телеграмманы көрсөтүп окуп берчи деп суранганда, колдураган жоон үнү менен: “Ата, акчам түгөндү, курсак ачты, акча сал” деп окуйт. Анын үнү атада терс эмоцияны пайда кылып: “Түгөнсө эмне кылайын, сарамжалдуу болуш керек”, - деп сүйлөнүп басып кетет. Эки күндөн кийин, туура эмес окуп койбоду деген ой менен телеграмманы мугалим эжекеге көрсөтөт. Ал ошол эле сөздөрдү жумшак, назик үн менен окуйт. Эжекенин окуганы атанын жүрөгүндө аяныч сезимди пайда кылып, “Байкуш балам, талаада окуп жүрсө, кыйналган тура, тезинен акча салайын”, - деген экен.

Көрдүңөрбү, речь балдарга кайрылуунун гана формасы эмес, сабак жана андан сырткаркы тарбиялык иштерде колдонулуучу таасири күчтүү каражаттын бири болуп эсептелет. Ошентип, мугалимдин үнү ачык, шаңдуу, так, даана, көңүл бура тургандай уккулуктуу, уйку келтирбеген, аракетке, ойлонууга чакыргандай болушу зарыл. Мугалимдин речи ар дайым кооз, жагымдуу болушу менен бирге, жандуу, эмоционалдуу чыгып, колдун, баштын, тулку бойдун кыймылдары менен коштолуп турса айтылып жаткан сөздүн эффективдүүлүгү андан да артат.

Алар жөнүндө да бир аз сөз кылып кетели.

1. *Пантомимика* – педагогикалык процессте мугалим колдонгон баштын, колдун, буттун кыскасы бүткүл дене бойдун кыймыл аракети.

2. *Мимика* – мугалим бет түзүлүшүн өзгөртүп (кашты серпип, эринди, мурунду чүйрүп ж.б.) педагогикалык процессти башкаруусу.

3. *Көз карааш* – педагогикалык процессте мугалимдин жагымдуу, сүрдүү, акырая тиктөөсү да окуучуну тартипке чакырат.

Жогорудагы түшүнүктөрдүн баарын илимде педагогикалык техника деп коюшат. Алар жөнүндө толук жана кенен маалыматты жогорку курстардан аласыңар.

Сабырдуулук – адамдагы личносттук сапаттардын бири. Бардык нерсеге сабырдуу бол, “Сабырдын түбү сары алтын”, - деп үйрөтөт эл макалы. Албетте, бул бардык эле кесиптеги адамдардагы баалуу касиеттердин бири. Бирок мугалим үчүн өтө зарыл деп эсептейбиз. Анткени ал мүнөзү токтоло элек, түрдүү кыял жоруктардагы жаш балдар менен иш алып барат. Ал эми жаш балдардан, айрыкча биринчи класстын окуучуларынан эмнелерди гана күтүүгө болбойт. Кечээ эле ата-эненин, үйдүн эркеси болуп жүргөн бала мектеп тартибине дароо көнүп кетиши кыйын. Ал турсун курсагым ачты деп ыйлашы, сабак учурунда үйгө кетем деши да ыктымал.

Мындай учурларда бир жагынан күлкүң келсе, экинчиден ачууланып, жазалоонун түрдүү ыкмаларын колдонуп жиберешиң да мүмкүн. Дагы эле студенттердин жазганына таянуу менен ачууга алдырган, сабыры жок мугалимдерден бир-экөөнү мисалга келтирели: “Бизде өтө эле ачуулуу, заар эжеке бар эле. Сабакка бир аз кечигип келген окуучу кызыбызды циркуль менен атып урганда туура эле бетине барып сайылган. Андан аркысын жазбай эле коеюн, өтө жаман иш болгон”. “Биздин эжекебиз балдарды сүйгөн, боорукер, билимдүү болчу. Дайыма акыркы партада отурган, “экичи” (жаман окуган), жевачка чайнай берген бала бар эле. Эжекебиз жевачкасын оозунан алып, чачына жабыштырып жүрүп ал адатын калтырган” (21).

Мына ушундай ишенээр – ишенбесиңди билбеген окуялар да кездешет экен, жыйынтыгын өзүңөр чыгаргыла. Эсиңерге сала кетүүчү нерсе, мектеп практикасында жазалоо барып турган “катуу” методдордун бири. *Ошондуктан, “катуу” ыкмаларды “чабал” мугалимдер көп колдонот деп коюшат.*

Мугалим деле адам, демек башкаларга тиешелүү көмчилик, артыкчылыктардан кур эмес. Бирок ал – педагог. Ал эми эрктүүлүк, өзүн кармай билүү, сабырдуулук, боорукердик, чыдамкайлык мыкты мугалимдеги кесиптик-психологиялык сапаттардын ажырагыс бөлүгү. Алар окуучулар менен болгон мамиледе дайыма өзүн колго алып, оройлукка жол бербей, сөзгич келип, талап коюу менен катар көңүлүн калтырбоого аракеттенет. Жогорудагы сапаттардын болушу күтүүсүздөн түзүлүп калган педагогикалык татаал жагдайларда өтө маанилүү.

К.Д.Ушинский врачтык кесип менен мугалимдик кесипти салыштырып, экинчисин, андан төмөн койбогон. Демек, врач өзүнүн оорулуусуна капа болбогон сыңары мугалим да окуучуларынын кылык - жоруктарына чыдамкайлык менен мамиле жасаганы оң. Оорулуу сакайып дарыгерине рахмат айткандай окуучу да мугалимине, анын эмгегине ыраазычылыгын сөзсүз билдирет. Бирок ал учур бир топ жылдардан кийин келиши да мүмкүн. Арийне, мугалимдик кесиптин башка кесиптерден айырмасы да, өзгөчөлүгү да, баалуулугу да ушунда.

Тема№11. Педагогтун маданияты тууралуу.

§11.1. Педагогикалык маданият, педагогикалык этика, педагогикалык такт түшүнүктөрү.

§11.2. Мугалимдин сырткы көрүнүшү жана авторитети.

§11.1. Педагогикалык маданият, латын тилинен которгондо тарбия, өнүгүү, кадырлоо, сыйлоо ж.б. бир топ маанидеги түшүнүктөрдү өз ичине камтыйт. Предметке тиешелүүсүн алып караганда, *маданият - адамдын чыгармачылык күчүнүн, тарбиялуулук, башкаларды кадырлай билүү жөндөмдүүлүк деңгээлинин көрсөткүчү.* Маданиятты башка сөздөр менен айкалышта колдонгондо ар түрдүү маанини берет. Мисалы: сүйлөө маданияты - бирөө менен аңгемелешип жатканда, сөздүн айтылышы, көркөмдүк, уккулуктуулук, сылыктык эрежелерин кармоо; жүрүш–туруш маданияты - коомдук жашоодогу негизги талаптарды, эрежелерди сактай, аткара билүү. Башкача айтканда, кайсыл мааниде болбосун адамдын ошол багытта өзүн кармай билүү деңгээлине жараша анын маданиятуулугун аныкташат.

“Жалпы маданият” менен “педагогикалык маданияттын” ортосунда айырма бар. *Жалпы маданиятка адамдагы сылыктык, сыпайыгерчилик, токтоолук, жөнөкөйлүк сапаттар менен өзүн коомдогу алып жүрүүсү кирет. Ал эми педагогикалык маданият дегенде мугалимдин окуучулар менен болгон өз ара мамилесиндеги жалпы педагогикалык (тарбиялык жана билим берүүчүлүк) талаптарга жооп берүүчү сапаттарын айтабыз (27,141).* Демек, педагогикалык маданиятта жалпы маданияттын элементи болгону менен, ал өзүнчө түшүнүк.

Коомдук жана жеке турмушунда башка адамдар менен болгон мамилесинде жетишерлик деңгээлде маданияттуу бирок, педагогикалык маданиятка ээ болбогон мугалимдер да кездешет. Ал сапаттар балдарга орой тийип, өзүн кармай албай, адилетсиздик менен мамиле жасаганда даана көрүнөт.

Илимде педагогикалык “этика” деген түшүнүк бар. Ал грек тилинен которгондо “салт” дегенди билдирүү менен мораль жөнүндөгү илим. Ал эми мораль латын тилинен которгондо “нравалуулук” дегенди түшүндүрөт жана адамдын жүрүм-турум эрежелерин гана эмес коомчулук алдындагы милдетин, жоопкерчилигин чагылдыруучу коомдук аң-сезимдин формасы. Инсандагы нравалуулук андагы ички, чыныгы өзгөрүлбөс сапаттар.

Мисалы, патриоттуулук же Ата Мекенине, өз элине болгон чыныгы сүйүү - нравалык касиет жана күндөлүк турмушта байкалбашы мүмкүн. Ал ички сезим, ички күч жооптуу кырдаалдарда гана көзгө көрүнүп, сыртка чыгат.

Далил катары Ч. Айтматовдун “Бетме-бет” повестиндеги Ысмайылды алалы. Тынчтык мезгилинде күндөлүк турмушуна тың, үй-бүлөгө кайрымдуу дурус эле адам. Бирок согушка аттанаарда ички дүйнөсү- нравалуулук сапаты ачыкка чыкты. Көрсө коркок, жеке кызыкчылыгын ойлогон, керт башынын камын жеген патриоттук сезими

тайкы инсан экен. Ошол эле учурда Чолпонбай, мурда башкалардан өзгөчөлөнбөгөн жаш жигит, кыйын учурда намыстуу. Ата Мекени, жолдошторунун өмүрү үчүн жанын кыйган баатыр болуп чыкты.

Бир студент кыз мынтип жазат: “Классташ балабыз ойноп жатып эле жыгылып, колун сындырып алды. Эжекебиз чуркап келип, линейканы коюп бинт ордуна көйнөгүн айрып колун шакшактап таңды. Башкалар эмне кылаарын билбей, ал турсун “тез жардам” чакырууга да жарашпастан тегеректеп, жардап турушту. Эжекебиз баланы көкүрөгүнө алып, клиникага чейин өзү көтөрүп барды. Бул эрдик эмей эмне? Эжекемдин ошол элесин өмүр бою эсимде сактайм” (21).

Мейли, бул окуя баатырдыкка жатпасын дейли. Бирок адамгерчиликтик, чечкиндүүлүк сыяктуу адамдагы бийик нравалуулук сапаттардын эталону катарында студенттин сезимине күчтүү таасир берип, жүрөгүндө түбөлүккө сакталып калуунун өзү баа жеткис нерсе.

Айтайын дегенибиз, педагогикалык этиканы же маданиятты сакта дегенд кээде бирдей эле түшүнүп, кабыл алса болот, бирок айырмасы бар. Мисалы, врач адамдын өмүрү үчүн акыркы секундларга чейин күрөшөт. Абалы оор, жашоосуна саналуу күн калса да “мурдагыдан жылыш бар, жакшы болуп кетесиз” деген жылуу сөздөрдү гана колдонушат. Адамдагы кээ бир ооруларды сыр катары сактап, коомчулукка, башка бирөөлөргө айтышпайт.

Укук органдарынын кызматкерлери граждандарга “сиз” деп кайрылышат. Соттун чечими жок туруп бирөөнү “кылмышкер”, “күнөөлүү” деп айтышка, кандай учурда болбосун адамдык намысына шек келтирүүгө акысы жок. Булардын баары адистикке гана тиешелүү этикалык жоболор, принциптер.

Педагогикалык этиканын өзүнүн түшүнүктөрү бар. Аларга педагогикалык милдет, акыйкатчылдык, намыс, кадыр-барк, уят ж.б. кирет (22,72). Ошентип, мугалимдик этика анын маданияттуулугун гана эмес ички руханий сапаттарын да ичине камтыйт. Мугалимдин маданияттуулугуна кенен токтоло турган болсок, алар анын жүрүш-турушунунан, кийиминен, мамилесинен, сөзүнөн, педагогикалык тактысынан ж.б. бир топ сапаттардан турат.

Педагогика жана психология илимдеринде педагогикалык такт жөнүндө жазылган эмгектер бир топ. Ал авторлордун дээрлик баары мугалимдин педагогикалык такты - кенен түшүнүк жана ага бир түрдүү аныктама бериш кыйын экендигин белгилешет. Педагогикалык такттын маани - маңызын ачып берүүнүн татаалдыгынын себеби – бул көрүнүштүн жалпы кабыл алынган “такт” жөнүндөгү түшүнүккө салыштырганда мазмуну башка экендигинде.

Такт - латынча бир нерсеге өтө жакындап тийип турганды, сезип жатканды түшүндүрөт. Демек “такт” адам менен мамилелешип анын ахыбалын эмоциясын жакындан сезип, көрүп, байкап ошого жараша жасаган сенин аракетинде байкалчу көрүнүш. Ошондуктан, жалпы мааниси боюнча алып караганда “такт” адептүүлүк түшүнүгүнө кирет жана адамдардын өз ара мамилесин нормага салып башкарып турат.

Тактичный киши экен деген сөз адамга мамилеси жакшы, аяр, маданияттуу, сыпаа экендигин мүнөздөйт. “Такт” бардык адамдарга зарыл сапат болуу менен гумандуулуктун принцибине негизделип, кандай оор кырдаал түзүлбөсүн адамды адам катары сыйлоону талап кылат. Ошондуктан, кээ бирөөлөр педагогикалык тактты адамдын маданияттуулугу менен байланыштырып карашат. Бирок, педагогикалык такт өзүнчө, адистикке байланышкан түшүнүк жана жалпы такттан айырмаланып мугалимдеги адамгерчиликтик жеке сапаттар (сылыктык, балдарды сүйүү, урматтоо) менен гана чектелбейт.

Педагогикалык такт жөнүндөгү бир канча авторлордун аныктамаларына токтололу.

1) *Педагогикалык такт - мугалимдин түрдүү кырдаалдарда окуучуларга тарбия берүүчү, таасирлүү аракеттерди, каражаттарды таап колдоно билүүчүлүк сапаты (10, 147).*

2) *Педагогикалык такт - окуучулар менен болгон өз ара мамиледе тарбиялоонун максатына жана милдеттерине дал келген мугалимдин жүрүш-турушундагы кесиптик, психологиялык, педагогикалык өзгөчөлүк (27,122).*

3) *Педагогикалык такт – окуу-тарбия процессиндеги ар кандай көрүнүштөрдө туура педагогикалык ыкмаларды пайдалануу (27,127).*

Салыштырып караганда бул аныктамалар бири-бирине каршы эмес, тескерисинче, бирин - бири толуктап турганы даана байкалат. Жалпылап айтканда, педагогикалык такт, мугалимге гана тиешелүү нукура кесиптик сапат. Педагогикалык такт-ар бир мугалимде ар башка. Ошондуктан, аны табигаттан берилүүчү жөндөм, талант катары да санашат. Чындыгында, андай эмес. Педагогикалык такт мугалимдин тынбаган чыгармачыл ишмердүүлүгүнөн, өз алдынча изденүүсүнөн, түйшүктүү эмгегинен жаралуучу педагогикалык чеберчиликтин бир түрү, керек болсо “мугалимдин кесиптик ыкмасы болуп да эсептелет” (4,126). Ошентип, педагогикалык такт, түрдүү педагогикалык кырдаалдарда көрүнүүчү кубулуш экендигин тастыктадык.

Педагогикалык кырдаал дегендин өзү эмне, ал качан жана кандайча түзүлөт? *Педагогикалык процессте атайын, пландуу уюштурулган же күтүлбөгөн жерден пайда болуучу шарттардын, жагдайлардын жыйындысын –педагогикалык кырдаал дейбиз.* Мисалы: Коңгуроо болуп, сабак башталды, класска бирөө кечигип келди. Мунун өзү педагогикалык кырдаал. Окуучу сабакка даяр эместигин ачык эле билдирди - бул да өзүнчө педагогикалык кырдаал. Бир окуучу катуу чүчкүрүп, башкалары каткырып күлүп жибершти. Экөө шыбырашып, бирөө башка китеп окуп, бирөөлөр кат жазып бири-бирине ыргытып жатышат дейли. Булардын баары класста түзүлгөн педагогикалык кырдаал. Алар бир күндө ондоп, жүздөп учурашы мүмкүн.

Буга сөн кандай аракет жумшап, кайсыл метод, кайсыл каражатты, кантип колдонсоң? Болгондо да чечимди тез кабыл алыш керек. Ушул кырдаалдарда мугалимдин педагогикалык такты ачык көрүнөт.

Айталы, мугалим кечиккен окуучуну класска кийирбей, даяр эмес окуучуларга дароо экилерди күндөлүктөрүнө коюп, күлгөн, шыбырашкан окуучуларга кыйкырып, берки окуучулардын каттарын, окуп жаткан китептерин алып коюуга аракет жасады. Булардын баары *педагогикалык тактка* кирет. Бирок, мугалим жасаган иштер, ал колдонгон ыкмалар окутуунун, тарбиялоонун максатына жеттиби, окуучунун инсандык аброюна шек келтирбедиби, жакшы таасир калтырдыбы? Кеп ошондо.

“Эжейибиз сабак билбейсиң, кечигесиң”, - деп эч кимибизди урушчу эмес. Өзүбүз эле кечикпөөгө аракеттөнчүбүз же бизге жакшы сүйлөп жеткиргенби? Ким билет. “... Менин биринчи мугалимим абдан жакшы аял эле, баарыбыз жактырчубуз. Бир күнү кечигип калдым. “Эмне кечигип жүрөсүң, чыгып кет!” -деп кыйкырды. Мен бакырып ыйлап жибердим. Ошондо абдан кала болгомун”, - деп жазышат студенттер (21). Мына, бир эле кырдаалда эки түрдүү такт колдонулду. Чындыгында, биринчи учурда мугалимдин такты жакшы натыйжа бергендиги көрүнүп турат.

Дагы бир жолу кайталап айта турган нерсе - педагогикалык такт, мугалимдин тажрыйбасына, чеберчилигине жараша колдонулат жана байкалат. Мугалимдеги педагогикалык такт сабак учурунда гана эмес, класстан сырткаркы иштерде, көчөдө, ал тургай окуучулар менен бирге конокто болуп калган учурларда болсун ошол эле тарбиялык милдетин аткарат.

Мугалимдин иш - аракетинде кээде педагогикалык этиканын чегинен чыгып, кээде жетишээрлик таасирдеги чара көрүлбөй калынышы да мүмкүн.

Педагогикалык адабияттарда, кандай кырдаалда кайсыл методду же ыкманы канчалык “өлчөмдө” колдонуу керектиги жөнүндө жазылып коюлган даяр жооптор жок. Медицинада “башың ооруса бул дарыны, ичиң ооруса тигил дарыны пайдалан” деген рөцепттер болот. Ал турсун бир ооруга шыпаа берүүчү бир канча дарыларды сунуштаган атайын фармацевтика деген илим бар. Мугалим болсо, биз жогоруда айтып өткөндөй ар кандай кырдаалдын алдында жалгыз калып, алган билимине, жеке тажрыйбасына, керек

болсо интуициясына таянуу менен аракет жасайт. Башка илимдерден айырмалап педагогиканы илим эмес искусство, ал эми мугалимди жөнөкөй аткаруучу эмес, чебер актер болуш керек деген сөздүн төркүнү мына ушунда.

Ошентсе да, өздөрүнүн иш тажрыйбаларын ортого салып, байкоолоруна таянып жазылган сунуштарды, кеңештерди педагогикалык адабияттардан, басма беттеринен көп жолуктурабыз. Аларды анализдөө, үйрөнүү жана пайдалануу айрыкча жаш адистер үчүн мыкты натыйжаларды берет.

Балага атайын көңүл буруу, камкордук көрүү, жумшак мамиле жасоо анын жаш өзгөчөлүгүнө жараша өзгөрүп турушу керек. Айтсак, кенже класстын окуучуларын кучактоого, башынан сылоого, ал турсун эркелетип атынан чакырууга да болот. Кээде атайлап баасын жогорулатып, мактап, көңүлүн көтөрүп коюу да пайдалуу. Ал эми өспүрүмдөр менен сыпайы, токтоо, жөнөкөй мамиле жасаган натыйжалуу. Анткени алар өздөрүн чоңоюп калгандай сезип “балага” жасагандай мамилеге кыжыры келиши ыктымал (10, 148).

Белгилей кетчү нерсе – эч качан башка бирөөнүн ыкмасын, ал колдонгон педагогикалык такты механикалык түрдө туурабастан, чыгармачылык менен пайдалануу зарыл. Бир мезгилдерде сенде да башкалар кызыга, үйрөнө турган жакшы методикалык усулдар, ыкмалар жаралат. Албетте, бул үчүн убакыт, анан дагы сөзсүз, талбаган эмгек, тынымсыз изденүү керек.

§11.2. Мугалимдин сырткы көрүнүшү жана авторитети тууралуу сөз болгондо орус элинин улуу жазуучусу А.Чеховдун: “Адам бардык жагынан сулуу болууга тийиш”, – деген канаттуу сөзү бар. Албетте, бул жерде ички дүйнөнүн сулуулугу жөнүндө да сөз жүрүп жаткандыгы чындык. Ошол эле учурда психологиялык жана педагогикалык илимдерде: “Окуучулар сынчыл, куудул, баамчыл, кийген кийимине, сүйлөгөн сөзүнө чейин суктанып карашат. Ошондой жакшы адам болгусу келээри анык”, – деп айтылат. Демек, жогорудагы учкул сөздүн мугалим үчүн башкаларга салыштырмалуу өзгөчө тиешеси бар.

Ошентип, педагогикалык процессте мугалимдин сырткы көрүнүшү белгилүү деңгээлде тарбиялык мааниге ээ, ал эстетикалык жактан көркөм жана таасирдүү болушу зарыл. Бирок сырткы кебетеңе кайдыгер мамиле жасоо канчалык туура эмес болсо, ага артыкча эле көңүл бөлүп, сыланып, сыйпана берүү да ошончолук туура эмес.

Чачтын таралышы, костюм ал турсун мугалимдин кийиминдеги жасалгаларга чейин педагогикалык милдетти аткарууга, личностту калыптандырууга таасир этүүчү факторго айланууга тийиш.

Айрым бир студенттер: “... Эжеибиздин басканы, кийген кийими, сүйлөгөн сөзү, аткарган жумушу бизди өзүнчө эле тартипке салып койчу”, – дешсе, кээ бирөөлөрү: “... Эжекебиздин колдорунун салаларында чоң-чоң алтын шакек көп эле. Кээде ар бирин чыгарып алып тазалай берчү”. “... Менин бир мугалимим модалуу кийинчү. Сабакка киргенде “шымынды, юбкаңды канчага алдың? Сен сентябрга кийим кылбадыңбы?” – деп сурай берчү. Чоңоюп эле калган окуучулар болгондуктан, мындай сөздөрдөн көпчүлүгүбүз (айрыкча эски кийимчендер) абдан уялчубуз”, – деп жазышат (21). Бул абдан эле туура эмес жосун экендиги айтпасак да түшүнүктүү эмеспи.

Белгилей кетүүчү нерсе, косметиканы пайдаланууга, кооз буюмдарды тагынууга акылуу болуу менен катар, ар кандай кырдаалда чектен чыкпоону унутпа. Анткени сен педагог, тарбиячысың. Дайыма эле жаңы, кымбат баруу, модалуу кийинип жүрүү реалдуу турмушта ишке ашпай турган нерсе. Бирок жарашыктуу буюм күтүп, өзүн таза, тыкан алып жүрүү, ар-бир адамдын колунан келет эмеспи.

Тарбиячынын эстетикалык таасирдүүлүгү жүзүндөгү жагымдуу жайдарылыктан, тыкандыктан, кыймылдагы токтоолуктан, баскан-турганынан да ачык сезилет. Ага обу жок артыкбаш кыймылдар, шашмалык, жүүнү боштук таптакыр туура келбеген сапаттар. Ал турсун, окуучулардын алдына кандай кирип, кантип тиктегениң, саламдашканың,

олтургучту кантип жылдырып, классты кантип аралаганың – ушул сыяктуу “майда-чүйдө” нерселер да тарбиялык мааниге ээ. Мугалимдин кыймыл - аракетинен, көз карашынан, балдар кандайдыр бир ички күчтү, өзүнө ишенген сабырдуулукту сезип турганда гана педагог адам катары таасирдүү, тарбиячы катары күчтүү көрүнөт (10, 81).

Мугалимдин сырткы көрүнүшүнө, келбетине, кыймыл аракетине, кийимине конкреттүү кандай талаптар коюлат? Жалпысынан алганда, бул адамдын жеке иши, ички табитине, сезимине байланыштуу көрүнүш. Ага “мындай кийин, андай жүр, тигиндей кыймылда” дегендин өзү маданиятсыздык. Бирок анын тарбиячы, мугалим экендигин эч качан унутпоосун эске салуу артыкча болбостур деген пикирдебиз.

Мугалимдин авторитетине токтоло турган болсок чыгыштын “Мугалимдин көлөкөсүн басып алуудан сак болуп, эки - үч кадам артта жүр”, - деген накыл сөздүн жаралышынын өзү эле мугалимдин канчалык деңгээлде абройлуу болуп келгендигин далилдейт.

Билим, тарбия жаатында 2,5 миң жылдык тарыхы бар Кытай элинде төмөндөгүдөй бир салт илгертен жашаган. “Баланы мектепке атказуучу күндү түрдүү ырым - жырымдар менен атайын тандашкан. Ошол “бактылуу” деп эсептелген күнү мектептин босогосунда атасы, уулу жана мугалим үчөө Конфуцийдин алдына сыйынып, ант беришкен.

Андан кийин окуучу мугалимдин бутуна ийилип таазим кылуу менен, ага толук баш ийгендигин билдирген. Мугалим ага өз атынан башка, жаңы, мектеп атын ыйгарган” (24,130).

Көрдүңөрбү, мындан биз эки нерсени белгилеп кеткибиз келет. Биринчиси - билим берүүчү да, билим алуучу да өтө жооптуу ишке кадам шилтегенин билдиришип, аны абийирдүүлүк менен аткарууга ант беришкендиги.

Экинчиси - мугалимдин аброю (авторитети) өтө жогору жана окуучунун алдында чексиз бийликке ээ. Керек болсо, ата-энеси төрөлгөндө койгон ысымын да бала окуусун бүткөнчө өзгөртүп алып жатпайбы.

Авторитет - латын тилинен которгондо, коомчулук кабыл алган, жалпыга белгилүү кадыр, барк, аброй. Ар бир инсандын жашоо турмушунда ал турсун үй - бүлөсүндө адам катары - авторитети болот. Тиешелүү адистик боюнча иштеп, башка адамдар менен кызматташтык жана турмуштук мамиледе кесиптик авторитет жаралат. Ал личносттун жеке сапатына, билим деңгээлине жараша коллективде өрчүйт, бышыкталат же жоголот.

Инсандык авторитет адамдагы баалуу сапаттарга, педагогикалык болсо кесипке байланышкан артыкчылыктарга негизделип куралат. Ал экөөнүн дал келбей калышы мектептерде кеңири таралган кейиштүү маселелерден. Идеалдуу караганда алар дал келмек турсун бирин-бири толуктап, жуурулушуп туруусу зарыл эмес беле.

Ошол эле учурда авторитетти авторитардуулук менен алмаштырбоо керек. Авторитардуулук - бийликти кыянат пайдалануу болуп эсептелсе, баланы ар тараптан өнүктүрүүгө бийликти пайдаланууну авторитет деп билебиз (33).

Мугалимдин авторитети окуучулар, алардын ата-энелери, кесиптештери, коомчулук менен болгон иш-чараларда, мамилелерде жаралат дедик. Ошондуктан анын активдүү, чыгармачыл аракеттери, өз кесибине берилгендиги, эмгегиндеги ийгиликтер, мүнөзүндөгү оң сапаттар коллективдин көңүлүн өзүнө бурат. Личность катары бара-бара белгилүү, башкаларга үлгү болоорлук деңгээлге өсүп жетип өзгөчөлөнө баштайт. Андай мугалимди окуучулары идеал тутуп тууроого аракеттенген фактылар педагогикалык тажрыйбада көп кездешүүчү көрүнүш.

Эгерде мугалим авторитеттүү болсо, окуучуларына бардык тараптан: окууда, жүрүм - турум маданиятында, тартибинде ал турсун келечек кесибин тандап алууда да оң таасирин тийгизет. Авторитеттүү мугалимдин сабагын өзгөчө жакшы окуп, мектепти аяктаган соң ошол предметке байланышкан кесипти тандап, сүйүктүү агай-эжейи жөнүндөгү жакшы ой пикирлерди өмүр бою эсинде сактап жүргөн адамдар турмушта арбын.

Мугалимдин авторитетин ар түрдүү жаштагы балдар ар башка түшүнөт. Көнжө класстын окуучулары мугалимдин кийген кийимине, жумшак мамилесине, сылыктыгына көбүрөөк көңүл бөлүшүп, анын методикалык ыкмаларына, билимине анча маани беришпейт.

Ал эми орто жана жогорку класстын окуучулары болсо мугалимди талап кое билгендигине, чынчылдыгына, окуучуларга болгон сезимталдыгына, предметти күчтүү билгендигине, педагогикалык чеберчилигине жана коомдогу активдүү позициясына жараша баалашат(27,153).

Мугалимдик авторитетти пайда кылуучу айрым бир элементтер болуп төмөндөгүлөр эсептелет.

1. *Өз предметин сүйүү жана терең өздөштүрүү.* Бул сапат мугалимдин күндөлүк сабак өтүүсүндө эле байкалат. Бир эки жума өтпөй окуучулар арасында “предметин абдан жакшы билет экен” деген сөз аралай баштайт. Же “китептен алыстай албады, материалды начар билет окшойт” деген пикир жаралат.

Баса белгилей кетчү нерсе – предметинди жакшы билбегендигиң - авторитетиндин “өлгөнү” дей бер. Бир студент мындай эскерет: “Эжекем доскага маселе иштөөгө чакырды. Тапшырманын оордугунан чыгара албай турсам, мени аябай тилдеп өзү киришти эле, өзү да чыгара албады. Көп убакыт, көп бор керек экен деп отуруп алды” (21).

Бул мугалимде кандай авторитет калды, өзүңөр жыйынтык чыгара бергиле.

2. *Предметти балдарга жеткире жана классты өзүнө тарта билүү.* Бул усулдук сапат, албетте, жылдар өтүп тажрыйба топтоло баштаганда калыптануучу нерсе. Бирок жетишээрлик убакыт өтсө деле өз үстүнөн иштебеген мугалимдин бул маселеде ийгиликке жетиши күмөн.

3. *Акыйкатчылык.* Тарбия ишиндеби же сабактабы бардык окуучуларга тегиз мамиле жасабаган мугалим авторитет болбойт.

Класста “жакшы”, “жаман” көргөн окуучулардын болбошу -- негизги талаптардын бири. Канчалык жашырууга аракет кылган менен учуру келгенде окуучулар сезип калышы ыктымал. Эгерде сөн “жакшы” көргөн окуучулар “тууганың”, “коңшуң”, “байдын”, “чоңдордун” балдарынан болуп калса, анда мугалимдик авторитет таптакыр жок болду деп эсептей бер.

Айрыкча “баа” коюуга келгенде акыйкатчылыктын мааниси чоң. Жалаң эле “4” жана “5” деген бааларды коюу, же “2” коём деп коркута берүү да жакшы авторитет алып келбейт.

Биринчи курстун студенттерине мугалимдик авторитетке байланышкан суроолорду берип, анкета жүргүзгөндө жыйынтыгы төмөнкүдөй болду.

Суроо: Мугалимдеги кайсыл сапаттарды биринчи орунга коесүң?

(а) балдардын жообу ; б) кыздардын жообу;)

1.Сабакка коюлган талап

а). катуу

б).жумшак

2.Окуучуларга мамиле

а)катуу, акыйкат

б) жумшак, көңүлчөөк

3.Сырткы кийимдери

а) жупуну, тыкан, жарашыктуу

б) жаңы, кооз,сулуу.

1.Жооптордон байкалгандай кыздар менен балдардын авторитетке тиешелүү суроо - талаптарында айырмачылыктар бар. Бул эми алардын ортосундагы психологиялык, физиологиялык өзгөчөлүктөргө байланыштуу жана бир топ талкууну жаратуучу маселе. Аларга жоопторду башка адабияттар, психологиянын айрым бөлүктөрү берет.

2.Биз кыздар менен балдарга мамиле жасаарда ушундай өзгөчөлүктөрдүн бар экендигин эске салуу менен артыкбаш болбостур деген ойдо жогорудагы бир-эки мисал келтирүү менен гана чектелүүгө аргасызбыз.

Авторитет өтө майда нерселерден, аз-аздан топтолот, калыптанышы үчүн көп убакыттар керек. Бирок ал туруктуу жана түбөлүктүү нерсе эмес. Кээде өйдөлөп же төмөндөп ал турсун заматта жокко чыгышы да мүмкүн. Элдик педагогикадагы: “Жакшы болуш аста - аста, жаман болуш бир паста”, - деген макал ошондон жаралган.

Студенттердин сочинениелерин барактап олтуруп өтө эле таң калаарлык, ишенгиң да келбей турган окуяларга дуушар болосуң. Алардын бир нечесин мисал катары сөздөрүн өзгөртпөй келтирейин. “Бизде бир агайдын башы аябай иштейт эле, бирок аракты көп иччү. Сабактан “2” алып калсаң жоюш үчүн бир шише суроочу”. “...биздин агайдын мас болуп келип уктап калчу адаты бар эле”. “... сабак учурунда иш кылдыра бөрчү”, “...биздин физкультурник агайыбыз топту “арендага” берип 60 сомго иштеп кетчү”, “агайыбыз бир канча сигаретке топ бөрчү”, “эжекебизге бир коробка конфет алып келип бербесең баанды төмөндөтүп койчу”, “биздин эжекебиз колунда барларга жакшы баа коюп, башкача мамиле жасоочу” ж.б. (21). Булардын баары турмуш чындыгы экендиги талашсыз. Окуучулар түшүнүктүү себептер менен учурунда каршы туруп, сөз айта алышкан эмес. Бирок аларга карата нааразычылык сезим көңүлүндө биротоло орноп калгандыгын көрүп турасыңар.

Арийне, акыркы жылдардагы сочинениелерде мугалимдердин мас абалда сабак өтүү, окуучулардан белек алуу, жакындарына тартуу, колунда барларга кошомат кылуу фактылары көп учурайт. Муну биз коомдогу коррупция, аракеттик, паракорлук, кошоматчылык, эптеп акча табуу аракети сыяктуу терс көрүнүштөрдүн мектеп турмушуна тийгизген таасири деп билебиз. Ошол эле учурда жогорудагыдай педагогдорду актоодон алыс болуп, бул милдетти абийирдүүлүк менен аркалоо колдон келбеген соң агартуу тармагынан биротоло оолак болууну кескин талап кылуу пикирибизди ачык эле билдиребиз.

Тема№12. Кесиптик билимди өздөштүдүү жээк мугалимдин өз алдынча өнүгүүсү.

§12.1. Мугалимдеги билимдүүлүк жана билгичтик сапаттар.

§12.2. Мугалимдин өз алдынча өнүгүүсүнүн каражаттары.

§12.1. Мугалимдеги билимдүүлүк жана билгичтик сапаттар. Мугалим бир эле учурда башкаруучулук жана өзгөртүп түзүүчүлүк милдетти аткарат. Ал эми адамды, личностту башкаруу, багыттоо үчүн билимиң күчтүү, мыкты адис башкача айтканда компетенттүү болушуң керек.

Педагогдун компетенттүүлүгү - анын педагогикалык ишмердүүлүккө теориялык жана практикалык жактан даярдыгын аныктоо менен, өз кесибинин чебери экендигин билдирет.

Бул же тигил адистиктеги педагогду даярдоонун мазмуну квалификациялык мүнөздөмөдө толук берилген. Анын составын кесипке зарыл болгон билим, билгичтик жана навик (көндүм) сыяктуу илимий түшүнүктөр негиздеп, мугалимдеги компетенттүүлүктүн нормасын чагылдырат.

Квалификациялык мүнөздөмө – негизинен алып караганда мугалимдин теориялык жана практикалык тажрыйбасынын деңгээлине коюлуучу жалпы талаптардын жыйындысы (28,40). Ал талаптар психологиялык, педагогикалык предметтерде чагылдырылып окуу программаларынын мазмуну менен аныкталат.

Ар кандай адистик компоненттүүлүгү андагы билимдүүлүк жана билгичтик менен аныкталат.

Билимдүүлүк – деп, кесипке тиешелүү түрдүү илимдердин (биздин адистикте педагогикалык жана психологиялык) тармагын окуп үйрөнүү, өздөштүрүү менен атайын даярдыктан өтүүнү айтабыз.

Ал болсо өз ичине педагогиканын категорияларын жана методологиялык негиздерин билүүнү, личносттун өнүгүүсүндөгү коомдук закон ченемдүүлүктөрдүн мазмунун, тарбиялоо менен окутуунун максатын жана технологияларын, балалык, өспүрүм, улан жаш курактагы өнүгүүнүн психологиялык, анатомиялык закондорун өздөштүрүүнү камтуу менен мугалимдин гумандуу ой жүгүртүүсүнө негизделет (28, 40).

Психологиялык – педагогикалык жана атайын (предметтик) билимдер – кесиптик компетенттүүлүккө зарыл, бирок жетишерлик эмес шарттардын бири. Алардын көпчүлүгү, айтсак теориялык жана методикалык билимдер интеллектуалдык жана практикалык билгичтик менен көндүмдүн (навыктын) жаралышына өбөлгө түзөт. Ошондуктан, билимдүүлүк менен билгичтикти практика жүзүндө шарттуу түрдө бөлүп карашат.

Билгичтик (ыктуулук) – деп, педагогикалык түрдүү кырдаалдарга аң сезимдүүлүктө, турмуштук тажрыйба жана алган билимине таянып тез, так жана дайыма даяр боло алганды айтабыз (11, 153).

М.: “Аңгемелеше билүүнү” – төмөндөгүдөй багыттарга ажыратса болот.

1) Балдардын кызыгуусун, талабын канаттандыра турган теманы, анын тарбиялык милдетин, маанисин аныктоо.

2) Мазмунга жараша, жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен тарбиялоонун эффективдүү методдорун, формаларын жана каражаттарын туура тандоо.

3) План конспектини, сценарийди түзүү.

4) Өткөрүлө турган ишти майда-чүйдөсүнө чейин бир сыйра көздөн өткөрүп, элестете билүү ж.б. (28,41).

Мугалимдин теориялык жактан даярдыгынын мазмунун көп учурларда психологиялык – педагогикалык жана атайын билимдердин жыйындысы катары аныкташат. Бирок биз жогоруда белгилеп кеткендей билимди калыптандыруу менен эле коюлган максатка толук жете албайбыз. Билим колдонулууга зарыл системага айланбаса же бир ишмердүүлүктө ачык билинбесе мугалимдин тажрыйбасында пайдасы жок жансыз жүктөй сезилет.

Ошондуктан, компетенттүүлүк жалпы педагогикалык ой жүгүртө билүүдө жана мугалимдин аналитикалык, прогностикалык проективдик, рефлексивдик билгичтигинде даана байкалат.

1. *Аналитикалык билгичтик* – анализдеп (ажыратып, талдап) ой жүгүртө билүү дегенди билдирип жана анын жардамы менен практикадан теориялык билим жаралат. Аналитикалык билгичтик аркылуу адистин педагогикалык жалпы ой жүгүртө билүүсү көрүнөт.

М.: Педагогикалык кырдаал, кубулуштардын пайда болуу формаларын, шартын, себебин, мотивин, каражаттарын, ар бирин өзүнчө да, башкалар менен байланышта да түшүнө билүү; тарбиялоонун жана окутуунун теориясынан негизги идеяны, ойду, максатты, анын жыйынтыгын, закон ченемдүүлүгүн аныктоо менен ар кандай педагогикалык проблеманын өзөгүн жана аны чечүүнүн оптималдуу жолдорун табуу ж.б.

2. *Прогностикалык билгичтик* - деп (прогноз - алдын ала айта билүү) личностту тарбиялоо, окутуу процессинде педагогикалык максатты жана маселени алдыга коюу, ага жетүү жолдорун тандоо, натыйжасын алдын ала сөзө, көрө билүүнү айтабыз. Педагогикалык прогноздоо – мугалимдин кыялында модель (үлгү) түзүү, гипотеза жаратуу, эксперимент жүргүзө билүү сыяктуу прогностикалык методдорго ээ болуусун талап кылат.

3. *Проективдик билгичтик* – (проект долбоор) ойду, божомолду кагазга чийүү дегенди түшүндүрөт жана педагогикалык прогноздоонун жыйынтыктарын материалдаштыруу же болбосо окутуу жана тарбиялоо иштерин ойдон, кыялдан конкреттүү иш жүзүнө ашырууну билдирет.

4. *Рефлексивдүү билгичтик* – деп (рефлекс – организмдин тышкы таасирге кайтарган жообу) адистин окутуучу жана тарбиячы катары өз ишмердүүлүгүнө, анын натыйжасына туура баа бере алышын, бирге иштеген кесиптештеринин, окуучуларынын,

ата-энелердин өзү жөнүндө кандай ой -- пикирде экендигин сөзүү жана андан жыйынтык чыгара алуу жөндөмдүүлүгүн айтабыз.

§ 12.2. Өз алдынча өнүгүүдө адамдын акыл, билим, ой жүгүртүү, нравалык ж.б. бир топ жакшы сапаттарды аң сезимдүүлүк менен өз алдынча калыптандырууга багытталган ишмердүүлүгүн айтабыз. Физиологдор адамдын мүмкүнчүлүгү чексиз, табигат берген ал байлыкты толук пайдалана албаганыбызга өзүбүз күнөөлүүбүз дешет.

Бөлгилүү кибернетик жана математик Роберт Неймандын эсептөөсүнө караганда адамдын мээси 10^{20} га барабар маалыматты кабыл ала алат экен. Бул болжол менен алганда Москвадагы Ленин библиотекасында сакталган китептердеги маалыматтарга барабар жана бүгүнкү күндөгү илимий жетишкендиктерге таянуу менен чыгарылган негиздүү бүтүм (6,39).

Эгерде адамзаттын тарыхына кайрылсак кызык фактыларды кезиктиребиз. Белгилүү полководец Александр Македонский өзүнүн 30 миңге жакын аскеринин баарынын атын билип, жүзүнөн таанычу экен.

Дүйнөнүн чемпиону, орус шахматчысы Алехин бир эле мезгилде 30 - 40 адам менен, бардык партияны эсине тутуп шахмат ойной алган (6,38). Ал эми кыргыздын "Гомери" аталган бөлгилүү манасчы Саякбай Каралаевдин "башында" жүз миңдеген сөз жатса, биздин замандашыбыз, кыргызга кылымда бир жаралган кайталангыс обончу жана аткаруучу, Ош МУДа доцент болуп иштеген агайыбыз маркум Рысбай Абдыкадыров өзү жараткан эки жүзгө жакын обондорунун текстин эч бир жаңылбай аткара билчү. Илимде "өзгөчө кол жеткистей көрүнгөн "сыйкырдуу касиеттер" адамдардын баарында болот, көп аларды туура өнүктүрүп пайдалана билүүдө" деп айтылат.

Личносттун өзүндөгү жакшы сапаттарды өнүктүрө билүүсү мугалимдик кесипке эң зарыл нерсе жана аны адис катары тарбиялоонун фундаменти болуп эсептелет. Ал фундаментке таянуу менен күндөлүк окуу-тарбия ишинде мугалимдин педагогикалык техникасы, методикалык ыгы, билгичтиктиги өркүндөйт жана жатыкталат.

Демек, адамдын ички күчтөрүнүн мүмкүнчүлүктөрү өтө жогору. Ар-бир студент, ал турсун жөндөмү ортозаар көрүнгөнү деле өзүн личность катары өнүктүрүп, педагогикалык кесиптин таланттуу адиси катары чыга келиши мүмкүн.

"Азыркы окуучулар таптакыр башкача, мугалим болуш оор". "Мен бул адистикке тапшырайын деген эмес элем, тилекке каршы тагдыр ушундай болуп калды", - деп эки анжы, кыжаалат ойдо жүргөн студенттер да жок эмес.

Аларга көч болуп кала электе башка кесипке өтүп кетүүсүнө жогоруда кеңеш бергенбиз. Ошол эле учурда улуу педагог А.С. Макаренконын өмүр таржымалына, айткандарына кайрылып көрөлүчү, мүмкүн силерге да пайдасы тийип калаар. Ал өзүнүн көп жылдык тажрыйбасына таянуу менен бекеринин минтип жазбаса керек: "Мен педагогикалык талантка ээ эмесмин, педагогикага кокусунан, эч кандай ынтаасы жок эле келип калганмын. Бирок мен үйрөнө алдым. Өз ишимдин чебери болууга жетиштим. Ал эми чебердикке жардам болсо жана өзү аянбай иштесе баары эле жетет" (6, 37). Мүмкүн бул өтө эле күчтүү айтылган сөздүр жана андан улуу педагогдун жөнөкөйлүгү сезилип тургандыр. Бирок бир нерсе талашсыз - педагогикалык жөндөмдүүлүктү калыптандырууга болот!

Бүгүнкү эгемендүү Кыргызстандын шартында мугалим өзүнүн үстүнөн тынымсыз иштөөсү абдан зарыл жана чоң мааниге ээ болуп жатат. Анткени бир жагынан республикабыздагы саясий кырдаал, экинчиден экономикалык абал: "эмне себептен? эми кантип?" - деген турмуштук татаал суроолорду тынымсыз коюуда. Айрыкча мугалимге берилип калган мындай "ыңгайсыз" суроолорго канткенде "эки жүздүүлөнбөй", түз, ачык жооп бере алабыз?

Башка кесипти аркалагандарга мүмкүн бир аз болсо да жеңилдир. Анткени андай суроолорго кулак салып кыйналбай койсо да болот, же болбосо, өз пикирин тартынбай шар айтышы деле ыктымал. Себеби анда жоопкерчилик аз, болсо да керт башы үчүн гана жооп берет. Бир студент: "Агайыбызга суроо берүүгө батынчу эмеспиз. Эмне суроо бере

турган болуп калдыңбы?” – деп урушуп жиберчү. Менимче, мугалим балдарды эркин коюп, аларга кызыктуу нерселерди айтып бериши керек” -, деп жазат (21).

Көрдүңөрбү, мугалим билим берүүчү гана эмес, тарбиячы да. Жоопкерчилик аны ар тараптан курчап турат. Алар: биринчиден бийликке карата болгон көз карандылык, экинчиден жаш муундардын алдындагы милдет жана үчүнчүдөн ички мотивдер. Ошондуктан, жаңы көз караштарга таянуу менен анын билим берүүчүлүк милдетине жана окутуучулук сапаттарын өнүктүрүү маселесине кененирээк токтолуп көрөлүк. Анткени бүгүнкү турмуш чындыгы үзгүлтүксүз педагогикалык билим берүү зарылдыгын алдыга коюп жатпайбы.

Немеч педагогу А Дистервег мугалим жөнүндө мындай жазган экен: “Ал өз үстүнөн тарбиясын, билимин өркүндөтүү максатында иштеп жаткан мезгилде гана башка бирөөлөргө тарбия жана билим берүүгө жөндөмдүү” (9,74). Анын бул даанышман сөзү актуалдуулугун али да жогото элек.

Бирок күнүмдүк турмуштун көйгөйлүү маселелери, мугалимдин көп убактысын, энергиясын алып, активдүү ишмердүүлүгүнөн алыстатып коюшу да ыктымал. Мындай учурларда педагог өз милдеттеринин кээ бир, көзгө илинген сырткы жактарын аткаруу (тартипти сактоо, коллективди уюштуруу, мектеп дирекциясы менен болгон өз ара мамиле ж.б.) менен гана чектелип калат. Бирок эртеби-кечпи өзүнө-өзү баа берип, ишмердүүлүгүнө сын көз менен карап, кесибине байланышкан дүйнө таануу сезими ойгонуп, илең-салаң, ортозаар абалдан көтөрүлүүнү, бир максатка жетүүнү көксөгөн кырдаал сөзсүз келет.

Педагогдор өзүн-өзү баалоонун эки түрүн белгилешкен. Биринчиси, өз аракетин жетишкен ийгилигинин деңгээли менен салыштыруу болсо, экинчиси, коомдук, же өзү жөнүндөгү айланасындагылардын пикири менен салыштырууну айтышат (28,66). Эгерде коюлган максаттын деңгээли анча бийик болбосо, анда адам өзүн өтө эле жогору баалап жиберет. Эгерде чыгармачылык менен иштеп жаткан мугалим болсо, анда кесиптештеринин иши менен салыштыруу да ага толук канааттанууну алып келбейт. Жыйынтыктап айтканда, идеал туткан мугалиминин личносттук жана тарбиячылык ишмердүүлүгү менен өз ишин салыштыруу өзүн-өзү баалоонун эң туура жолу болуп эсептелет (28,67). Бул ишти канчалык эрте, ал турсун биринчи курстан баштаса, жыйынтыгы ошончолук жакшы болот.

Өзүнө идеал болчу мугалимди кайдан тапса болот? Албетте, биринчи кезекте мектептен, андан кийин жогорку окуу жайында окуткан мугалимдердин арасынан издеш керек. Эгерде болочок мугалим бул кесипти бала кезинен жактырып калган болсо, анда ага таасир эткен агайы же эжекеси болгон. Ошолор анын биринчи идеалы болушу мүмкүн. Бир студенттин: “Биздин мектептин аялдар комитетинин төрайымы абдан кыйын эжеке эле. Ар жуманын акырында кыздар чогулуп, анын жетекчилиги алдында кеңешмелерди өткөрчүбүз. Эжеке талапты туура койчу жана аткарта билчү. Биздин суроо, ойлорубузду угуп, пикирлерибизди жерге калтырчу эмес. Түрдүү темалардын үстүнөн баш катырчубуз. Мен да окууну ийгиликтүү аяктап, ошол эжекемдей болгум келет”, -деп жазганы биздин ойду бышыктайт (21).

Бирок белгилей кетчү нерсе ар-бир мугалимдин артыкчылыгы менен кошо жетишпеген жактары да бар. Демек, иш жүзүндө алардын методдорун, аракеттерин, окуучулар, ата-энелер менен болгон мамиледеги педагогикалык ыктарын кабыл алаардан мурда сөзсүз башкалар менен салыштыруу жана анализдөө зарыл. Бирөөлөрдү механикалык туурай берүү ар дайым эле жакшы натыйжа бербесин эстен чыгарбайлы.

Кесипке ылайык идеалды калыптандыруунун эң жөнөкөй жана ишенимдүү жолу – атайын адабияттарды окуу, улуу педагогдордун өмүр жолу, чыгармачыл ишмердүүлүгү менен терең таанышуу болуп эсептелет. Мугалим үчүн идеалды туура тандап алуу, өзүн-өзү тарбиялоонун эффективдүү шарты экендиги практикада далилденген чындык (28,67).

Өзүн-өзү тарбиялоо процессинин жүрүшүндө кыймылдаткыч күч катары төмөнкү үч факторду аташат:

1. *Педагогикалык коллектив.* Мугалим, айрыкча жаш адис бирин-бири туура түшүнүшкөн, кесиптешинин чыгармачыл изденүүсүнө кызыгып, ага көмөктөш, ийгилигине ортоктош болгон, принципалдуу мамиле, таза атмосфера орун алган коллективде иштеп калса өзүнүн идеалындай болууга аракеттенет.

2. *Мектеп жетекчилиги.* Администрация тарабынан мугалимдердин өз күчүнө, жөндөмүнө ишеним туудуруп, жемиштүү иштешине ыңгайлуу шарт түзүлбөсө, коюлган талапка ылайык ийгилик жаратууга камкордук көрүлбөсө, андай мектептерде өзүн-өзү тарбиялоо зарылдыгы жаралбайт.

3. *Убакыт.* Көркөм, адабий китептерди, тийиштүү журнал, гезиттерди окуу, руханий дүйнөсүн өстүрүүчү жайларга (музей, театр, концерт ж.б.) баруу, атайын психологиялык-педагогикалык китептерди изилдеп үйрөнүү үчүн мугалимде сөзсүз жетишээрлик убакыттын болушу абзел.

Мындан сырткары психикалык абалын башкара, жөнгө сала билүү, өзүн-өзү тарбиялоонун негизги каражаттарынын бири болуп эсептелет. Аларга: өзүн алаксытуу, өзүн ишендирүү, өзүн ынандыруу, өзүнө буйрук берүү, өзүн тыя билүү, өзүн көзөмөлгө алуу ж.б. кирет.

Акыркы жылдары бул максатта сөз аркылуу адамдын өзүн-өзү ынандыруу методу – аутоотренинг кеңири колдонулуп жатат.

Тема№13. Мугалимдин позициясы жана статусу жөнүндө.

§13.1. Мугалимдин кесиптик жана коомдук позициясы.

§13.2. Мугалимдин статусу тууралуу.

§13.1. Позиция – которулганда чөйрө, орун, жай же туруктуу көз карашты түшүндүрөт. *Личносттун позициясы дегенде - анын курчап турган чөйрөгө, адамдарга, түрдүү социалдык кубулуштарга керек болсо жеке өзүнө болгон туруктуу көз карашын, пикирин айтышат (11,115).*

Педагогдун позициясы деп, анын интеллектине, эркине жана эмоциясына жараша дүйнөгө, педагогикалык чындыкка, педагогикалык ишмердүүлүккө болгон мамилелеринин системасын түшүнөбүз (28,32). Ал бир жагынан коомдун мугалимге карата койгон талабы, максаты жана шарты менен аныкталып активдүүлүктүн сырткы булагы болуп саналат. Экинчиден, кайсы бир позицияны тандап алууда ички активдүүлүктүн булактары болгон адамдагы умтулуу, мотив, максат, дүйнө таануу көз карашы, идеалы сыяктуу жеке касиеттер түрткү берет.

Демек, педагогдун позициясында анын личность катары ким экендиги, турмушта туткан принцибинин мүнөзү, граждандык жүрүм-турумунун тиби жана ишмердүүлүгү даана көрүнөт.

Педагогдун позициясын негизинен кесиптик жана социалдык деп – эки багытка ажыратып карашат.

Кесиптик позиция– педагогдун билим берүүчүлүк, тарбиячылык милдетин аткарууда кармаган туруктуу көз карашы принципалдуу иш аракети. Ал коомдук позициядан келип чыгат десе да болот. Бирок экөө эки башка түшүнүк жана ортосунда тикеден-тике көз карандылык жок. Анткени билим берүү жана тарбиялоо ар дайым окуучу менен окутуучунун ортосундагы личносттук өз ара багытталган мамилелерден гана турат(28,33).

Түзүлгөн педагогикалык кырдаалда мугалим бул же тигил позицияны тандап алуусуна активдүүлүктүн кайсыл булактары басымдуулук кылганын эч кандай анализдин жардамы менен аныктап билүүгө мүмкүн эмес. Ал өзүнүн чечимин “интуиция” деп гана коет. Адамда табигый интуициядан сырткары кесиптик интуиция деген жашайт. Ал бир кесипте көп жыл иштеген, тажрыйбалуу адистерде жакшы калыптанып, айрым кырдаалдарда уят кылбайт.

А.С.Макаренко өзүндөгү кесиптик интуицияны мындайча сүрөттөйт: “Менин көзүм ошол мезгилде ушунчалык такшалып калган экен, бир караштан, сырткы кебетесинен,

жүзүндөгү билинер-билинбес өзгөрүүдөн, үнүнөн, басканынан, балким белгисиз бир жытынандыр, кандай болгондо да бул нерседен эмне жыйынтык чыгаарын салыштырмалуу так айта алаар элем" (20, т.3. 295).

Ошентип, педагогикалык кесипте мугалимдин бул же тигил позицияны тандап алышына бир топ факторлор таасир этет. Бирок алардын ичинен чечүүчүлөрдөн болуп: кесиптик багыт, максат, личносттогу типтүү, жеке өзгөчөлүктөр, темперамент жана мүнөз эсептелинет.

Болочок мугалимдерге берилүүчү кеңештердин бири – айтылган сөзгө, убадага бек болуу жана койгон талабыңды орундатууга жетишүү. Албетте, бул үчүн убада берээрде же талап коердо терең ойлонуу керек. Алардын баары педагогикалык этиканын чегинде болуп, окуучулардын инсандык абройуна шек келтирбей тарбиялык максаттын негизинде жаралуусу шарт. Берген убаданды аткара албасаң, же сенин талабыңды окуучулар тоготпосо, анда мугалимдик ишмердүүлүктө ийгиликтерге жетише албайсың. Окуучулардын арасында: “ал бир сүйлөйт, убадасын сөзсүз аткарат, айтканын кылбасаң болбойт”, - деген пикирлер жаралганда гана сен аброю бийик, өз позициясын бекем туткан чыныгы педагог боло аласың.

Аталган позициялардын ар бири мугалимдин личносттук өзгөчөлүгүнө жараша оң же терс эффект берет (28,33).

Бирок, акыйкатсыздык, өзүм билемдик, балага арамзачылык менен жагынуу, аны кичинекей кумирге (кудайга) же диктаторго айландыруу, “паралап” сатып алуу, личность катары сыйлабоо, демилгесин басмырлоо ж.б. аракеттер дайыма терс натыйжаларды берип келгенин эске бекем сактайлы.

Мугалимдин коомдук (социалдык) позициясы деп коом койгон милдетти, талапты аткарууда кармаган туруктуу жеке көз карашын, өз пикирин, принципиалдуу иш - аракетин айтабыз.

Кеп авторлор мугалимдин коомдук позициясын чечмелөөдө бир орчундуу маселеден четтеп өтүшөт. Биз жогоруда педагогдун позициясын сырткы жана ички булактар негиздерин академик В.А Слостенин башында турган авторлордун окуу китебине таянуу менен белгилеп өттүк.

Ошол эле учурда биздин кошумчаларыбыз:

Эгерде тарбия иши мамлекет тарабынан уюштурулса, анда тарбия берүүнүн (окутуунун) максаты, мазмуну жана милдети сөзсүз ошол мамлекетти башкарып турган таптын же топтун кызыкчылыгын колдойт. Демек, мугалимдин, коомдук позициясы мамлекетти башкарып турган бийлик төбөлдөрүнө, алардын жүргүзгөн саясатына да көз каранды.

Адамзаттын, мамлекеттик түзүлүштүн өнүгүү тарыхына көз чаптырсак биздин эрага чейин эле Платон мынтип жазган экен: “...тарбия мамлекет тарабынан уюштурулуп, ошол мамлекетти башкарып турган топтор: философтор жана аскер адамдарынын кызыкчылыгын колдоого багытталууга тийиш” (14,14).

Совет бийлигинин алгачкы жылдарында эле жаңы өкмөттүн идеологиясын жалпы массага таратууда мугалимдердин ролу жогору экендигин туура баамдашкан.

Бул жөнүндө 1920-жылы болуп өткөн Бүткүл союздук саясий кызматкерлердин кеңешмесинде В.И.Ленин мындай дейт: “Биз эми партия, анын идеясы менен тыгыз байланышта болуп, духун көкүрөгүнө бекем сиңирип, өзүнө жумушчуларды тарта билген педагогикалык мугалимдердин жаңы армиясын тарбиялоо менен бирге, аларды да коммунизмдин духуна ширетип, коммунисттер аткарып жаткан иштерге кызыктыруубуз керек” (16,403).

Ошентип, мугалимдер өздөрүнүн күндөлүк жумушунда мектеп окуучуларына, алардын ата-энелерине коммунисттик партиянын идеясын жүргүзүп, Совет өкмөтүнүн бекем орноп, тынч жашашына чоң кызмат өтөп келген. Жогоруда тастыкталып кеткендей,

бул мыйзам ченемдүү көрүнүш эле жана бир партиялуу мамлекеттик түзүлүштө башкача болушуна жол берилмек эмес.

Кийинчерээк ар кандай коомдук экономикалык, ал турсун чарбалык уюштуруу иштери чоң саясий компанияга айланып, ага мугалимдер армиясы менен кошо студенттер, окуучулар да тартыла баштады. Айтсак, Кыргызстандын шартында кой төлдөтүү (сакманчылык), чөп оруу, пахта жыйноо ж.б. жазгы, күзгү талаа жумуштарынын дээрлик бардыгы коммунисттик партиянын чакырыгы менен “жалпы элдик, саясий маанилүү иш” катары жүзөгө ашырылган. Бул мамлекеттик идеологияга каршы чыгууга эч кимдин кудурети жеткен эмес. Ал турсун кайчы пикир айтуунун өзү жумшак айтканда “саясий сокурлук”, эгерде жамандыгына алса “душмандык” катары бааланчу.

Мүмкүн, билим берүү толук бойдон мамлекет тарабынан камсыздандырылгандыктан, экономикалык базаны чыңдоо максатында ушундай иштерди жүргүзүүгө өкмөттүн моралдык акысы болгондур. Бирок башка эффективдүү ички мүмкүнчүлүктөрдү изденүү, пайдалануунун ордуна “коомдук-пайдалуу эмгек” катары кабыргасы ката элек кыздар-балдарды 12-14 саат талаада иштетүү эмгекке болгон сүйүүнү эмес тескери натыйжа жаратканын кантип танууга болот. Албетте, бул жерде “бөрк ал десе, баш алган” жергиликтүү бийликтин, ага каяша айтууга кудурети жетпеген мажирөө интеллигенциянын ж.б. коом мүчөлөрүнүн күнөөлөрү тоодой экендиги талашсыз.

Бекембай Апыш өзүнүн китебинде падышачылык Россиянын доорундагы мугалимдин абалы жөнүндө А.П.Чехов жазган мүнөздөмөнү мындайча келтирет: “Мугалим өз ишине астейдил берилген сүрөткөр, артист болууга тийиш эле. Бизде болсо ал билими начар кара жумушчу. Ач, жылаңач, жүдөгөн тиричилигинен да кол жууп каламбы деп чочуйт. Айылдагылардын ар кандай суроолоруна жооп берип, дыйкандардын урмат - сыйына ээ болуп, мугалим айылдын эң оокаттуу адамы болууга тийиш эле. Эч ким ага опурандап, көмсиптөөгө тийиш. Бизде аны ар кимдер: урядниктер, бай дүкөнчүлөр, поптор, мектеп попечителдери, старшиналар, мектеп инспектору деп аталчу, бирок билим берүүнүн сапаты жөнүндө кам көрбөстөн, аймактан келген көрсөтмөлөрдү так аткартууга умтулуучу чиновниктер опузалап, ага кыйкыра берет. Мугалимдин жалтаңдап жүдөгөн абалда калганына мен өзүмдү да күнөлүүдөй сезип, аны көргөн сайын уялам” (4,121).

Чындыгын айтсак, XX кылымдын 70-80-жылдарындагы советтик доордо Кыргызстандык мугалимдер деле көрүнгөн партиялык, өкмөттүк кызматкерлерден жада калса чабан, бригадирлерден жалтаңдай берип ошондой ахыбалга жетишип калган. Анын кесепетинен мугалимдин аброю окуучуларынын, коомчулуктун алдында бир кыйла төмөндөп кеткенин акыйкаттык үчүн белгилеп кетмекчибиз.

Бирок, “Коом канчалык деңгээлде демократташкан болсо, мугалимдин социалдык абалы ошончолук бийиктей берерин тарых далилдеп көрсөттү” - деп жазуу менен андан ары СССР мезгилиндеги мугалимге карата көрүнгөн материалдык жана моралдык камкордуктар жөнүндө далилдүү фактыларды келтирген Бекембай Апыштын пикирине кошулбай коюуга болбойт. Анткени 1964-жылдан бери мугалимдер күнү белгиленип, айлык акыларын көтөрүү, билим берүүнү реформалоо маселелери (1984-ж.) дайыма мамлекеттик маанилүү маселе катары каралып келгендиги тарыхта белгилүү. 2001-жылдын 1-январында кабыл алынган Кыргыз Республикасынын “Мугалимдин статусу жөнүндөгү” мыйзамы да буга күбө.

Кеп мугалимдин коомдук позициясы жөнүндө болуп жаткан соң мындан ары ал өзүнүн ички активдүүлүгүнө (мотив, идеал, дүйнө таануу көз караштары ж.б.) таянуу менен иш жүргүзө алабы? Же дайыма эле принцибине, аң - сезимине туура келбесе да бийликтин саясий куралы (айрыкча шайлоо компанияларында) катары кала береби? Балким, мугалимдик кесипти партиялуулуктан ажыратып негизги басымды окутуучулук, билим берүүчүлүк ишмердүүлүккө жасай турган мезгил келгендир?

Кыргызстан адам укугун коргоочу өлкө болууга багыт алган соң Конституцияда жазылгандай: “...ой-санаа, идея, пикирлерин эркин билдирүүгө жана таркатууга” болгон

укугуна таянуу менен мугалим гражданин катары “саясий эки жүздүүлүктөн” арылып, коом алдында, окуучуларынын алдында башын бийик көтөрүп, бийлик башындагылар үчүн эмес адамзат үчүн кызмат өтөөр учурдур? Белгилей кетчү нерсе, бул маселе Россиялык педагогдорду да ойлонтуп, учурдагы тарбия берүүнүн принциптерин чөмөлөөдө кээ бир авторлор мындай дешет: “Мындан бир аз мурда бардык мектептерде, кесиптик-техникалык окуу жайларда тарбиялык иштердин максаты бир багыттуу саясатташтырылып бир гана идеологияны – жаштарга коммунисттик тарбия берүүнү көздөп келген. Бүгүнкү коомдо, тап катары бөлүнүүлөр, ар түрдүү саясий кыймылдар жана партиялардын активдүүлүктөрү күч алып турган учурда тарбиялык иштин бир жактуу болушу мүмкүн эмес жана өзүн актабай турган иш.

Саясатка болгон кызыгуу ар бир жаш адамдын жеке укугу, иши жана мамлекет мурдагыдай өсүп келе жаткан жаңы муунду бул маселелерде мажбурлобоого тийиш. Мындай кырдаал адамдарды бөлүп жарбай, тескерисинче бириктире турган идеалдарды табуунун зарылдыгын талап кылат. Аны кайдан табабыз?

Жоопту жүздөгөн жылдар бою тарбиялоонун идеалын иштеп чыккан элдик педагогикадан издөө керек. Жашоо образында жана шартында болгон кээ бир айырмачылыктарга карабастан жер жүзүндөгү элдердин баарында эмгек, жеке үй-бүлө, балдарга тарбия берүү жана улууларды урматтоо, башка адамдарга, биринчи кезекте коңшуларга болгон меймандостук, туулган жерди сүйүү, достук жана жолдошчулук сыяктуу жалпы баалуулуктар бар. Бул нравалуулуктар бизге тарбиялык иштин мазмунунун туура багыттоодо маяк катары жардам берет” (25, 310).

Ушул жерде устатым Г.Н.Волковдун “Эң күчтүү педагогика – элдик педагогика, тарбиячынын мыктысы – эл”, -деп жазган пикирин дагы бир ирет эске салуу артык баш болбочудай сезилет. Бир жолу, тээ 90-жылдарда, илимий ишимди жазып жүргөн мезгилдерде: “Абдыкерим, мына көрөсүң, кандай идеология болбосун анын негизин элдик баалуулуктар түзөт. Этнопедагогиканы бардык педагогикалык окуу жайлары атайын предмет катары окуп үйрөнөр мезгил да келет”, -деп айтканы бүгүн жүзөгө ашып отурат. Россиянын, биздин Республиканын Билим берүү боюнча мамлекеттик стандарттарында “Этнопедагогика” бөлүмү орун алып, окуу пландарына киргизилген. Ал предметти силер жогорку курстарда окуп үйрөнөсүңөр.

Пикирибизче эгемендүүлүктө жаңыдан кадам шилтеп келе жаткан биздин республика үчүн ар жакка бой ура бербестен, ошол өнүккөн өлкөлөр башынан өткөрүп, көп жылдык сыноодон кийин гана келген тыянактарды изилдеп, үйрөнүп өз жашообузга ылайыктап пайдалануудан артык жол жоктой.

Ошентип, силер нары ардактуу, нары түйшүктүү, коом менен бирге улам жаңыланып, тынымсыз өсүп-өнүгүп турган педагогикалык кесип, аны өздөштүрүү технологиялары жөнүндөгү алгачкы маалыматтарга ээ болдуңар. Сөз соңунда айтаарыбыз, кийинки курстарда “Педагогика” илимин терең өздөштүрүүдө жана мугалимдик кесипке ээ болууда бул предметтин кандайдыр деңгээлде оң таасири тийсе, биз өз милдетибизди аткардык деп сезебиз.

§13.2. Мугалимдин статусу жана келечектин мугалими тууралуу сөздү Кыргыз республикасы эгемендүүлүккө ээ болгон жылдан тарта педагогикалык адистиктерди даярдоо жана аларга моралдык, материалдык жардам көрсөтүү маселесине кандай көңүл бурула баштагандан баштоо керек.

Айталы 2001-жылы мугалимдин статусу жөнүндө атайын мыйзам кабыл алынып мугалимдердин коомдогу орду баса көрсөтүлдү жана алардын социалдык абалын коргоо тууралуу атайын иш- чаралар түзүлгөн. Мыйзамдын жоболору республикада окутуунун жана тарбиялоонун принциптеринин биримдигин камтып, окуучуларды мекенин сүйүүгө, элдердин ортосундагы достукка жана моралдык бийик сезимде болууга чакырат. Мыйзам педагогикалык иштин уюштуруучулук формаларын эркин тандап алууга мүмкүнчүлүк түзүү менен окуу программасын, билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарын сактоо

талабын коңт жана алардын навартордук ыкмаларды жаратып алуусуна ыңгайлуу шарт түзөт.

Мыйзамда мугалимдердин ар намысын жана абийрин коргоону камсыз кылууга багытталган жоболор атайын эрежелер менен бекитилген. Ошондой эле мурдатан практикаланып жүрүүчү - мугалимдерди алардын кесиптик иши менен байланышпаган башка жумуштарга тартууга жол берилбестиги атайын белгиленген. Ата-энелердин мугалимдердин кесиптик милдеттерине негизсиз эле кийлигише берүүсүнө чек коюлган (4).

Мыйзамдын жетинчи статьясында мугалимдерди материалдык жактан камсыздоо укугу каралган:

1) жергиликтүү башкаруу органдарына өздөрүнө чегерилген бюджеттик каражаттын эсебинен мугалимдерге тиешелүү категориялар боюнча негизги айлык акысына кошумча акча төлөп берүү укугу берилген.

2) мектептерге өздөрүнүн спонсорлук жана коомдук фонддордон түшкөн каражаттардын эсебинен мугалимге кошумча акы төлөп берүү укугу да кошо ыйгарылган.

3) мыйзамда класс жетекчилерге 1-4-класстар үчүн 75%, 5-11-класстар үчүн 100% минималдык окладдын чегинде кошумча акы төлөп берүү маселеси каралган.

4) жогорку жана орто педагогикалык окуу жайларын аяктаган жаш адистерге 3 жылга чейин 1 минималдык окладдын чегинде кошумча акы төлөө, айыл жеринде 2 минималдык оклад, ал эми чек арада жайланышкан райондордо 3 минималдык оклад өлчөмүндө кошумча акы төлөнөөрү көрсөтүлөт.

Мыйзамдын өзүнчө бөренелери менен мугалимдерди социалдык жактан коргоо, алардын эс алуусун, ден соолугун чыңдоо үчүн кам көрүү менен кошо, мугалимдерди жер үлүшү менен камсыз кылуу, аскердик кызматка чакырууну кийинкиге калтыруу укуктары берилген (4).

Мыйзамдын атайын главасы менен педагог кадрларды даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу маселеси каралган. Мамлекет мугалим кадрларды даярдаган окуу жайлардын ишине көзөмөлдү камсыз кылуу менен өлкөдөгү мектептер, мектепке чейинки жана мектептен тышкаркы мекемелер, мугалимдерди кайра даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу максатында зарыл шарт түзүүнү камсыздайт. Башкача айтканда, мугалимдер кеминде 5 жылда 1 жолу өзүнүн квалификациясын жогорулатуу мүмкүнчүлүгүнө мыйзамдуу түрдө ээ.

Сөз акырында белгилей кетчүү нерсе, деги азыркы заманбап мугалим кандай болушу керек? Буга учурунда белгилүү гуманист-педагог Сухомлинскийдин айтканы ушул мезгилге чейин өз маанисин жоготпой келаткансыйт:

1) жакшы мугалим балдарды жан дилинен сүйүп, алар менен бирге жүргөндө жаны жыргап кубанат, ар бир баланын көлөчөктө жакшы адам болоруна шек санабай ишенет, балдарга ынак келип, алардын жан дүйнөсүн түшүнүп, кубанычын да, кайгысын да тең бөлүшөт, өзү да бир көздөрдө бала болуп чоңойгонун такыр эсинен чыгарбайт.

2) жакшы мугалим - окуткан предметин мыкты билет, сүйөт анын негизин түзгөн илимдин өнүгүүсүндөгү жаңы ачылыштарды, изилдөөлөрдү, ийгиликтерди билет. Өзү да илим изилдөө ишине кайдыгер эмес, окуткан предмет боюнча илимий изилдөө иштерин жүргүзө алат.

3) жакшы мугалим - баланы тарбиялоо жөнүндөгү илимдерди, педагогика жана психология илимдерин билбей туруп, балдар менен иштөө мүмкүн эместигин мыкты түшүнөт.

4) Жакшы мугалим - кандайдыр бир өнөргө эгедер болгон адам, ал -иштин чебери. Айталы, жакшы багбан, машинаны, электротехниканы жакшы билет, же жыгач уста, же мыкты дыйкан, колунан көөрү төгүлгөн уз, жомокчу, ырчы, комузчу ж.б. Ушундай мугалим гана балдардын билимге болгон чаңкоосун, илимге, маданиятка, билимге карата кызыгуусун калыптандыра алат. Жыйынтыктап айтканда, ушундай мугалим гана

келечекте элдин ишеничин актап, мамлекеттин өсүп-өнүгүүсүнө бараандуу салымын кошот. Биз күткөн, эл күткөн мугалим дал ушундай (4).

Аягында силердин көңүлүңөрдү атайын бөлүү менен кошумчалай кетчү нерсе бар. Рас, чурда атайын кесиптик педагогикалык орто билим берүүгө астейдил көңүл бөлүнүп республика боюнча конкреттүү иштер жүргүзүлүү менен кошо материалдык жана моралдык колдоолор көрсөтүлүп жаткандыгы жалпыга белгилеүү. Бирок, даде бул маселеге коомчулук астейдил киришип жакшы колкабыш кылбай жаткансыйт. Мисалы биздин факультеттин жамааты бир топ жылдардан бери агартуу кызматкелерине кайрылуу жасап ар бир мектеп, айыл өкмөттөрү менен бирдикте окуучуларынын арасынан мугалимдик ишке жөндөмдүү жаштарга жолдомо берип, адис даярдоо демилгесин көтөрүп, бирок толук кандуу ишке ашыра келбей жатат. *Чындыгында керектүү адистерди биргелешип ушундай жол менен даярдабаса, бул заманда бөтөн жер, бөтөн эл, бөтөн мектепке ким барып, ким туруктуу жашап иштеп бермек эле.* Балким биздин бүтүрүүчү катары силер, келечектеги жаш мугалимдер, ушул идеяны туура көрүп колдоо көрсөтүү менен ОшМУда, анын ичинде өзүбүздүн колледжде билим алууга үндөсөңөр ишибиз бир топ алдыга жылаар деген үмүт бар. Анткени биздин университеттин башка окуу жогорку окуу жайларынан бир айырмасы, колледжди аяктаган студент каалаган факультетинде 2-курстан билим алууга, андан ары магистратурада, аспирантурада окуу менен илимий изилдөө ишин андан ары улантуу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Мындай үзгүлтүксүз билим алууга болгон ыңгайлуу шарт республиканын башка окуу жайларында азырынча түзүлө электигин белгилеп кетмекчибиз.

Урматтуу бүтүрүүчү, Сен да учуру келгенде окууну аяктарсың. Анан чөлкөмдүн патриоту катары элиңе, жериңе, дегеле Кыргыз мамлекетинин өнүгүүсүнө салым кошом деген асыл максат, аруу тилек сөзсүз жар